ประชุมพระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ

ขุนวรรณวุติมวิจารณ์

(ทองปาน จิตะสมบัติ)

895.9111
ท 382ป ว

ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร

วันพุธที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๑

หย ศก0217

หอสมุดแห่งชาติ
16 เม.ย. 2530
กรมศิลปากร

ประชุมพระราชนิพนธ์

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาจังหวัดชลบุรี

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์ที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ

ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์

(ทองปาน จิตะสมบัติ)

ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร

วันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๑

ประชุมพระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมพิมพ์ครั้งแรก	พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ครบปัญญาสมวาร	พ.ศ. ๒๔๗๒
รวมพิมพ์ครั้งที่สอง (๑๐๐๐ เล่ม)	ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ)	พ.ศ. ๒๕๑๑

เลขห้อง ชป.

เลขหมู่ 895.9111
น 382 ปว

d48981
048981

เลขทะเบียน น.๓๐๕ ๔๐๗๐

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ) ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร กำหนดงานวันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๑ นายเจริญ จิตะสมบัติ ผู้อำนวยการองค์การเภสัชกรรม ซึ่งเป็นบุตร ได้มาติดต่อกรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ประชุมพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่ง.กล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

หนังสือเรื่อง ประชุมพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ราชบัณฑิตยสภา ได้รวบรวมขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ บีย์มหาราชปดิวรัดา ครบบัญญาสมวาร ณ วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ นับเป็นพิมพ์ครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งที่สองนี้ ได้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นต้นฉบับ โดยมิได้แก้ไขแต่ประการใด

อนึ่ง เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ) ให้พิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ) เป็นบุตุบัฏฐานธรรม และได้ให้พิมพ์หนังสือนี้ออกเผยแพร่เป็นกุศลวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ) ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผล เสวยสุขสมบัติในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๑

ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์

(ทองปาน จิตะสมบัติ)

ชาตะ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๓๔

มรณะ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๑๐

ประวัติ
ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์

ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ นามเดิม ทองปาน จิตะสมบัติ เป็นบุตรนายน้อย นางแย้ม จิตะสมบัติ อาชีพค้าขาย เกิดที่ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๓๔ ตรงกับวันศุกร์ แรมห้าค่ำ เดือนเจ็ด ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๕๓ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน คือ

๑. นายทองสุก จิตะสมบัติ (ถึงแก่กรรม)
๒. นางทองดี จิตะสมบัติ (ถึงแก่กรรม)
๓. นางบริรักษ์หิรัญราช (ทองอยู่ วัชระคุปต์)
๔. ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ)
๕. ร.ท. คูณ จิตะสมบัติ (ถึงแก่กรรม)
๖. น.ส. เสงี่ยม จิตะสมบัติ (ถึงแก่กรรม)

การศึกษา

เมื่ออายุได้ ๙ ปี คือเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๓ บิดามารดาได้ส่งมาเรียนหนังสือที่กรุงเทพ ฯ ได้เข้าเรียนวิชาในสำนักโรงเรียนคริสเตียนไฮสกูล และโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษวัดเทพศิรินทร์ เรียนอยู่ ๙ ปี ได้รับประกาศนียบัตรชั้นประถมหนังสือไทย และชั้น ๖ หนังสืออังกฤษ บิดามารดาไม่มีความประสงค์จะให้เรียนต่อไป เนื่องจากต้องการให้กลับไปประกอบอาชีพอยู่ใกล้ชิด

การอุปสมบท

ได้อุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนาเมื่อวันที่๓๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๙ ที่วัดสระแก้ว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

การรับราชการ บรรดาศักดิ์ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ได้เข้ารับราชการเมื่ออายุ ๑๘ ปี และได้ขอลาออกจากราชการเมื่ออายุ ๔๕ ปี ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๕๒ รับราชการเป็นล่ามกองพลที่ ๕

พ.ศ. ๒๔๕๕ รับราชการเป็นพนักงานบัญชี แผนกเสนาธิการกองพลที่ ๕

พ.ศ. ๒๔๕๕ รับราชการเป็นรองปลัด

พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานเข็มอับราพชน์

พ.ศ. ๒๔๕๘ รับราชการเป็นเสมียนตรา เมืองนครราชสีมา

พ.ศ. ๒๔๖๐ รับประทวนเสนาบดีเป็นขุนพูลพิริยการ

พ.ศ. ๒๔๖๒ รับราชการเป็นเลขานุการมณฑลนครราชสีมา
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นสัญญาบัตรเป็นขุนวรรณวุฒิวิจารณ์

พ.ศ. ๒๔๖๘ รับราชการเป็นเลขานุการสมุหพระนครบาล
ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเษกเงิน

พ.ศ. ๒๔๗๑ รับราชการเป็นนายอำเภอโนนลาว (ต่อมาเปลี่ยนเป็นอำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา)

พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้รับพระราชทานตราเบญจมาภรณ์มงกุฎสยาม

ถ่ายเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๓

พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในงานฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี เหรียญเงิน

พ.ศ. ๒๔๗๗ รับราชการเป็นนายอำเภอวาปีประทุม จังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๔๗๙ รับราชการเป็นปลัดจังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับพระราชทานตราจตุรถาภรณ์มงกุฎสยาม

พ.ศ. ๒๔๘๒ รับราชการเป็นนายอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๔๘๓ รับราชการเป็นนายอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ได้รับพระราชทานตราจตุรถาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๘๕ รับราชการเป็นปลัดจังหวัดปัตตานี

พ.ศ. ๒๔๘๖ รับราชการเป็นปลัดจังหวัดมหาสารคาม

ลาออกจากราชการเพื่อรับบำนาญ เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๘๘

การสมรสและครอบครัว

ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ ได้สมรสกับนางสาวทองมี ชาตะวราหะ บุตรีหลวงสาทรสรรพกิจ และนางแจ่ม มีบุตรธิดาราม ๖ คน คือ

๑. นายนิพนธ์ (สอิ้ง) จิตะสมบัติ ถึงแก่กรรม
(สมรสกับนางสาวศจี ศิริทัศนกุล)

๒. นางจรัส มณีสุวรรณ
(สมรสกับนายอนันต์ มณีสุวรรณ)

๓. นายเจริญ จิตะสมบัติ
(สมรสกับนางสาวเนื่อง บุนนาค)

๔. นางลดาวัลย์ วรรณบูรณ์
(สมรสกับนายสวรรค์ วรรณบูรณ์)

๕. น.ส. อารี จิตะสมบัติ ถึงแก่กรรม
๖. เรืออากาศเอกวิจินต์ จิตะสมบัติ
(สมรสกับนางสาวอุทัยวรรณ สาลิคุปต์)

มรณกรรม

ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ ปกติเป็นผู้ที่แข็งแรง มีสุขภาพดี ต่อมาในระยะเวลาประมาณสองปีเศษก่อนจะถึงแก่กรรมได้เคยป่วยมีอาการหนักสองสามครั้ง แต่ไม่ยอมให้นำไปให้ตรวจและรักษาที่โรงพยาบาล โดยยึดมั่นในคติว่ามีอายุมากพอสมควรและไม่มีห่วงแล้ว ถ้าจะหมดชีวิตลงเมื่อใดก็ถือว่าหมดบุญที่สร้างมาเพียงนั้น อาศัยที่เป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งและไม่ห่วงต่อทุกข์ แม้จะป่วยมีอาการหนักแต่ละคราว เมื่อได้เยียวยารักษาก็หายเป็นปกติภายในเวลาอันเร็ววัน จนกระทั่งครั้งสุดท้ายประมาณหนึ่งสัปดาห์ก่อนจะถึงแก่กรรม ได้เกิดเป็นโรคงูสวัดที่หน้าอกด้านซ้ายพันไปทางด้านหลังประมาณครึ่งหลัง แพทย์ได้เยียวยารักษาจนอาการงูสวัดเกือบจะหายเป็นปกติ จนกระทั่งในคืนวันที่ ๓๑ ตุลาคม ๒๕๑๐ ได้มีอาการปวดท้องอย่างรุนแรง แพทย์ได้รักษาอยู่ที่บ้านและก็ยังปฏิเสธที่จะให้นำไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาล จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายเมื่อเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. ของวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ เมื่อมีอายุได้ ๗๖ ปี ๔ เดือน กับ ๖ วัน.

วันบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร

อาลัย

เมื่อมีชีวิตอยู่ ท่านขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ได้ครองชีวิตในครอบครัวมาด้วยปกติสุข ในชีวิตการรับราชการ ต้องผจญกับความลำบากตรากตรำ ก็มิเคยท้อถอย ได้อุตสาหะพยายามปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ส่งเสริมให้บุตรธิดาได้เล่าเรียนจนเต็มสติปัญญาความสามารถ คอยเอาใจใส่และห่วงใยต่อทุกข์สุขของลูก มองโลกในแง่ดี เป็นคนไม่มีทุกข์ จึงเป็นผู้ที่มีสุขภาพแข็งแรงและรื่นเริงอยู่เสมอ จนกระทั่งบั้นปลายของชีวิต โดยเจ็บป่วยมีอาการน่าวิตกอยู่สองสามครั้ง แต่ก็ไม่ยอมให้นำไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาล คงเพียงแต่ให้แพทย์ที่เป็นญาติใกล้ชิดดูแลรักษา อาศัยที่เป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง การเจ็บป่วยก็หายเป็นปกติในเร็ววัน จนกระทั่งการป่วยครั้งสุดท้าย แม้อาการจะไม่บอกว่าจะเป็นการป่วยอันเป็นที่สุดของชีวิต เจ้าตัวก็ทราบโดยญาณว่าจะไม่รอด และก็ได้สิ้นชีวิตลงด้วยความสงบเมื่อเย็นวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ ทิ้งความอาลัยรักไว้แก่ภรรยาและลูก

กุศลกรรมใดที่ท่านขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ได้ทำไว้ รวมกับกุศลผลบุญที่ข้าพเจ้า ลูก และญาติมิตรได้ทำให้ตั้งแต่ท่านได้เสียชีวิตจนกระทั่งบัดนี้และในวันข้างหน้า ขอได้เป็นผลคลบันดาลให้ท่านได้ประสบสุขในสัมปรายภพจงทุกประการ.

นางวรรณวุฒิวิจารณ์

คุณพ่อ

ท่านเป็นพรหมของบุตร
ท่านให้กำเนิดและเลี้ยงดูลูกทุกคนอย่างดีที่สุด
ท่านให้การศึกษาอย่างดีที่สุดเท่าที่สติปัญญาของลูกมี
ท่านคอยเอาใจใส่เป็นห่วงต่อทุกข์สุขของลูกอยู่ทุกขณะ
ท่านให้ความกรุณาแก่ลูกทุกคน
ท่านเป็นหลักชัยของลูก
ท่านไม่ได้สอน แต่เล่าให้ลูก ๆ ฟังอยู่เสมอว่า
ในหน้าที่การรับราชการของท่านนั้น ได้ยึดมั่นในอุตสาหะ และ
ถ้าท่านไม่ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต
ก็มีช่องทางที่จะร่ำรวยไปแล้ว
ด้วยหลักชัยนั้น
ท่านได้ดำรงอยู่ด้วยความสุขชั่วชีวิต
เป็นแบบอย่างที่ลูกทุกคนได้ยึดมั่น ถือปฏิบัติ
ท่านจากไปแล้ว
ลูกทุกคนอาลัย และรำลึกถึงพระคุณของท่าน
ลูกทุกคนขอตั้งจิตอธิษฐาน
กุศลผลบุญใดที่ลูกได้อุทิศ
จงเป็นผลดลบันดาลให้วิญญาณของท่าน
ได้ประสบแต่อิฏฐวิบุลมนุญผล
เสวยสุขสมบัติในคติสัมปรายภพ.

ลูก ๆ

ประชุมพระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สารบาญ

พระราชนิพนธ์เมื่อก่อนเสวยราชย์ หน้า

โคลงปราบดาภิเษก ๑

บทละคอนเรื่องสังข์ศิลป์ไชย ๓๗

เพลงยาวสังวาส ๑๒๘

พระราชนิพนธ์เมื่อเสวยราชย์แล้ว

กระแสพระราชดำริเรื่องเมืองเขมร ๑๔๐

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๑ ๑๔๐

พระบรมราโชวาทพระราชทานแก่พระองค์ด้วง ๑๔๔

กระแสรับสั่งถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ๑๔๙

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๒ ๑๔๙

กระแสรับสั่งตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา ๑๕๒

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๓ ๑๕๔

ตราให้หากองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชากลับกรุงเทพฯ ๑๕๕

นิทานแทรกในเรื่องนางนพมาศ ๑๕๙

เรื่องนางนกกระต้อยติวิด ๑๕๙

เรื่องนางช้าง ๑๖๒

เรื่องนางนกกะเรียน ๑๖๙

บทกลอนเบ็ดเตล็ด ๑๘๐

โคลงบุ่เจ้า ๑๘๐

หน้า

อธิบายเรื่องแผ่นทองและแผ่นหนังสุนัข ๑๘๐

บทสักรวา ๑๘๐

บทสร้อยเพลง ๑๘๑

โคลงฤษีคัดคน ๑๘๒

เพลงยาวกลบทและกลอักษร ๑๘๔

โคลงกลบท ๒๐๖

เพลงยาวปลงสังขาร ๒๐๖

โคลงปราบดาภิเษก

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ร่าย

สรวมชีพชุลีบาทบงกช ไททศธรรมบพิตร กฤษดาเพ็ญญาณ ภุดาธารธาษตรี ศรีอยุธยายิ่งหล้า ฟื้นฟ้าเฟื่องเกียรติขจร ถาวรสุขศรีสวัสดิภิรมย์รัตนไตรยา ฐาปนาศาสนเจ้า ทุกค่ำเช้าชูชื่น ชักชนตื่นแตกฟ้า ทุกทั่วหน้าน้อมบาทยุคล ดลบันฦๅชัยสำซ้อง พร้องชัยเพรียกอึงอุตม์ เจ้าอยุธยารมเยศ เจ้าเศวตไอยรา สามคเชนทราเผือกผู้ผ่อง สองกิรินีถ่องเทียมทัด เบ็ญจคชรัตนเฉลิมเวียง เพียงจักรพรรดิราช อีกช้างชาติอิศวรพงศ วงศวิษณุอัคนี เจ้าอัศวพาชีชาญเชิง เจ็ดหมู่เริงราญพยศ เจ้าทศทวยพยุหพล เบ็ญจสามนต์เจนจบ เจ้าพลรบนาวี ตีเศิกหนแม่น้ำ ค้ำเศิกในอรรณพ เจ้าพิภพสีมา เฉลิมดุสิดาปราสาท นพมาศเถือกถ่อง กุก่องแก้วเนาวรัตน พระปารัศชัชวาลย์ เฉลิมพิมานรัถยา จินดาอุไรเรือง มลังมเลืองจรูญจรัส เฉลิมจักรพรรดิพิมาน ปานสุรเทพมาแต่ง แข่งทิพยกามา ราชาอาสน์สุพรรณตั้ง กั้งเศวตบวรฉัตร บุษบกรัตนโสภณ เฉลิมมนทิราลัย พิศประไพไพโรจน์ โชติชวลิตพร้อยแพร้ว คลังเก้าแก้วมูลมอง ทองเงินมากเหลือตรา เครื่องราชาธิราช โอภาสพื้นสุพรรณรัตน กาสิกพัตถ์พัสตราภรณ์ เพียงอมรทิพยไอศูรย์ สมบูรณด้วยสมบัติ รัตนไตรก็เรือง ประเทืองทางจรรยา ด้วยราชาคณสงฆ์

สมเด็จอริยวงศาคตญาณ เป็นประธานศาสนเจ้า เย้ากมลเปรมปราชญ์ พระบาทไท้ท่านอุทิศ นิจภัตก์เพิ่มพูนผล เสพกุศลสุขสวัสดิ ประดับกษัตริย์ภิรมยา บีนคณานาฏบริพาร วิมลมาลย์สิริสวัสดิ สุนทรรัตนนารี ภควดีดวงอุดม สุรางคสนมแน่งเนื้อ เชื้อมาตยกุลวงศ อีกอนงคบำเรอเรียง เพียงอัปสรสุรางครำ ในสุชาบดีไท้ งานใช้อเนกนับ ประดับกษัตริย์ทศธรรม์ สรวมชีพวันทนาบาท ราชบัณฑูรบพิตร กฤษดาญาณพิเศษ ทรงสุรเดชเลื่องหล้า เจ้าหลักฟ้าหลักดิน ปราบอรินทร์พ่ายพินาศ ลำดับราชประยูร พูนสวัสดิเปรมปรา หยั่งบัญญายุตติธรรม์ จอมพลพันพลหมื่น ชื่นหฤทัยจงรัก อีกเอกอัครอธิบดี มุขมนตรีตยามาตย์ ทูลธุลีบาทบงกช ศักดิยศเลิศเลื่องชื่อ ซื่อต่อเจ้าจอมกษัตริย์ ตัดความเมืองแท้ ที่ยง อย่างเยี่ยงศิลาบั๊ก หักศัตรูทุกด้าว น้าวนครมานบ บีนพิภพกรุงไกร ทรงขรรค์ชัยรณยุทธ อัษฎาวุธวรา มีมหาสังข์สวัสดิ ทักษิณาวัฏวรพิเศษ มียานเศวตกุญชร สุนทรลักษณวิไล เศวตไอยรารัตน ศรีสวัสดิยิ่งยศ เศวตคชลักษณเลิศ เกิดตระกูลจารีกิรินีเทพกุญชร บวรเศวตลักขณา อินทรไอยรารังรักษ ฉัตรทันต์ศักดิสูงสม อีกบรมหัศดินทร กรินทรชาติสมพงศ มิ่งมงคลราเชนทร์ บรมนาเคนทรประทุมทันต์ ประยูรพันธ์จตุรพักตร ล้วนสรรพลักษณเลิศฟ้า หล้าเลื่องระบือเดช อิศวเรศรโมลี เฉลิมศรีอยุธยิ่งหล้า มียานม้าสินธพชาติ ราชพาหนอาชาไนย อยู่บีนไฟอาจอง ทรงกำลังเหี้ยมหาญ มียานพิชัยรถ อลงกฎแก้วแกมทอง ระรองเรืองขจี มีสุวรรณราชยาน สีวิกากาญจนแพรวพราย พิศพรรณรายยงยิ่ง ที่นั่ง

กึงนาวี บวรศรีสมรรถชัย ไกรสรมุขยรรยง สุพรรณเหงส์รุจิเรข เอกชัยศรีกระบี่ครุฑ ประพาศสมุทรสายสินธุ์ สุบรรณบินกุไหล่แจว สุวรรณแวววะวาบวับ พร้อมสัพสรรพาวุธ ยิงยุทธเศิกปรา นกคุ่ม ขานกยาง บ่าเหรี่ยมรางล้อแท่น หามแล่นหลักฉัตรชัย ยางไทรจ่ารง คร่ำ สำสาตรามากมวญ ทวนธนูเสโลห์ โตมรศรกำซาบ ดาพดั้ง ทองธงชัย พลไกรเหี้ยมฮึกหาญ ชาญเชิงรบหลายกล คงทนทรหดห้าว เหียบแคนด้าวดัสกร ศึกสยอนย่อบุญ สำขุนพลแว่นไว ถ่องพิชัย สงคราม สง่างามองอาจ ได้ดังราชหฤทัย ยศไกรกรุงรุ่งเรือง มี เมืองออกอเนก เอกโทตรีจัตวา พระยาพระหลวงรั้ง ดั่งพลเมือง หมื่นแสน ไตรแดนประเทศราช ชาติชวากัมพุชลาว ชาวนิคมพันนา มาลาทองเงินงาม แต่งตามกำหนดนอบ ตอบบรรณาล้นเหลือ ฝ่าย เหนือศรีสมุหะ พระกระลาโหมหนใต้ บูรพทิศให้บัวตรา ดัดประชา ปรีดิ์เปรม ต่างเกษมสุขสวัสดิ วิบัติภัยบมิแผ้ว แคล้วสะเดาะสดม เบียพ มากเพียรมากโภไค ในพระนครศรีอยุธเยศ นานาประเทศ เทียวเข้าค้า เบิดพรรณผ้าผืนพับ บ้างรับชั้นห้างแพ เบิดพรรณแพร เหลือหลาย ชายซื้อสรรพสิ่งใช้ ให้ภาษีเชิงกอบ กำนัลนอบเจ้าท่า สำเครื่องค้ามูลมอง สำเงินทองแก้วเก้า สำเข้าเกลือเพื่อฟาย สำวัว ควายไร่นา ทวยประชาสุขเกษม เปรมกระมลเริงรื่น แตกตื่นสร้าง ศีลทาน ลางเล่นการกาหพ ลางเล่นกลกาพย์กลอน ลางเล่นคอนแข่ง พาย ลางเล่นหลายเชบ็ดขบวน ยวนหฤทัยทุกผู้ รู้มลักกอปการ ต่างขาน ชัยเยินยอ ขอสมเด็จบีนเกล้า พระเจ้าจงเสวยสวัสดิ บำรุงรัตนไตรยา

ค้ำศาสนาให้ยั้งยั่ง ดังภุดาธารตรีภพ ปรารภใดจงได้ พระยศไท้จงยืน กลืนทุกขเทวศจงศูนย์ ขอสมเด็จบัณฑูรธีรราช พระบาทเจ้าจงเจริญ ข้าสรรเสริญพระเกียรติท้าว ไว้คู่แผ่นภพด้าว ชั่วฟ้าล่มกัลป ฯ

โคลงสี่

๑ กรุงศรีอยุธเยศล้ำ เลอสวรรค์
ปานอมรแมนสรร เสกสร้าง
แสนสนุกเทียมทัน ทิพยโลก แลเฮย
ทุกเทศยอยศอ้าง อ่อนเกล้าถวายกร

๒ สมเด็จบพิตรไท้ ทศรถ
ทรงกุศลกรรมบถ บ่พลั้ง
ข้าทูลธุลีบงกช ชุบชีพ เสมอแฮ
กลเชิดฉัตรแก้วกั้ง เกศด้าวทั้งมวญ

๓ พระทรงประกอบเกื้อ ศีลทาน
ทรงสติตริตรองการ ถูกต้อง
พระญาณยิ่งพิสดาร ดับโลก
ทรงนิพนธ์เพราะพร้อง พร่ำพร้องเรื่องรำ

๔ ปฏิมามรกตแก้ว ชัชวาลย์
สถิตราชวังสถาน ที่ไหว้
สุวรรณหิรัญมาลย์ บูชิต พระแฮ
ดั่งจะชวนชนให้ สู่ฟ้าฝ่ายเดียว

๕ ศีรามศีโรตม์น้อม วันทนา
เจ้าเศวตเบ็ญจคชา เลิศแล้ว
พูนผลเพิ่มพุทธยา ยังชาติ ศูนย์แฮ
เลี้ยงโลกสุขสวัสดิแผ้ว ผ่องน้ำใจเกษม

๖ ประณตบทบาทเบื้อง บัณฑูร
พ่างสุริยเรืองรังสูรย์ ส่องหล้า
ทรงธรรมเทศนหวังพูน พระโพธิ
ส่องพระยศยืนฟ้า ดับร้อนนรชน

๗ แถลงปางธิราชไท้ พระเจ้าหลวง
หน่ายพิภพไตรตรวง มุ่งฟ้า
นฤพานเสร็จสู่สรวง สวรรคโลก แล้วแฮ
สำพระวงศเจ้าหล้า หลั่งน้ำชลไนยน์

๘ เสร็จสรงพระศพเจ้า จอมกษัตริย์
ทรงเครื่องพรรณรายรัตน เพริศแพร้ว
พระโกศสุวรรณทัด เทียมทิพย์ สวรรค์แฮ
เชิญสู่ดุสิดาแล้ว เหล่าล้อมประโคมขาน

๙ ถวัลยราชตราบร้างราช สมบัติ
อัฐวีสติสังวัจฉร์ ท่วนแท้
เนาวมาสเตรัส กาลปักษ์ นาพ่อ
สัปตเอกศกแล้ ล่วงไท้ปฐมวงศ

๑๐ เบื้องนั้นขัตติยพร้อมร่วม หฤทัย
ชุมหมู่มาตยาใน นิเวศน์ท้าว
อีกสงฆ์คณะทรงไตร บิฎกท่าน มานา
โดยกิจแผ่นภพด้าว เพรียกพร้อมปรึกษา

๑๑ จักเชิญพระบาทไท้ บัณฑูร
ผ่านพิภพไอศูรย์ สืบเชื้อ
ต่างสาธุพร้อมมูล มอบชีพ ถวายเธย
บุญพระหากก่อเกื้อ เสร็จเสียนศัตรู

๑๒ อาลักษณ์ลิขิตถ้อย ทูลสนอง
สรวมชีพมนตรีสอง ฝ่ายเฝ้า
อัญเชิญธุลีละออง บัวบาท พระนา
ครองแผ่นดินนั่งเกล้า แห่งข้าทั้งมวญ

๑๓ สงฆ์ถวายพรพระพร้อง ศุภผล
พราหมณ์กล่าวชัยมงคล เพรียกพร้อม
ขัตติยาหมู่มุขมน ตรีชื่น ชมแฮ
โอนศิโรตมน้อม นอบไท้ทูลเสนอ

๑๔ ขอซื่อต่อเจ้าชีพ คุงวาย
ต่างกระทำสัตย์ถวาย เสร็จสิ้น
ทวยเทพยทั้งหลาย โสตสดับ เทอญพ่อ
ใครบ่ซื่อล่อสิ้น เร่งม้วยเมือมรณ์

๑๕ ไป่นานกาคาบพ้อง ลิ่วลม มาเฮย
เหตุเพราะตำรวจกรม นอกซ้าย
ใจพาลพวกพาลผสม เสี้ยมพระ หลานนา
แข่งคิดทรยศร้าย เร่งล้างฤๅหลอ

๑๖ เสียพระญาติเจ้าหนึ่งแล้ สิบขุน นางเฮย
ทหารบ่กลัวเกรงบุญ บัดม้วย
ใครฤๅไป่คิดคุณ ขบถต่อ ท่านนา
แม่นจะปลงชีพด้วย ดาพไม้จันทน์จริง

๑๗ ควรเห็นว่าไท้เทพ จงผลาญ นาท่อ
กากเบนเดียรฉาน ชาติชา
ดังฤๅออกนามสาร ส่อโทษ ถวายแฮ
แท้ว่าบุญเจ้าหล้า หากให้ดาลดล

๑๘ ปางประหยัดยกชอบให้ แก่กา
ทั่วนิคมสีมา ท่านนั้น
ผู้ใดอย่าริษยา ยียำ มันแฮ
บำเหน็จกาเข้าบั้น ไป่เว้นวันเสมอ

๑๙ แถลงการกำหนดให้ แจงจัด
โดยขนบโบราณรัต เร่งเร้า
ปราบดาภิเษกสวัสดิ ศุภฤกษ นี้เฮย
กรมพิทักษมนตรีเจ้า ท่านชี้อวยการ

๒๐ หายามชัยโชคได้ ดิถี
ชุมหมู่มุขมนตรี ทั่วหน้า
ยังพระอุโบสถศรี สรรเพ็ชญ์ แลเฮ
อาลักษณ์นุ่งห่มผ้า เศวตไหว้พุทธคุณ

๒๑ พระโหรลั่นฆ้องฤกษ ศรีสวัสดิ
จารึกพระนามขัต ติยเชื้อ
ในแผ่นสุพรรณบัฏ สิ้นเสร็จ แลเฮ
ใส่หีบคำเก้าเนื้อ แห่เข้าวังสถาน

๒๒ ฝ่ายการแต่งตั้งราช พิธี
หมายสุรัสวดี บอกแจ้ง
ชาวงานก็ตรูตรี มาจับ
สารวัดวิ่งคว้างแคว้ง เร่งเร้งการผอง

๒๓ เบื้องทิศบูรพ์ภาคพื้น ท้องพระลาน
มณฑปกระยาสนาน แต่งตั้ง
บัลลังก์และเพดาน ทวยนาค
โขมพัสตรหุ้มทั้ง ยอดซุ้มเสาบัง

๒๔ แผ่นเงินทำทุ้งท่อ ธารา
เบ็ญจสุทธิคงคา คั้งไว้
ตั้งบนเพดานดา ดาวมาศ งามเฮย
คำแผ่พรรณดอกไม้ มั่วห้อยตรูตรา

๒๕ ทองคำลายม่านพื้น โขมพัสตร
ผูกประจำจีบจัด รูดห้อม
ร้ัวราชวัติฉัตร เงินนาก ทองแฮ
รายรอบมณฑปล้อม สีด้านดูงาม

๒๖ เตียงเหลี่ยมลาดผ้าทอด ถาดอุไร
ตั้งตั่งชัยพฤกษใน ถาดนั้น
โขมพัสตรลาดบนใบ ไม้ข่ม นามแฮ
ตั้งกึ่งมณฑปหั้น ที่ไท้เสด็จสรง

๒๗ ราชวัติฉัตรเจ็ดชั้น เบ็ญรงค
ล้อมราชมนเทียรทรง เทริดเกล้า
จักรพรรดิบรรยงก์ พิมานมาศ
เฉลิมนิเวศน์วังเจ้า แผ่นหล้าอภิรมย์

๒๘ จัดพระที่นั่งหน้า พระโรงใน
เตียงแว่นฟ้าระไบ ตาดตั้ง
แล้วตั้งปฏิมาชัย สิทธิเดช
พานสุพรรณบัฏทั้ง ธุหร่ำสร้อยชันษา

๒๙ ชาวงานตั้งเต้าประ ทุมนิมิตร
ทองนากเงินสัมฤทธิ์ เบี้ยมน้ำ
เครื่องมุรธาภิสิต เษกสวัสดิ
สังข์ทักษิณาวัฏล้ำ เลิศด้วยจินดา

๓๐ พระเต้าเบ็ญจครรภห้า ยันตร์รอง
เครื่องพิชัยสงครามผอง ต่างตั้ง
เสมาธิบัติฉลอง องคเกราะ นวมนา
เกาวพ่ายธงธุชทั้ง พระนพช้างฉัตรชัย

๓๑ ตั้งตั้งเครื่องต้นราช กกุธภัณฑ์
เศวตฉัตรพระแสงขรรค์ เทริดแก้ว
พัดวาลวิชนีอัน ไพจิตร
ฉลองพระบาทพรรณพรายแพร้ว เทศแท้อันงาม

๓๒ ธารกรและลุ้งพระ มาลา เบี่ยงเฮย
พระมหาชฎา เพ็ชรพร้อย
ธำมรงค์รัตนราคา ควรคู่ เมืองนา
พระสุพรรณภาชน์น้อย ใหญ่ตั้งตามการ

๓๓ พานพระขันหมากเข้า พิธี
และพระเต้าราชาวดี เลิศแล้ว
พระราชสุพรรณศรี บัวแฉก
เครื่องทอดโขมพัสตรแพร้ว อย่างเหย้ยงโบราณ

๓๔ พระแสงคาบค่ายแล้ หอกชัย
ดาพชะเลยดาพใจ เพ็ชรล้ำ
ตรีจักรธนูไกร เกรียงเดช
ปืนคาบชุดข้ามน้ำ สโตงเร้องชัยนาม

๓๕ ขอดีช้างล้มเลื่อง ไกรแดน
ขอคร่ำไม้เท้าแทน ทอดถ้วน
ของ้าวพระยาแสน พลพ่าย
เขนดาพอัษฎาล้วน ผ่านหล้าทรงกระลึง

๓๖ ตั้งไม้มะเดื่อเข้า มณฑล
กั้งฉัตรลาดคาบน ปกผ้า
ตั้งทิศอัฐมงคล ทั้งแปด
ล้วนไผ่สีสุกหน้า ตั้งตั้งกลศสังข์

๓๗ เขียนรูปอัฐเทพท้าว เริงฤทธิ
บ่กประจำทุกทิศ แปดถ้วน
แล้วตั้งพระภัทรบิฐ ราชอาสน์
พื้นอุทุมพรล้วน ลาดผ้าวางคา

๓๘ พราหมณ์โรยแป้งเกษต สาลี
คำแผ่เขียนรูปสี หราชเรื้อง
เส้นชาดหรคุณมี มหันตเดช
วางกึ่งภัทรบิฐเบื้อง ผ่ายใต้ตรางคา

๓๙ ซ้ำปูผ้าปกพื้น พระภัทร บิฐเฮย
กั้งเศวตบวรฉัตร เจ็ดชั้น
ตั้งเตียงแต่งเครื่องนมัส สักการพระ แลแฮ
อีกตรางผ้ากั้น ที่ตั้งเทียนชัย

๔๐ ในพระที่นั่งเล็้อง อลังการ
นามทักษิณไพศาล แต่งตั้ง
แท่นทองคาดเพดาน ดูสอาด
ตั้งบรมธาตุทั้ง พระห้ามสมุทรคำ

๔๑ ตั้งพนมดอกไม้เครื่อง บูชิต พระนา
แต่งที่สงฆ์สวดปริต ลาดผ้า
เกี่ยวคาถักเข้าพิธ ธีท่าน แลเฮย
น้ำและทรายห้าห้า บาตรตั้งติดเทียน

๔๒ มนเทียรบูรพเบื้องที่ บรรทม
แท่นรัตนนิทรารมย์ ก่องแก้ว
ตกแต่งลาดเจียมพรม สงฆ์สวด
ธรรมจตุภาณแผ้ว เพื่อให้สถาพร

๔๓ วงด้ายสายปริตเล้อย ลามไป
วงรอบแท่นทองใน ที่ตั้ง
รอบเตียงปฏิมาชัย สรรพเครื่อง
มณฑปสรงสนานยั้ง ที่ท้องโรงคัล

๔๔ ราชครูชีพ่อเชื้อ มหาศาล
ถือธุหร่ำกุณฑ์ธาร ทั่วหน้า
กระทำพิธีการ ไสยเวท
โดยอิศวรเจ้าฟ้า ประสิทธิให้พราหมณ์ผอง

๔๕ อัญเชิญเทวรูปเข้า โรงพิ ธีเฮย
ปรเมศวรวิษณุ ก่อเหง้า
ธาดาสทาสิทธิ พิฆเณศวร์
พระอุมาลักษมีเจ้า อีกตั้งกุณฑกุมภ์

๔๖ เบ็ญจครรภนพวรรคแล้ สังข์กลศ
กินกระยาบวชพรต พร่ำไหว้
ประณามประนังณต กุณฑกิจ ไซ้พ่อ
อ่านอิศวรมนตร์ให้ ธิราชเร็องสุรชัย

๔๗ โหรพนมพลีบัตรตั้ง บวงสรวง
ทวยแทพเนาวเคราะห์ปวง คู่หล้า
ขอพรพ่อชูดวง ประทีปโลก แลเฮย
สรรพสิ่งอันตรายร้า โรคร้อนฦๅพาน

๔๘ ศุกรบั๋กษในฉ้อทัศ มาเส นาพ่อ
สัปตคุรุวาเร เริ่มตั้ง
ชายแสงสุริยมเห ศรเทพ
พร้อมพวกพิณพาทย์ขั้ง บี๋ฆ้องกลองประโคม

๔๙ มาตยามาส่ำซ้อง เหล่าหลาย
ต่างนุ่งสมบั๋กลาย คาดเส้อ
ใช้ในแต่ตัวนาย มีชื่อ
อีกราชนิกูลเชื้อ ช่วยให้ชาวงาน

๕๐ จึ่งมหาสงฆ์คณะเจ้า มุนี
คามอรัญวาสี ต่างเต้า
สถิตทักษิณไพที พระที่นั่ง
ห้ารูปสมณะเข้า สู่ห้องบรรทม

๕๑ ชาวประโคมลั่นฆ้องแซ่ เสียงสังข์
แตรกระทั่งเพลงดัง กึกก้อง
มโหรทึกและกลองกัง สดานครั่น ครื้นแฮ
กลองแขกพิณพาทย์ฆ้อง ขับไม้มโหรี

๕๒ เบื้องนั้นพระบาทไท้ รามา ธิเบนทร์เฮย
ทรงเศวตบวรภูษา เลิศแล้ว
รัดองคโรจน์รัตนา ยงยิ่ง
ฉลองพระองคครุยแพร้ว เพริศด้วยทองกรอง

๕๓ ทรงแสงเสด็จดุจท้าว เทพผาย แลฦๅ
ขึ้นสู่มนเทียรราย มหาดเผ้า
ทรงจุดธูปเทียนถวาย ภิวาทพระ ชัยนา
สมเด็จสังฆราชเจ้า จุดเล่มเทียนชัย

๕๔ เสด็จดลทักษิณน้อม สรรเพ็ชญ์
ทรงรับบัญจศีลเสร็จ ไป่ยั้ง
องครักษแห่แหนเสด็จ สู่ที่ ประทมแฮ
สดับพระจตุภาณตั้ง มนัสน้อมในธรรม

๕๕ พระปริตจบสิ้นเจ็ด ตำนาน
จบจตุภาณวาร คั่นค้าง
ดนตรีประโคมขาน เสียงแซ่ ไซ้นา
ลางยกอัฐบานบ้าง หลั่งน้ำชาถวาย

๕๖ สมเด็จภูวนาถเกล้า กรุงกษัตริย์
คืนสถิตยังจักรพรรดิ ที่นั่งเข้า
คณะสงฆ์ประเวศวัด ต่างคลาด คลาเหย
เกณฑ์หมู่นางงานเผ้า เครื่องตั้งมณฑล

๕๗ พระฮามอรุโณตเรื่อง รังฉาน
พร้อมหมู่ราชบริพาร ผ่ายหน้า
พร้อมสงฆ์และสังทาน ประณีต
สูปะเพียญชนะตั้งถ้า ธิราชเจ้าจอมเมือง

๕๘ บัดบรมนาถไท้ บพิตร
ทรงเศวตภูษิต เสร็จเต้า
สู่สงฆ์คณะบูชิต ประทีปธูป เทียนเชย
ทรงพระไตรสรณเจ้า จบสิ้นศีลทรง

๕๙ ทรงสดับพรพระสร้อย สรรเพ็ชญ์
อุทิศสังฆทานเสร็จ หลั่งน้ำ
ประเคนโภชนสมเด็จ สังฆราช แล้วแฮ
หมู่มุขมนตรีขล้ำ ต่างเข้าเคียมประเคน

๖๐ ชินบุตรท่านแล้วกิจ ภัตตา
ถวายพรอติเรกลา ลาศเต้า
สวดสามทิวันวาร์ กลกล่าว แลเฮย
ประฏิบัติสงฆ์ฉันเช้า ตราบถ้วนตติยวาร

๖๑ ทั้งทานอุทิศฉ้อ โรงทาน
ยาจกสมณาจารย์ ทั่วหน้า
สัตวซึ่งจะสังขาร ถ่ายปล่อย มากแฮ
สามทิวาห้ามค้า เล่าแล้เมรัย

๖๒ บั่จจุสมัยเนาวค่ำขั้น วันรวี
สมเด็จไทธเรศตรี โลกเล็อง
ทรงพระพัสตรพื้นสี หิรัญรัตน เรืองแฮ
เสร็จเสด็จบทบาทเบื้อง สู่ท้องมณฑล

๖๓ ทรงตั้งมาโนชน้อม ศีลา
โลกที่ปนับนาพิกา บาทเก้า
ศรีสวัสดิราชา ชัยฤกษ แลเฮย
ชาวพ่อลั่นฆ้องเข้า แซ่ซ้องเสียงประโคม

๖๔ งานเครื่องเชิญเครื่องต้น ถอดถวาย
พราหมณ์เชิดพระชัยผาย แห่หน้า
มหาราชครูปราย เข้าตอก ไปแฮ
ทางลาดพระบาทผ้า เสด็จเข้าสู่สนาน

๖๕ ขึ้นตั้งชัยพฤกษพร้อม มุรธา ภิเษกพ่อ
ตั้งพักตร์ฝ่ายบูรพา ม่านบ้อง
ชาวงานพระธารา ไขท่อ ประทุมแฮ
ดูดั่งน้ำพ้ำต้อง ธิราชเจ้าดูงาม

๖๖ เต้าประทุมเบ็ญจครรภน้ำ พิธี
สงฆ์รดอวยสวัสดี เดชล้ำ
พราหมณ์ถวายเวทวารี สังข์กลศ
ใบพฤกษเวพุ่วซ้ำ เสกด้วยสิทธิมนตร์

๖๗ เสร็จสรงทรงเครื่องต้น ภูษา
เขียวสุวรรณตรูตรา เพริศแพร้ว
รัดองคอลงการ์ แก้วก่อง งามแฮ
เกี้ยวพระฉลององคแล้ว สู่เบื้องบรรยงก์

๖๘ เสด็จเหนือหน้าตั่งไม้ มีประยูร
ผันพระพักตร์สู่บูรพ์ บาทห้อย
ชีพ่อชาติพราหมณ์ตระกูล ทั้งแปด ไซ้นา
หมอบประจำตั่งน้อย แปดด้านถวายชัย

๖๙ สังข์ทักษิณาวัฏน้ำ มนตร์ราย
พราหมณ์ประโรหิตถวาย เสกซ้ำ
แล้วพราหมณ์ทิศทั้งหลาย ถวายท่าน แลพ่อ
หันพระองค์รับน้ำ แปดด้านโดยขวา

๗๐ จึงท่านเสด็จขึ้น พระภัทร บิฐแล
พราหมณ์น้อมบงกชรัตน กล่าวถ้อย
สิริราชสมบัติ ขอมอบ พระนา
ถวายพระสังวาลสร้อย อ่อนอ้างอิศวรทรง

๗๑ ถวายสุพรรณบัฏแล้ กกุธภัณฑ์
นายมหาดแทนกำนัล แปดถ้วน
ต่างน้อมศิโรวัน ทนบาท ไซ้นา
ถวายอัษฎาวุธล้วน เลิศเรื้องรณชัย

๗๒ ขณะนั้นพระบาทเจ้า จอมกษัตริย์
ทรงรับพระเสวตฉัตร คู่หล้า
แสงขรรค์และตาวพัด วาลวิช นีนา
ธารพระกรแต่ห้า นอกนั้นชาวงาน

๗๓ ชีพ่อสาธุซ้อง ชัยมเห
ถวายพระมนตร์ปรเมศ์วร อยู่เกล้า
ถวายพรพระพิฆเณ ศวรราช ไซ้นา
ถวายเวทวิษณุเจ้า เพื่อให้สถาพร

๗๔ โองการท่านสั่งเจ้า คฤหบดี
พรรณพฤกษและชลธี ทั่วหล้า
สรรพสิ่งซึ่งไป่มี ผู้เกียจ กันนา
ตามแต่ชนไพร่ฟ้า จะต้องการเทอญ

๗๕ ราชครูผู้ชาติเชื้อ มหาศาล
ประเสริฐศักดิ์ศฤงคาร เลิศล้น
รับพระราชโองการ เบื้นฤกษ ก่อนแฮ
ลงชื่อบาทหมายต้น ต่อใช้โองการ

๗๖ แล้วท่านโปรยดอกไม้ พิกุลทอง เงินแล
แก่ราชบรมครูผอง ดาษเผ้า
สิ้นสิ่งละพานกอง เหลือนับ นะพ่อ
ทรงพระสุวรรณเต้า หลั่งน้ำษิโณธาร

๗๗ พราหมณ์พนมน้ำวนบแล้ว เบ่าสังข์
มโหรทึกประโคมดัง ลั่นเหล้อน
ตราบสิ้นสุดเสียงกัง สดานบัด ดลแฮ
เสด็จจากภัทรบิฐเยื้อน ยาตรขึ้นสู่สงฆ์

๗๘ ทรงกระทำทศนัขน้อม ถวายทาน
ไตรจีวรบริกขาร แจกให้
สงฆ์ถวายพระพรชาญ ชัยเดช พระเอย
แล้วอดิเรกลาไท้ ธิราชเจ้าคืนเมือ

๗๙ บัดจอมพิภพด้าว แดนสยาม ประเทศแฮ
ทรงพระแสงดาพนาม เวียดห้าว
สอดฉลองพระบาทงาม สง่าท่าน นักนา
เสด็จดุจเทพท้าว ออกท้องโรงคัล

๘๐ สถิตแท่นภายใต้พระ เศวตฉัตร
เนืองแน่นพระวงศขัต ติยพร้อม
ข้าทูลบงกชรัตน สองฝ่าย เผ้าแฮ
ต่างชรดัดน้ำวน้อม นอบเกล้าสดุดี

๘๑ กระลาโหมบัดเบิกถ้อย ทูลถวาย
พลพยุหไพร่นาย กลั่นแกล้ว
แสงสาตรหลากแลหลาย ล้วนสำ สรรพแฮ
ถวายที่นั่งกึ่งแก้ว อีกทั้งเรือชะบวน

๘๒ พลเรือนพาหนต้น ถวายไท
อัศวคชฦๅไกร เลิศล้วน
สิบสองพระคลังไอ ศุริยราช ไซ้นา
อีกมุขมนตรีถ้วน สี่เจ้าจตุสดมภ์

๘๓ อยู่หัวบพิตรเอื้อน โองการ
สรรพสิ่งเครื่องรอญราน เศิกนั้น
สูท่านตรวจอภิบาล ตามพนัก งานพ่อ
ไว้พิทักษศาสน์ก้ัน แด่นด้าวสืบไป

๘๔ ทหารสมุหเจ้า พิริยพาห์
มหาดไทยอำมาตยา นอบเกล้า
รับพระราชโองการ ศวเรศ ไซ้แฮ
แสนสำเสนาเผ้า ต่างน้อมอภิวันท์

๘๕ สมเด็จภูวนาถไท้ บพิตร
คืนสู่มนเทียรสถิต ที่นั่งเจ้า
เสด็จเหนือพระภัทรบิฐ ราชอาสน์ ไซ้นา
พร้อมหมู่ชะแม่เผ้า ดาษท้องโรงใน

๘๖ เบื้องนั้นจึงท้าวนาฏ วรจันทร
น้อมศิโรตม์เคียมคัล ปีนค้าว
ทูลถวายพระกำนัล สนมแน่ง นวลเอย
อีกสุรางคบำเรอท้าว ธิราชเจ้าจอมเวียง

๘๗ โองการท่านตรัสถ้อย โดยอัธ ยาพ่อ
ศุภฤกษมงคลสวัสดิ จวบได้
แซ่สังข์อุตราวัฏ ประโคมครั่น ครึกแฮ
จึ่งบรมนาถไท้ ท่านขึ้นมนเทียร

๘๘ มีนางพงศเผ่าอุ้ม วิฬาร์
นางหนึ่งถือธัญญา เครื่องเหย้า
ลางถือถั่วและงา ผลพั่ก ไซ้แฮ
ถือลูกหินบดเต้า แห่ห้อมเสด็จดล

๘๙ อีกนางชำระล้าง บทมาลย์
เสร็จสู่มนเทียรสถาน แท่นแก้ว
ทรงน้อมนมัสการ ไตรรัตน แลนา
ตั้งพระอธิฐานแล้ว สถิตเบื้องบรรจถรณ์

๙๐ ดอกหมากคำแปดเน้อ พรรณราย
พระราชวงศาถวาย อยู่เกล้า
วรจันทรนอบน้อมกาย กรานกราบ แล้วแฮ
ถวายลูกกุญแจเจ้า แผ่นหล้าโดยควร

๙๑ ทรงรับวางข้างที่ นิทรา
ปางท่านทรงไสยา อาสน์แก้ว
โดยทักษิณเบื้องขวา สังเขป ไซ้แฮ
เบ็นฤกษมงคลแผ้ว โรคร้อนฤๅพาน

๙๒ จึ่งพระประยุรเชื้อ ขัตติยา
มีพระชนมพรรษา มากม้วน
ถวายพรธิเบนทรา ศวรราช ก่อนแฮ
แล้วพระวงศ์สำถ้วน เพรียกพร้อมถวายชัย

๙๓ สมเด็จอิศเรศรเจ้า จอมกษัตริย์
เสด็จจากแท่นทองรัตน เลิศเล้อง
สรงเสวยภิรมย์สวัสดิ กิจราช แล้วแฮ
จึ่งเสด็จบทย่างเย้อง ยาตรยั้งดุสิดา

๙๔ ทรงโปรยเงินให้ราษฎร์ คณานาง
สองตราบวิถีทาง เสด็จเต้า
ต่างรับราชทานพลาง ซ้องแซ่ พรนา
ต่างชื่นชมบุญเจ้า แผ่นหล้าแลตลึง

๙๕ เสด็จยังปรางมาศห้อง บรรยงก์
บูชิตบรมศพทรง นอบน้อม
ขอพรพระเจ้าจง อวยสวัสดิ พระเอย
ขอพระคุณช่วยย้อม เกียรติให้เลื่องฦๅ

๙๖ ขอเดชสะท้านทั่ว ทิศาน พระเอย
แสนสำศัตรูลาญ หลีกเหล้ยง
ขอเจริญสุขสำราญ ร้างโรค แลนา
ขอพิภพเย็นเพี้ยง พระเจ้ายังครอง

๙๗ ขอจงภัยอย่าแผ้ว พานศูร พระเอย
ขอมั่งโภไคพูน เพิ่มพร้อม
ขอกระเษตรบริบูรณ์ ทุกทั่ว นิคมแฮ
แล้วท่านวันทนาน้อม กลับยั้งมนเทียร

๙๘ ยามไถงถงาดคล้อย นภา ลัยพ่อ
เวียนพระเทียนมนทิรา ผ่านเผ้า
เสร็จการราชปราบดา ภิเษก ไซ้แฮ
ครองพิภพนั่งเกล้า ราษฎร์แคว้นมณฑล

๙๙ เมืองออกอำมาตย์ขั้ง ขัตติยา
สาวสุรางคมุลิกา นับร้อย
ต่างถวายธูปเทียนมา ลัยท่าน แลเฮย
บานกมลชื่นช้อย ต่างตั้งภักดี

๑๐๐ ปางเสด็จพยุหบาทพร้อม พลหาญ
เลียบนครโปรยทาน ไพร่พ้า
โดยขนบราชโบราณ สืบกษัตริย์ ไซ้แฮ
หมายบอกทั่วทุกหน้า เหล่าเข้าชะบวนเกณฑ์

๑๐๑ ราชวัติฉัตรเจ็ดชั้น รายทาง
ระยะร้านน้ำวาง ย่านไว้
ทรายเกลี่ยเรี่ยรัถยางค์ ราบรื่น
ร้านรกริมทางให้ แย่งยื้ออึงอน

๑๐๒ ถึงวันกำหนดพร้อม ไพร่นาย
ต่างประกวดแต่งกาย ทั่วหน้า
ตั้งริ้วเรียบเรียงราย พลแห่ แหนเฮย
สาระวัดตรวจเตรียมถ้า ธิราชเจ้าจอมธรรม

๑๐๓ เกณฑ์กองหกเหล่าซ้าย ขวาวาง
จุกช่องสองตราบทาง เสด็จเต้า
บี่นคู่ขานกยาง ประจำทุก ทางแฮ
องครักษ์กำกับเผ้า พิทักษ์เสี้ยนศัตรู

๑๐๔ บัดน้ันบรมนาถเจ้า จรรโลง โลกแฮ
นาฬิกางายสองโมง เมฆแผ้ว
เสด็จออกที่นั่งโรง ธารท่าน แลแฮ
ทรงราชอาภรณ์แพร้ว เพริศด้วยจินดา

๑๐๕ สนับเพลาเชิงเล้อยสอด ทรงกระสัน
ภูษิตลวดลายสุวรรณ กนกแย้ง
รัดองคเพริศพรายพรรณ กรองมาศ
ฉลองพระองคตาดแหร้ง จีบเพ้อยปลายปลิว

๑๐๖ รัดองคเจียระบาทเกี้ยว ชายกระหวัด
รัดพระองคเนาวรัตน คาดแล้ว
พระแสงกั่นหยั่นชัด สร้อยสอด งามพ่อ
ทรงพระสังวาลแพร้ว ร่วงรุ้งจินดา

๑๐๗ ธำมรงค์รัตนเรือง สอดเสร็จ
ทรงพระมาลาเพ็ชร เพื่องฟ้า
กรกระลึงพระแสงเสด็จ งามสง่า นักพ่อ
ยูรยาตรขึ้นเกยหน้า ที่นั่งท้องโรงคัล

๑๐๘ ราชยานประทับท้า กลองชาน
แตรกระทั่งกังวาน เสนาะแจ้ว
พระหลวงหมื่นขุนกราน เกล้ากราบ ไช้นา
ทรงพระราชยานแล้ว สั่งให้เดิรขะบวน

๑๐๙ กลองอินทร์อุโฆษครื้น เครงครึก
งามพิริยพรรภก หึ่นห้าว
สุธาสะเทือนศึก เพียงล่ม ภพเฮย
ดูดั่งบืนสุทรรศน์ท้าว เสด็จสู้ศึกอสูร

๑๑๐ พลทหารแหนแห่หน้า เดิรดา ดาษแฮ
สรวมหมวกสอดเสนา กุฎถ้วน
กุมสรรพสาตรา เหี้ยมฮึก หาญแฮ
หลายหมู่หลายหมวดล้วน รอบรู้รอญณรงค

๑๑๑ มีนายกองละห้า สิบคุม
เสื้อสนอบสอดขัดคุม โพกผ้า
คอคล้องประคำกุม ตาวคร่ำ
แซงกระหนาบพลหน้า เนื่องท้ายกันขะบวน

๑๑๒ ปลาร้วฝรั่งร้าย เริงแรง
เสื้อขลิบกำมะหยี่แดง ใส่สั้น
ลากบี่นจ่ารงแซง แข่งคู่ มานา
เกวียนลั่นเพียงดินดั้น ฝุ่นพุ้งรถยา

๑๑๒ ม้านำพยุหผ้าย เผ่นทยาน
ขุนขี่ถือธงฉาน แปดถ้วน
สีเสื้อใส่สะคราญ นุ่งสนับ เพลาแฮ
ขลิบโพกขัดตาวล้วน แล่นม้าชาญเชิง

๒๑๔ อาสาเกณฑ์หัดพื้น พันทนาย
แบกคาบศิลาปลาย หอกห้าว
อาสาธนูตะพาย แล่งลูก แลพ่อ
ชาญท่าก่งเหนี่ยวน้าว ยุทธแย้งยิงไว

๑๑๕ อาสาอาทมาดล้วน ทวนทิว
พิศพูดาษแดงปลิว บดพ้ำ
อาสาญี่ปุ่นกริว กรูกราด ไปแฮ
มือกระลึงง้าวหง้า ฮึกเหี้ยมหาญณรงค

๑๑๖ อาสาดาพคู่ค้ำ เศิกพัง
เดิรดาษดาประดัง อัดอื้อ
อาสาโล่ห์ล้อมวัง บ่าแบก ตาวพ่อ
งามสง่าห้าวห้อ หักข้าศึกสยอง

๑๑๗ อาสาแน่นขนัดตั้ง ทองดาษ ดาแฮ
ล้วนแต่ใจสุรกาจ เก่งกล้า
อาสาส่ำเขนมาศ หมู่คล่ำ คลาพ่อ
หาญทลวงร่านร้า บ่อนเกล้าดัสกร

๑๑๘ อาสาพวกพ้นแขก จามมุหงิด
เสื้อวิลาศทองตะบิด โพกเกล้า
หอกคู่กระลึงกฤช บีเหนาะเหน็บ นาพ่อ
ไวว่องกลคลุกเคล้า พุ่งซ้องสอดแทง

๑๑๙ หมื่นขุนหกเหล่าแล้ คู่ชัก
พันภุดาษองครักษ ผาดผ้าย
ห่มเสื้อแต่งตามศักดิ สีโพก
แหนแห่หอกขวาซ้าย สีรั้วรายเรียง

๑๒๐ เนืองนันขนัดล้วน ขุนตำรวจ
โดยระดับแปดหมวด ต่อเต้า
ขัดตาวแต่งอ่าอวด สง่านัก นาพ่อ
ดังพิริยพลเข้า จักรแก้วก่อนปาง

๑๒๑ นายมหาดแห่ต้นเชือก ร้ัวใน
ดาพยศผู้กอุไร ขัดถ้วน
ร้ัวนอกสมุหชัย พระตำรวจ
กระบี่บั้งทองล้วน ขลิบคล้องไหล่ตะพาย

๑๒๒ สนับเพลาสอดนุ่งเกี้ยว ประกวดลาย
เจียรบาทคาดเพ้ียชาย สบัดห้อย
ใส่เสื้อเทศทองพราย ร้ัวแย่ง
สรวมประคำทองพร้อย โพกผ้าขลิบครุย

๑๒๓ พลกลองชนะร้อย คู่ตี สนั่นแฮ
เสื้อหมวกกางเกงสี สุกจ้า
กลองจ่าบี่จ่าทวี เสียงเสนาะ นักนา
เดิรแทรกสี่ร้ัวหน้า เครื่องชั้นฉัตรทอง

๑๒๔ แตรฝรั่งหลายคู่แล้ แตรงอน
สังข์สี่เคียงคู่จร จับจ้อง
ชาวเครื่องเชิดชูสลอน ใส่พอก แดงเอย
พ้นแต่ห่มเสื้อปล้อง นุ่งร้ัวคาดลาย

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาจังหวัดชลบุรี

๑๒๕ เครื่องห้าเครื่องเจ็ดชั้น ชุมสาย
บังแทรกสลับลาย หว่างถ้วน
คันทองเพริศแพร้วพราย ยงยิ่ง
เชิงช่อบักเทศล้วน เลื่อมพร้อยเพราตา

๑๒๖ ชาวมหาดแต่งโอ่หน้า พิศเพลิน
แสงสาตรหว่างเครื่องเชิญ เชิดผ้าย
เขนดาพหอกชัยเดิร ระยะเรียบ เรียงแซ
ใจเพ็ชรตาวคาบข้าย อีกแล้หอกชวา

๑๒๗ บังสูรย์กลดตาดกั้ง แสงไถง
พัดโบกระยาบไกว กวัดแผ้ว
พระทวยรัตนอุไร ชูเชิด
งามที่นั่งพุดตานแพร้ว เพริศด้วยจินดา

๑๒๘ ออกญาปลัดล้วน ทูลฉลอง
หกคู่เคียงคานสอง ค่างล้อม
เสื้อรั้วโพกขลิบกรอง ทองเทศ ไช้แซ
ตาวตะพายแล่งห้อม แห่เจ้าจอมเวียง

๑๒๙ อินทร์พรหมแปดคู่ซ้าย ขวาแซง
ใส่เทริดเสื้อเขียวแดง ปกเพ้อย
อาภรณ์บั่ดเบ่าแสง วับวาบ
นุ่งสนับเพลาเลื้อย เชิดค้ามจามร

๑๓๐ ขะบวนหลังแห่สี่ร้ิว รายไป
หลวงเหล่ากรมทหารใน ต่อเต้า
พลพันเลือกหอกไว มวยคล่อง
อีกรักษาองคเจ้า ดาพบั้งกระบี่ทอง

๑๓๑ เครื่องสูงบังแทรกซ้าย เรียงราย
พื้นบ่กสุวรรณพราย เพริศพร้าม
แสงง้าวหว่างเครื่องปลาย ผั่กเชิด
หนึ่งพระแสงหอกง้าม มหาดเชื้อเชิญขร

๑๓๒ พนักงานถือเครื่องเต้า ตามลี ลาศแฮ
พานพระขันหมากมี นาคค้อม
พระเต้าสุวรรณศรี บัวแฉก
สรรพเครื่องกษัตริย์พร้อม เลิศล้วนจินดา

๑๓๓ แสงบี่นแสงต้นแบก ไต่ตาม
ถุงเทศเลื่อมลายงาม ต่างพื้น
ทวนทองแน่นสนนสนาม ง้าวหอก ไสวแฮ
พิศพู่ปลิวดาดื้น ดาษดื้นทองปราย

๑๓๔ ม้าต้นม้าเทศเท้า เทียมเหาะ
ผูกเครื่องกุดั่นเบาะ ปกผ้า
จูงตามรายเรียงเราะ พยศย่าง งามแฮ
โดยตำแหน่งสองม้า คู่ขื้นระวางทรง

๑๓๕ บีนธนูโล่ห์ดาพดั้ง เขนทอง
ทุกหมู่ทุกหมวดกอง กึ่งหน้า
สุครีวจ่ารงสอง ฝรั่งลาก ตามแฮ
ดูพิภกล่มหล้า เล่ห์น้ำนองไหล

๑๓๖ เนืองนันลำดับเจ้า ประยูรวงศ
ภูษิตเขียนสุวรรณทรง เพริศแพร้ว
กรองทองคาดรัดองค แต่งราบ
ทรงอัศวเครื่องแก้ว กุดั่นพร้อมพรายงาม

๑๓๗ เดิรคู่ตามท้ายนอก ขะบวนวาง
กั้งกลดหักทองขวาง มหาดห้อม
ลำดับแคร่ขุนนาง สมุหะ ไช้นา
ทนายพรั่งสะพรึบพร้อม เสร็จสิ้นขะบวนงาม

๑๓๘ สมเด็จทศรถเจ้า ภูวดล
โปรยหิรัญชาวชน ไพร่พ้า
สองตราบวิถีถนน ทั่วราษ ฎรแฮ
ชาวพระคลังซ้องหน้า แข่งถ้อยถวายเงิน

๑๓๙ ประชาชนล่ำซ้อง อีออด
นั่งนอกรั้วราชวัติ ขะเม่นหมุ้ง
สาวบ่าวต่างชรดัด น้ำวนบ สลอนแฮ
ต่างรับราชทานหยุ้ง แยงยื้ออีดอึง

๑๔๐ ผู้ดีมีหน้ามั่ง โภคา
แต่งโต๊ะตั้งบูชา ดาษดื่น
เทียนธูปพุ่มพวงมา ลัยเลิศ
สองข้างรัถยาพื้น ช่อไม้ทองเงิน

๑๔๑ อเนกนาประเทศถ้วน ภาษา
ต่างชื่นชมกฤษดา พระเจ้า
สยองพระเดชเดชา นุภาพ ไซ้แฮ
มือประณมเหนือเกล้า อ่อนเกล้าสดุดี

๑๔๒ ราษฎร์อวยมังคละซ้อง สำฤวาย
สรรพสิ่งอันตรายผาย อย่าแผ้ว
ผ่านพิภพเจริญสบาย ทุกเมื่อ เทอญพ่อ
อริราชสิบทิศแคล้ว เกียรติเจ้ายาวยืน

๑๔๓ เสด็จพยุหยาตรเบื้อง รอบสถาน
เร่งขับคืนเข้าทวาร ไปช้า
เรียงรายพระราชยาน ประทับเทียบ เกยแฮ
พลแห่ถ้วนทุกหน้า นอบน้อมถวายกร

๑๔๔ กลองอินทร์ตีย้ายท่า ส่งเสด็จ
ทรงพระแสงเวียดเพ็ชร ผาดผ้าย
อาภรณ์เปลี่ยนเปลื้องเสร็จ สู่มนทิร นาพ่อ
พลแปดพันขวาซ้าย ท่านให้แจกเงิน

๑๔๕ เบื้องนั้นดำรัสตั้ง มังคลา
สมเด็จพระนุชา ธราชเจ้า
ให้ทรงศักดินาถา แสนหนึ่ง นะพ่อ
เป็นฝ่ายหน้านั่งเกล้า ราษฎร์แควันมณฑล

๑๔๖ ศักราชพันร้อยเจ็ด สิบเอ็ด ปีแล
แถลงเมื่อปางสมเด็จ ปีนด้าว
โปรดปล่อยนักโทษเสร็จ สิ้นธุระ แลแฮ
บำเหน็จทั้งพระยาท้าว ทั่วหน้าหัวเวียง

๑๔๗ ครองราษฎร์สุขสวัสดิเพี้ยง จักรพรรดิ
มลมั่งสิริสมบัติ ยิ่งหร้ำ
ทรงจักรวรรดิวัตร โดยทศ ธรรมพ่อ
ดับยุคเย็นโลกล้ำ เลิศเหลื้องบุญขจร

๑๔๘ บำเพ็ญภูมิโพธิพร้อม ศีลทาน
สร้างกุฎีวิหาร มากม้วน
สร้างพุทธปฏิมาญาณ ยงยิ่ง
สร้างปริญัติธรรมถ้วน คู่ค้ำศาสนา

๑๔๙ บุญเพรงพระก่อสร้าง ยิ่งนัก นาพ่อ
ได้คชเศวตลักษณ์ เผือกผู้
ไตรสารประเสริฐศักดิ ควรคู่ นครนา
ทุกเทศเลื่องข่าวรู้ ต่างซ้องสรรเสริญ

๑๕๐ รามัญเมืองขั้นเขตต์ เมาะตมะ
มาสู่สมภารพระ ร่มเกล้า
สี่หมื่นครอบครัวคละ เร่งรับ มันแฮ
ให้ผ่อนผ้าเงินเข้า ทั่วทั้งไพร่นาย

๑๕๑ ปางสร้างเมืองใหม่ให้ มอญสถิต
บ้อมประการก่ออิฐ เหมาะหมั้น
งามสง่าพวกพาณิช นาประเทศ
สองฟากลำน้ำกั้น ศึกเลี้ยนศัตรู

๑๕๒ ปตุกันสารส่งเข้า มาสมาน
ถวายราชบรรณาการ อยู่เกล้า
กบิลพัสดุ์สู่สมภาร ชมคช เศวตแฮ
เลื่องพระเกียรติยศเจ้า ทั่วแคว้นชมพู

๑๕๓ สรวมชีพข้าผู้ภัก ดีเสนอ
แต่งแต่ตามอำเภอ คล่องคล้อย
พอเบ็นพจนบำเรอ โสตสดับ ไซ้นา
พื้นภาพทรับทราบน้อย หนึ่งไร้ครูเรียน

๑๕๔ ขนบกษัตริย์สำหรับผู้ อวยการ
เกลากล่าวกลอนพิสดาร ถูกถ้วน
โดยเพียรนิพนธ์สาร สืบเรื่อง เรียงพ่อ
หารประดิษฐ์คำห้วน ชีพข้าขอคง

๑๕๕ ปราบดาภิเษกเจ้า ธรณินทร์
กรมเจษฎาบดินทร์ กล่าวอ้าง
ปราชญ์ใดได้สดับยิน ติช่วย เติมแฮ
เฉลิมพระเกียรติเจ้าช้าง เผือกผู้พึงพั่ง

๑๕๖ คารมโคลงสุภาพข้า บาทละอองๆ
ถวายธิเบนทราสนอง เดชเจ้า
ต่างสังคีตพิณทอง กล่อมราช ไซ้นา
ตราบสุเมรุเป็นเถ้า ขนบน้อย่าศูนย์

จบบริบูรณ์สิ้นเสร็จ เสด็จพยหยาตรา เลียบพาราโปรยทาน ครองบริพารเกษมสุข สนุกทั่วแดนด้าว ทั่วทุกท้าวประเทศราช โอภาสเพียงทินกร พระนครทวาราวดี ศรีอยุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานี บุรีรมย์ อุดมราชสถาน ปานสุทรรศน์เทพยสถิต โศภิตพ้นที่ร่ำ ตูข้าพร่ำสรรเสริญ เชิญอมรแมนมาบ้อง สิ่งที่ข้องอย่าให้เคือง ให้มีงเมืองมงกุฎเกล้า ขอพรเจ้าจอมไกลาส ให้พระบาทราชบพิตร ประกาษิตสาปสรรพสัตว จงชำงัดอย่ารู้มะลาย ขอพรนารายณ์สินธุอาสน์ ให้ฤทธิราชเทียมเธย เลอล้ำกษัตริย์ทัดประเทศ ขอพรกมเลสให้อยู่หัว มัวในธรรมอันเป็นประโยชน์ บำบัดโทษนรราษฎร์ ขอพรเมรุมาศบรรพต ให้ได้คชเผือกเพิ่ม เหิมหฤทัยในสมบัติ ขอพรวรรษวลาหก ให้วรุณตกต้องระดูกาล ธัญญาหารจงมองมูล บริบูรณทุกหมู่ไม้ ขอพรไท้มารุตท่าน ให้ผ่านพัดใบเภตรา แต่งไปมาสะดวกดี ขอพรลักษมีแม่

หัวเจ้า เผ้าอภิบาลสนมแน่ง ทุกตำแหน่งแต่งนางใน อย่าให้ใจเผื่อพาล เบิกบานกมลกลเกษม เปรมในราชบำรุง ผดุงไท้ให้ศุขสวัสดิ ขอพรจัตุโลกบาล จงแผ้วพานอันตราย ทั้งหญิงชายชนประชา ทั่วสิมามณฑล ทั่วสากลเมืองขึ้นออก คอกช้างม้าวัวควาย ตายผีห่าอย่ารู้มี สิ่งใดดีจงเกิดกอบ สิ่งใดชอบจงมูลมั่ง ล้นหลั่งถั่งมาเอง เพื่อบุญเพรงพระเจ้าหล้า ข้าประณตบทบัวบาท บงกชมาศผ่านเผ้า ขอพระเจ้ากรุงกษัตริย์ ดัดโทษทุกข์ขุกเข็ญ เย็นเกศข้าหน้าเบินบาน จงชำนาญในกิจราช ขาดใจรักภักดี อย่ารู้มีคุ้งชีพวาย เอาตัวตายต่างเจ้าได้ ให้ฦาชื่อต่ออยู่หัว ขอมอบตัวเป็นข้าบาท ตราบศูนย์ชาติอย่าสิ้นไกล โดยใจจงคงคำข้า พระเจ้าเลิศเลื่องบุญ ทรงพระคุณเหลือที่อ้าง ศรีอยุธยาเจ้าช้างเผือกผู้พูนเกษม

ปราบดาภิเษกสั้น เรื่องเรียง
ขนบพยุหเลียบเวียง ขบถล้าง
จบบริบูรณเพียง พอสติ ตรองแฮ
กรมเจษฎ์เกลากลอนอ้าง ว่าไว้เป็นเฉลิม

จบพระเกียรติยศเจ้า จอมไกร
พัทยากรคลังใน สืบบ้าง
กลสดับกลอนไทย เสนาะถ้อย เพราะเฮย
บารเมศพระเจ้าสร้าง เกือบใกล้จวบถึง.

บทละคอนเรื่องสังข์ศิลป์ไชย

ตอนที่ ๑ สังข์ศิลป์ไชยตกเหว

ช้า ◎ เมื่อนั้น ทั้งหกให้คิดฤษยา
ต่างซุบซิบกันจำนรรจา ใครมีบัญญาจงเร่งคิด
แม้นสังข์ศิลป์ไชยได้ไปเผ้า เห็นเราหกคนไม่พ้นผิด
ขนมทำมาให้ใส่ยาพิษ มันไม่กินเหมือนจิตต์ที่คิดไว้

ฯ ๔ คำ ฯ

ร่า ◎ ศรีสันท์จึงว่าไปทันที วันนี้สิงหราหาอยู่ไม่
ไปเที่ยวหาอาหารที่ในไพร ทั้งสังข์ศิลป์ไชยไว้พลับพลา
จำเราจะยียวนชักชวนมัน ไปเก็บพรรณผลไม้บนภูผา
ผลักให้ตกเหวมรณา จึงกลับมาพาพระอาว์ไป
อันนางสุพรรณเทวี จะพ้นมือพี่ไปที่ไหน
ต่างเห็นชอบชวนกันดีใจ มาหาสังข์ศิลป์ไชยฉับพลัน

ฯ ๖ คำ ฯ เพลง

◎ ลูบหลังลูบหน้าแล้วพาที เรานี้จะพากันผายผัน
เก็บผลพฤกษาที่เขานั้น มาให้สุพรรณกับพระอาว์

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ได้ฟังไม่กังขา
รับคำทั้งหกพี่ยา กราบบาทพระอาว์แล้วไป

ตัวหลานทั้งเจ็ดจะจรดล ไปเก็บผลพฤกษาที่ใกล้ใกล้
ทั้งสององค์จงอยู่พลับพลาไชย ประเดี๋ยวใจจะมาให้พร้อมกัน
ว่าแล้วจัดแจงแต่งองค์ พระหัตถ์ทรงสังข์ศรพระแสงขรรค์
ทั้งเจ็ดองค์ลงจากพลับพลาพลัน เจ้าศรีสันท์นำหน้าคลาไคล

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิด

ชมดง ◎ ชี้ชมรุกขชาติดาษเดียร เต็งตะเคียนยางยูงสูงไสว
มูกม่วงพวงผลแกว่งไกว เพื่องไฟไกรกร่างมะปรางปริง
พระสังข์ศิลป์ไชยหาไม้ง่าม สอยผลสุกห่ามทุกก้านกิ่ง
ศรีสันท์ก้มเก็บก้อนดินทิ้ง หล่นร่วงช่วงชิงกันไปมา
บ้างชักเชือกเขาเถาวัลย์ ขึ้นผูกพันกิ่งไทรสาขา
ผลัดกันไกวเล่นเป็นชิงช้า สรวลสันต์หรรษาสำราญใจ
พากันท่องเที่ยวเลี้ยวลอด เลียบขึ้นบนยอดเขาใหญ่
ต่างชวนพระสังข์ศิลป์ไชย เล่นไล่บีดตาหากัน

ฯ ๘ คำ ฯ เพลงฉิ่ง

ร่าย ◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์แสนกลคนขยัน
ทำมารยาว่าแก่พระสังข์พลัน เจ้าถือศรพระขรรค์ไว้ทำไม
เราจะวิ่งเต้นเล่นสนุก ฉวยล้มลุกพลาดพลั้งไม่ยั้งได้
จะถูกเนื้อถูกตัวพี่กลัวไป วางไว้เล่นแล้วจึงมาเอา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ไชยไม่รู้เท่า
วางพระขรรค์ศรไว้ด้วยใจเบา ที่ริมเงื้อมเขาสำคัญตา

แล้วจึงตามพี่ศรีสันท์ ลดเลี้ยวไล่กันบนภูผา
หยิกหยอกหลอกล้อกันไปมา เกษมสันต์หรรษาทั้งเจ็ดองค์

ฯ ๔ คำ ฯ เพลงฉิ่ง

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์ครั้นเห็นพระสังข์หลง
พาเที่ยวเลี้ยวเลียบเวียนวง พบเหวดังประสงค์จำนงนึก
หยิบศิลามาทิ้งลงไปดู เอียงหูคอยฟังไม่ดังกึก
ชโงกตามลงไปใจทึกทึก แลฦกเบื๋นหมอกมืดมัว
จึงร้องเรียกพระสังข์ศิลป์ไชย มาดูเหวใหญ่มิใช่ชั่ว
ว่าพลางพรั่งพร้อมเข้าล้อมตัว อย่ากลัวเลยพี่อยู่นี่แล้ว
ทำชี้โว้ชี้เว้ด้วยเล่ห์กล ลางคนหลอกลวงว่าดวงแก้ว
ตรงมือนั่นแน่แลแวววาว เห็นแล้วหรือยังถอยหลังไย
ต่างเข้ายืนเคียงเมียงเขม้น ครั้นเห็นงวยงงหลงใหล
จึงผลักพระสังข์ศิลป์ไชย ตกลอยลงไปในเหวนั้น

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิดฉิ่ง โอด

◎ ต่างคนชื่นชมสมคเน หัวเราะร่าฮาเฮเกษมสันต์
พากันวิ่งกลับมาฉับพลัน หาศรพระขรรค์ที่วางไว้
ไม่พบเห็นเป็นอัศจรรย์จิตต์ ต่างคนต่างคิดสงสัย
เถียงกันอื้ออึงคนึงไป เมื่อที่ทางจำได้แน่นอน
หาพลางต่างโมโหพาโลกัน คนนี้ว่าคนนั้นลักซ่อน
ค้นทั้งสองข้างหนทางจร ไม่ได้ศรพระขรรค์ก็เสียใจ

ศรีสันท์จึงว่าแก่น้องยา เรากลับไปพระอาว์จะถามไถ่
ใครอย่าบอกออกความทั้งนี้ไซ้ ซักซ้อมพร้อมใจแล้วไคลคลา

ฯ ๘ คำ ฯ เชิด

◎ ครั้นถึงพระอาว์ทำหน้าเศร้า ก้มเกล้ากราบลงตรงหน้า
มิได้แถลงแจ้งกิจจา ทำก้มพักตร์โศกาสอื้นไป

ฯ ๒ คำ ฯ โอด

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาศรีใส
เห็นหกนัดดาโศกาลัย หลากใจใต่ถามมิทันช้า
เหตุผลอย่างไรไม่บอกแจ้ง มาโศกศัลย์กรรแสงไยหนักหนา
พระสังข์ไปไหนจึงไม่มา จงแจ้งกิจจาอย่าโศกี

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกพี่น้องทำหมองศรี
เช็ดน้ำตาพลางทางพาที เมื่อแต่ก็หลานพากันเที่ยวไป
พระสังข์น้องรักเผ้าชักชวน รบกวนให้พาขึ้นเขาใหญ่
แล้ววิ่งเต้นเล่นแข่งสุดใจ ห้ามไม่พึ่งเลยนะพระอาว์
ล้วนห้วยเหวเปลวปล่องทั้งสองข้าง ข้าเดินนำทางไปข้างหน้า
พระสังข์ตามหลังหลานมา ประเดี๋ยวเหลียวหาก็หายไป
ข้าทั้งหกคนเที่ยวค้นทั่ว จะพบตัวน้องยาก็หาไม่
แม้นตกเหวเหล่านั้นเห็นบรรลัย หรือจะเป็นกะไรไม่แจ้งการ

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาพี่งว่าขาน
ทั้งนางสุพรรณนงคราญ บิ้มปานชีวันจะบรรลัย
ต่างตระหนกอกสั่นขวัญหาย ฟูมฟายชลเนตรหลั่งไหล
จึงว่าแก่นัดดายาใจ ไปเล่นถึงไหนอย่าอำพราง
จงพาอาว์ไปเที่ยวค้นดู เกลือกจะหลงอยู่ในบ่ากว้าง
แล้วลงจากพลับพลาทั้งสองนาง ศรีสันท์นำทางจรจรัล

ฯ ๖ คำ ฯ เพลง

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกแสนกลคนขยัน
ครั้นถึงคีรีที่สำคัญ ทำโศกศัลย์ทูลองค์พระเจ้าอาว์
พระสังข์ศิลป์ไชยมาศูนย์หาย ตรงทางแคบเหวรายทั้งซ้ายขวา
หลานทั้งหกคนเที่ยวค้นคว้า ที่เหล่านี้หนักหนาไม่พบพาน

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

โอ้ร่าย ◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑายิ่งสงสาร
รุ่มร้อนฤทัยดังไฟกาล เยาวมาลย์ลดเลี้ยวเที่ยวมา
ค่อยย่องเหยียบเลียบลัดไปนอกทาง สองนางเรียกร้องแล้วมองหา
ไม่ประสพพบองค์พระนัดดา กัลยาครวญคร่ำร่ำไร
โอ้ว่าพระสังข์ศิลป์ไชยเอ๋ย ไม่มาหาอาว์เลยไปอยู่ไหน
หรือว่าผีสางที่กลางไพร ซ่อนพระสังข์ไว้กระมังนา
ขอให้พบพานพระหลานรัก จะบวงสรวงเส้นวักให้หนักหนา
รำพลางนางทรงโศกา บิ้มว่าโฉมฉายจะวายปราณ

ฯ ๘ คำ ฯ โอด

ร่าย ◎ เมื่อนั้น เจ้าศรีสันทาจึงว่าขาน
จะโศกศัลย์อยู่เห็นไม่เป็นการ เราคิดอ่านแยกย้ายรายกัน
เจ้าชาตจงไปด้วยพระอาว์ นางสุพรรณกับข้ามาผายผัน
เจ้าทั้งสี่นี้แยกไปทางนั้น ช่วยกันค้นค้นค้นคว้า
แล้วทำชะเง้อดูเงี่ยหูฟัง เอ๊ะเสียงพระสังข์ร้องเรียกหา
ออกชื่อเจ้าสุพรรณกัลยา เร็วเถิดอย่าช้ามาจะไป

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณยินดีจะมีไหน
จะใคร่พบพระสังข์ศิลป์ไชย ก็เดินตามไปไม่คิดแคลง

ฯ ๒ คำ ฯ เพลง

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์ทำเที่ยวเสาะแสวง
นำนางดำเนิรเดิรคว้างแคว้ง พาลัดแลงไปให้ไกลอาว์
เห็นที่สุมทุมพุ่มไม้ ก็เข้าไปนั่งลงแล้วร้องว่า
หยุดนั่งนี่ก่อนเถิดกัลยา จะได้ปรึกษาหารือกัน

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณไม่รังเกียจเดียดฉัน
คิดว่าเป็นวงศ์พงศ์พันธุ์ ก็ไปนั่งลงพลันทันที
จึงว่าหยุดไยให้เนิ่นช้า เหน็ดเหนื่อยนักหนาเจียวหรือพี่
รีบไปให้พ้นเสียเดี๋ยวนี้ ช้านักชนนีจะคอยเรา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์แสนกลร่ายมนตร์เบ่า
ย้ิมแย้มพูดจาคิ้วตาเพรา นี่แน่เจ้าจะว่าให้ดีเจียว

ฯ ๒ คำ ฯ

ชาตรี ◎ ปลื้มเอยปลื้มจิตต์ แม่อย่าคิดเคืองขุ่นฉุนเฉียว
พี่ยังเกรงกริ่งอยู่สิ่งเดียว จะให้เที่ยวเหนื่อยเปล่าไม่เข้ายา
อันพระสังข์แม้นว่าข้าหาได้ สินจ้างจะให้อะไรข้า
ถ้าพี่ได้สมจิตต์ที่คิดมา จะอุตส่าห์เที่ยวค้นจนสิ้นแรง
อันความที่พี่รักเจ้าหนักยิ่ง จริงจริงนะน้องอย่ากินแหนง
เรามานี่ที่ทางก็ลับแลง พอเป็นพักเป็นแรงจึงค่อยไป
พลางขยดเข้าชิดสกิดหลัง จะปราณีพี่มั่งหรือหาไม่
ทำและเลียมถูกต้องลองใจ เจ้าถอยหนีพี่ไยกัลยา

ฯ ๘ คำ ฯ

ร่าย ◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณเคืองแค้นเป็นหนักหนา
ลุกยืนขึ้นเสียมิได้ช้า แล้วว่าดูดู๋พี่เช่นนี้เจียว
ว่าจะพาเที่ยวหาสังข์ศิลป์ไชย ลวงให้ตามมาถึงบ่าเปลี่ยว
ช่างสับปลับอย่างนี้ทีเดียว ด้านหน้ามาเกี้ยวไม่อายใจ
พาซื่อถือจิตต์คิดว่าพี่ ธรรมเนียมมันมีอยู่ที่ไหน
ได้เห็นกันสินะไม่ละใคร กลับไปจะทูลพระมารดา

ฯ ๖ คำ ฯ

โอ้โลม ◎ น้องเอยน้องรัก สุดที่พี่จะหักเสนหา
เมื่อมาแต่หนุ่มสาวสองรา ในกลางบ่าค่าไม้เช่นนี้

ถ้าเจ้ามิหย่อนผ่อนปรน ใช่ว่านฤมลจะพ้นพี่
จงคิดชั่งใจดูให้ดี ไม่พอที่จะโกรธขึ้งตึงตัง
ถึงเจ้าจะว่าให้อาว์รู้ จะโบยตีพี่สู้เสียหลัง
ตายไหนตายไปคงไม่พั่ง เอ็นดูพี่มั่งเถิดแก้วตา
อันพี่น้องครองกันแลยั่งยืน ไม่เสียเรือนผู้อื่นดีหนักหนา
ว่าพลางเข้าใกล้ไขว่คว้า อุ่ยหน่าอย่าหยิกจะบ่วยไป

ฯ ๘ คำ ฯ

ร่าย ◎ น้อยเอยน้อยจิตต์ คิดนิดหนึ่งว่าเป็นผู้ใหญ่
มาทำข่มเหงไม่เกรงใจ จะแกล้งให้อัปรยศอดอาย
เออออะไรที่ไหนช่างด้านด้อ เช่นนี้แล้วหรืออย่าพักหมาย
ถึงสิ้นฤทธิ์ผิดชอบก็สู้ตาย สัญชาติชายบัดซบไม่คบค้า
นางเมินเดินหนีจะกลับไป นี่อะไรดูเถิดมาขวางหน้า
ตะโกนร้องเรียกพระมารดา ศรีสันท์มันจะฆ่าลูกเสียแล้ว

ฯ ๖ คำ ฯ

โอ้โลม ◎ แสนเอยแสนแขนง อย่าพักก่นกระแสงเสียงแจ้ว
อันเจ้าจะพ้นพี่ไม่มีแวว แม้นคลาศแคล้วไปได้มิใช่มือ
พี่ร้องอนวอนว่าแต่โดยดี ไม่พอที่โกรธขึ้งอึงอื้อ
เพราะรักเจ้าหนักหนาจึงคร่ายื้อ ควรหรือแก้วตาไม่ปรานี
จะมิให้ยึดไว้อย่างไรเล่า เมื่อเจ้าคอยแต่จะวิ่งหนี
น่าชังดูเอาผ้าหยิกตี จะถูกนิดก็มีแต่ฮึดฮัด

เป็นไรเป็นไปไม่พึ่งกัน จะประชันเรี่ยวแรงที่แข่งขัด
ว่าพลางสร้วมสอดกอดรัด นางสบัดหนีได้ไล่ตามมา

ฯ ๘ คำ ฯ เชิด

ร่าย ◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาจึงร้องว่า
เป็นไรเจ้าสุพรรณกัลยา จึงร้องอึงมาด้วยอันใด

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณทูลแจ้งแถลงไข
อ้ายศรีสันท์มันพาข้าไป ถึงพุ่มไม้ที่เปลี่ยวก็เกี้ยวพาน
ลูกแค้นขัดใจจะกลับมา มันกั้นหน้าคร่ายื้อหักหาญ
ข้าสบัดวิ่งหนีตะลีตะลาน อ้ายหน้าด้านจัญไรมันไล่มา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์ขึ้นเสียงเถียงต่อหน้า
ดูเถิดเจ้าสุพรรณช่างพูดจา แกล้งพาโลข้าว่าคร่ายื้อ
เมื่อไรข้าได้ทำเช่นนั้น มาล้วงตะกั่วกันเดี๋ยวนี้หรือ
เจ้าสิสันทัดได้หัดปรือ ข้าคนซื่อเช่นนี้ยังมิเคย
ไม่ได้เกี้ยวสักคำทำสักนิด พาลผิดเปล่าเปล่าแม่เจ้าเอ๋ย
รู้กระนี้ไม่ไปด้วยใครเลย จะนั่งเฉยอยู่นี่มิดีเจียว
ว่าข้าไล่มาใครอย่าเชื่อ เพราะเห็นเสือตกใจวิ่งไม่เหลียว
เอออะไรช่างปดลดเลี้ยว อย่าเชื่อนางข้างเดียวพระเจ้าอาว์

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณตอบพลางทางชี้หน้า
ชะเจ้าคนดีศรีสันทา ยังว่าไม่รับสับปลับจริง

พูดเลียบเปรียบเปรยถึงลูกผัว ด้านหน้าแก้ตัวไปทุกสิ่ง
แต่แรกเจ้าอ้องอนวอนวิง อ้อยอิ่งเซ้าซี้พิรี้พิไร
ไม่คิดอายผีสางที่กลางดง แทบจะก้มหัวลงกราบไหว้
ครั้นเขาไม่ลุ่มหลงปลงใจ เข้าไล่ฉวยฉุดยุดยื้อ
จะหยิกข่วนเท่าไรก็ไม่เจ็บ นั่นมิใช่รอยเล็บของกูหรือ
ดูเถิดที่ต้นคอกับข้อมือ ยังจะดื้อเถียงได้ไม่อายเลย

ฯ ๙ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น เจ้าศรีสันทาทำหน้าเฉย
เมียงเมินหัวเราะเยาะเย้ย เจ้าข้าเอ๋ยนางนี้ขี้พาโล
ค้าคารมลมเติบสุดใจ เห็นเขาเกรงผู้ใหญ่ไม่ตอบโต้
ครั้นว่าบ้างขัดใจร้องให้โฮ มีแต่โมโหไปข้างเดียว
เมื่อข้าสาละวนจะต้นบ่า ค้นคว้าหาน้องท่องเที่ยว
อุตส่าห์บุกเข้าไปในรกเรี้ยว หนามเกี่ยวเป็นแผลไปทั้งตัว
ชะช่างว่าข่วนล้วนรอยเล็บ เลือกเก็บเอามาว่าพอหน้าชั่ว
แต่เช่นเจ้ากระนี้มิอยากกลัว ถ้าตัวต่อตัวมิพ้นไป
ยังกลับมาประกวดอวดแรง ว่าข้าฉุดยุดแย่งเจ้าไม่ไหว
มาลองดูเดี๋ยวนี้ก็เป็นไร ใครจะแรงกว่าใครให้อาว์ดู
จะถุ้งเถียงกันไปไม่ได้ข้อ เขาจะหัวร่อน่าอดสู
คำบุราณท่านว่าไว้เป็นครู ใครไขหูอดได้ก็ได้บุญ

ฯ ๑๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น
จึงว่าอ้ายเจ้าเล่ห์เนรคุณ
มิใช่ว่ากูไม่รู้เท่า
มึงเถียงได้ด้วยไม่มีพยาน
เหตุเพราะนัดดากูศูนย์หาย
ชวนทะเลาะเกาะแกะครั้นเครง
นางเกสรสุมณฑาก็เคืองขุ่น
ทุจริตคิดวุ่นไปโดยพาล
พูดแก้เปล่าเปล่าอ้ายหน้าด้าน
ทำหักหาญเห็นว่าข้ากลัวเกรง
จึงจ้วงจาบหยาบคายข่มเหง
ฝากไว้เถิดเองเป็นไรมี

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
ส่วนนางสุพรรณกระนั้นดี
เออออะไรนี่พอที่หรือ
ท่านลงโทษโกรธขึ้งชังชิง
แม้นสังข์ศิลป์ไชยไม่ศูนย์หาย
แกล้งพูดเปรยเย้ยเยาะลวนลาม
ศรีสันท์บ่นเถียงเสียงอู้อี้
คนอื่นแล้วมีแต่ไม่จริง
เป็นเคราะห์เพราะซื่อต่อผู้หญิง
ถ้าเป็นจริงเหมือนว่าน่าเกิดความ
เห็นจะขายเราแน่ไม่พักถาม
บ่นบ้าไปตามอำเภอใจ

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
กราบบาทพระอาว์แล้วว่าไป
เป็นคนมักได้ใคร่มี
เสียจริตกิริยาเป็นบ้ายุ
อันใจข้าห้าคนนี้ซื่อแท้
เจ้าสุพรรณนั้นนึกว่าน้องตัว
เจ้าทั้งห้าคนคิดแก้ไข
พี่ศรีสันท์นี้ใจมุทลุ
หยาบช้าพาทีดึงดุ
พูดกุกะไปไม่เกรงกลัว
รักอาว์เหมือนแม่บังเกิดหัว
ศรีสันท์ทำชั่วไม่ชอบใจ

พระองค์จงอดโทษสักครั้งหนึ่ง เรารีบไปให้ถึงกรุงใหญ่
จะรัญจวนครวญคร่ำอยู่ทำไม อันสังข์ศิลป์ไชยเห็นไม่มา

ฯ ๘ คำ ฯ

ธรณีร้องไห้ ◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาละห้อยหา
จึงปรึกษาสุพรรณกัลยา อยู่ช้าก็สำหรับจะอับอาย
สไบแม่กับช้องของโฉมยง จะทำธงสำคัญมั่นหมาย
แม้นสังข์ศิลป์ไชยยังไม่ตาย กลับมาดีร้ายจะพบพาน
แล้วหยิบช้องกับผ้ามาทำธง บ่กลงตั้งจิตต์พิษฐาน
ขอเทวดาอารักษ์ทั้งจักรวาฬ ช่วยบันดาลให้แจ้งกิจจา
แม้นว่าพระสังข์ยังอยู่ จงมีผู้เอาของไปให้ข้า
ถ้าเจ้ามอดม้วยมรณา ช้องกับภูษาจงศูนย์ไป
สิ้นคำที่ร่ำพิษฐาน เยาวมาลย์เศร้าสร้อยละห้อยไห้
คิดถึงนัดดายิ่งอาลัย ครวญคร่ำร่ำไรโศกา

ฯ ๑๐ คำ ฯ โอด

ร่าย ◎ ครั้นค่อยคลายวิโยคโศกศัลย์ ก็ชวนกันลงจากภูผา
ศรีสันท์นั้นนำมรคา ดั้นดัดลัดมาในดงดาน

ฯ ๒ คำ ฯ เพลงเชิด

◎ เมื่อนั้น ฝ่ายเจ้าสิงหรากล้าหาญ
เที่ยวไล่สัตว์สิงห์วิ่งทยาน เป็นลางบันดาลบอกเหตุภัย

ชม. น382 ปว น305 8070.

ให้มึนตึงกายาตาเขม่น จิตต์ใจเยือกเย็นดังเป็นไข้
คิดถึงพระสังข์ศิลป์ไชย ก็แผลงอิทธิ์ฤทธิไกรกลับมา

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

๏ ครั้นถึงเชิงเขาลำเนาเนิน จึงลงเดิรลดเลี้ยวเที่ยวหา
ไม่เห็นที่ประทับพลับพลา ทั้งพระอาว์น้องชายก็หายไป
นิ่งนึกตรึกไตรให้รำคาญ จะเกิดเหตุเภทพาลเป็นไฉน
หรือจะพากันรีบไปเวียงไชย ที่จะหนีพี่ไปก็ใช่เชิง
คิดพลางทางเที่ยวสัญจรหา บุกป่ากู่ก้องร้องเปิ่ง
แล้วขึ้นเขาเข้าค้นในวุ้งเวิ้ง ทุกซุ้มเซิงรกเลี้ยวเที่ยวมองดู
เทวัญบันดาลให้ผายผัน มาเห็นศรพระขรรค์ที่วางอยู่
เอ๊ะเกิดเหตุแท้แล้วอกกู จะมีผู้ทำร้ายแก่น้องยา
เป็นตายอย่างไรไม่แจ้งจิตต์ สุดคิดที่จะเที่ยวแสวงหา
ยิ่งคิดสร้อยเศร้าเปล่าอุรา ก็โศกาครวญคร่ำร่ำไร

ฯ ๑๐ คำ ฯ โอด

๏ แล้วฝืนจิตต์ดำริตริตรองดู จะนิ่งอยู่กระนี้ก็มิได้
เมื่อไม่พบน้องน้อยกลอยใจ จำจะไปทูลสองพระมารดร
คิดพลางทางทำอานุภาพ ปากคาบพระขรรค์กับสังข์ศร
เผ่นโผนโจนเหาะขึ้นอัมพร ตรงไปนครบรรพต

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

048981

๏ ครั้นถึงจึงลงจากอากาศ ขึ้นปราสาทแก้วมรกต
กราบบาทสองนางพลางรันทด พิไรร่ำกำสรดโศกี

ฯ ๒ คำ ฯ โอด

๏ เมื่อนั้น องค์พระมารดาทั้งสองศรี
เห็นลูกมาร้องไห้ไม่สมประดี เทวีคิดอัศจรรย์ใจ
ปลอบพลางทางถามมิทันช้า เบื่นไรมาโศกศัลย์กรรแสงไห้
มีเหตุเภทพาลประการใด น้องรักอยู่ไหนจึงไม่มา

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น สิงหราโศกศัลย์เบื่นหนักหนา
จึงเล่าความตามเรื่องไปรับอาว์ แต่ต้นจนมาถึงกลางไพร
ทั้งหกเชฏฐากับน้องรัก ชวนกันหยุดพักในบ่าใหญ่
ลูกนี้โฉดเขลาเบาใจ ลาสังข์ศิลป์ไชยไปหากิน
ครั้นกลับมาไม่เห็นพระน้องชาย พากันศูนย์หายไปหมดสิ้น
ข้าค้นบนเขาเชินเนินดิน พบแต่สังข์ศิลป์พระขรรค์ไชย
สุดที่จะคิดติดตามหา ไม่รู้ว่าเกิดเข็ญเบื่นไฉน
จึงรีบมาทูลแถลงให้แจ้งใจ อันโทษตัวลูกไช้ผิดนัก

ฯ ๘ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น สองนางพ่างเพียงอกหัก
ชลเนตรฟูมฟองนองพักตร์ นงลักษณ์ครวญคร่ำร่ำไร

ฯ ๒ คำ ฯ โอด

โอ้ ◎ โอ้ว่าลูกรักของแม่เอ๋ย แม่เคยเชยชิดพิสมัย
หรือมาพลัดพรากจากไป เพราะเชื่อไอ้กระยาจกทั้งหกคน
อันความคิดของมันแม่รู้เท่า ได้ห้ามปรามเจ้าเป็นหลายหน
ช่างไว้เนื้อเชื่อใจไอ้แสนกล มันคนฤษยาอาธรรม์
เห็นว่ารับอาวุธมาได้แล้ว จึงคิดฆ่าลูกแก้วให้อาสัญ
จะได้หน้าได้ตาแต่พวกมัน ควรหรือจอมขวัญไปหลงรัก
อนิจจาลูกน้อยมาศูนย์หาย จะเป็นตายฉันใดไม่ประจักษ์
สองกรข้อนทรวงระย่ำอัก ซบพักตร์กรรแสงโศกี

ฯ ๘ คำ ฯ โอด

ร่าย ◎ ครั้นค่อยคลายวิโยคโศกศัลย์ จึงปรึกษากันทั้งสองศรี
อันปราสาทราชฐานของเรานี้ บังเกิดมีเพราะบุญของโอรส
แม้นว่าขวัญเข้าเจ้าม้วยมรณ์ เห็นบ้านเมืองสังข์ศรจะศูนย์หมด
ต่อจะยังไม่ทิวงคต ก็ค่อยคลายกำสรดโศกา

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

ลำจีน ◎ มาจะกล่าวบทไป ถึงจีนนายลำเภาล้ำต้า
ใช้ใบจากกวางตุ้งมุ่งมา จะเข้าเมืองบัญจาล์เวียงไชย
ต้นเหนวางเข็มไม่สันทัด ตกค้างลมขัดไม่ออกได้
น้ำท่ากินกินก็สิ้นไป จึงให้ทอดสมอรอรั้ง
ลูกเรือขันฉ้อลำบั้นลง โล้ผีนคลื่นตรงเข้าถึงฝั่ง
ต่างขึ้นบกไปมิได้ยั้ง เอาถังตักน้ำแล้วแบกมา

บ้างพากันเที่ยวไปในดง เห็นธงบั่กอยู่บนภูผา
ชรอยว่าใครเสียนาวา จึงขึ้นปลด.อาผ้ากับช้อง
แล้วแยกย้ายรายค้นจนทั่ว มิได้พบตัวคนเจ้าของ
ต่างกลับลงมาสัตจอง โล้ล่องออกไปเภตราพลัน

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิด

ร่าย ◎ ครั้นถึงจึงขึ้นบนสำเภา ตรงเข้าบาหลีขมีขมัน
เอาผ้ากับช้องของสำคัญ ส่งให้นายนั้นทันใด
ต่างคนบนบานอยู่เซงแซ่ ที่ลมขัดพัดแปรมาให้
คนงานกว้านสมอฉ้อใบ แล่นไปในทะเลสะดวกดี

ฯ ๔ คำ ฯ โล้

ช้า ◎ เมื่อนั้น ผ่ายเท้าเสนากุฏเรืองศรี
สถิตแท่นไสยาในราตรี ภูมีเร่าร้อนอาวรณ์ใจ
คิดถึงลูกรักทั้งหกองค์ จะเดิรดงยากเย็นเป็นไฉน
นับได้หลายเดือนแต่จากไป หรือจะไม่พบอาว์จึงช้าวัน
คิดคนึงถึงลูกยิ่งละห้อย เคลิ้มม่อยหลับไปเมื่อไก่ขัน
ทรงสุบินนิมิตรอัศจรรย์ พอรุ่งสุริย์ฉันก็พันองค์

ฯ ๖ คำ ฯ

ร่าย ◎ พระลุกจากแท่นที่ตะลีตะลาน ภูบาลชำระสระสรง
ทรงเครื่องกกุธภัณฑ์บรรจง เสด็จตรงออกพระโรงรจนา

ฯ ๖ คำ ฯ เสมอ

สิงโต ◎ นั่งเหนือบังลังก์รัตน์รูจี พรั่งพร้อมเสนีทั้งซ้ายขวา
จึงตรัสเรียกโหรเฒ่าเข้ามา แล้วบัญชาแจ้งความตามนิมิตร
คืนนี้เราฝันประหลาดนัก ว่าแก้วของเรารักดังดวงจิตต์
มีผู้เดชาศักดาฤทธิ์ มาปลดปลิดชิงเอาของเราไป
นานมามีชายหนึ่งแปลกหน้า ไปนำดวงจินดามาคืนให้
กลับได้หลายดวงล้วนชอบใจ จงทายไปให้รู้ว่าร้ายดี

ฯ ๖ คำ ฯ

ร่าย ◎ บัดนั้น ขุนโหรรับสั่งใส่เกศี
ดูตามตำราในคัมภีร์ เห็นว่าดีมั่นคงไม่สงกา
จึงประณตบทมาลย์แล้วทูลพลัน ซึ่งทรงสุบินนั้นดีหนักหนา
ทั้งหกพระโอรสจะกลับมา เห็นได้ดังจินดาอาสาไป
แต่ผันวันอังคารนี้พาลร้าย ตำราทายว่ามักให้หม่นไหม้
จะเกิดเหตุสักอย่างในกลางไพร เพียงแต่ตกใจไม่อันตราย
คงจะได้มาสองเสียหนึ่ง อีกเจ็ดวันจะถึงพระฤาสาย
แม้นผิดจากถ้อยคำที่ทำนาย ขอถวายชีวิตแก่ภูมี

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏเกษมศรี
จึงตรัสสั่งทั้งสองเสนี จงจัดแจงแต่งที่ปราสาทไชย
มโหรีปีพาทย์ฆ้องกลอง ทั้งบายศรีทองที่ทำใหม่
งิ้วหุ่นโขนหนังจงสั่งไป เตรียมไว้ให้เสร็จในเจ็ดวัน

แม้นว่าพระน้องกับลูกยา มาถึงพาราจะทำขวัญ
ให้เล่นการมโหรศพครบครัน แต่ในวันนั้นเป็นฤกษ์ดี

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ บัดนั้น เสนาประณตบทศรี
มาบัตร์หมายบอกกันทันที ตามมีพระราชบัญชา

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ฝ่ายหกกุมารโอรสา
พาอาว์มาในอรัญวา แรมค้างกลางป่าหลายราตรี
ศรีสันท์นั้นเผ้าแต่เลียมและ เห็นอาว์เมินเดิรแซะเสียดสี
ทำเลียบเคียงพูดจาพาที เสชมโน่นนี่มาตามทาง

ฯ ๔ คำ ฯ เพลง

◎ ครั้นสุริยาเย็นลงรอนรอน ชวนกันหยุดนอนในป่ากว้าง
สีไฟก่อกองให้สองนาง คอยระวังเสือสางที่กลางไพร

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาศรีใส
บั่นกวาดผงไผ่ใต้ต้นไทร แล้วหักใบไม้มารองนอน
สองนางเอนองค์ลงนิทรา กลัวภัยภาวนาไม่หยุดหย่อน
คิดถึงนัดดายิ่งอาวรณ์ เจ้าเคยแผลงศรเป็นพลับพลา
สิ้นบุญหลานน้อยกลอยใจ ได้ลำบากยากไร้หนักหนา
คิดพลางนางทรงโศกา จนนิทราเคลิ้มหลับกับสุพรรณ

ฯ ๖ คำ ฯ ตระ

ลีลากระทุ่ม
◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์แสนกลคนขยัน
นั่งคิดนอนคิดทุกคืนวัน จะเข้าหาสุพรรณกัลยา
ยังหวาดหวั่นพรั่นจิตต์อิดเอื้อน ความรักตักเตือนให้ใจกล้า
ชะเง้อดูสุพรรณกับพระอาว์ เห็นนิทราหลับไหลได้ท่วงที
จึงกระซิบบอกไบ้ให้น้องรู้ จงหลับนอนนิ่งอยู่อย่าอึงมี่
จะย่องเบาเข้าหานางเทวี วันนี้คงสมคเนนึก
ว่าแล้วค่อยย่องมองหมอบ เสียงใบไม้กรอบกลัวรู้สึก
หยุดยืนแอบรกอกเต้นทึก แล้วสอึกแฝงเงาเข้าไป

ฯ ๘ คำ ฯ เชิดฉิ่ง

ร่าย
◎ นั่งลงเคียงข้างนางสุพรรณ จะถูกถือมือสั่นไม่ต้องได้
ความรักกลัดกลุ้มคลุ้มใจ ค่อยชักชายสไบเทวี

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณรู้สึกนึกว่าผี
ตกใจลืมเนตรขึ้นทันที เห็นอ้ายอัปรีย์ศรีสันทา
นางเคืองขัดวัดเหวี่ยงเอาล้มหงาย ลุกขึ้นถ่มน้ำลายแล้วบ่นด่า
อันคนสัญชาติมันชั่วช้า สุดแต่ว่าเอาด้านเข้าเบ็นพื้น
เห็นเขาหลับไหลแล้วได้ที กล้าดีมึงมาเมื่อตื่นตื่น
จะทำให้สาใจที่ไม่ลื้น อย่าพักหนีไปยืนแอบไม้

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาศรีใส
ผวาตื่นตระหนกตกใจ จึงถามไถ่สุพรรณทันที
ครั้นรู้ว่าศรีสันท์มันลอบมา นางโกรธาด่าทออึงมี่
ทำลอบลักหักหาญถึงเพียงนี้ อ้ายโจรบ่ากล้าดีแล้วหนีไย
มึงช่างตั้งใจแต่ข่มเหง จะคิดเกรงน้ำหน้าก็หาไม่
เพี้ยงเอ๋ยผีสางที่กลางไพร จงหักคอมันให้ขาดใจตาย

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์ถุ้งเถียงเบี่ยงบ่าย
พระอาว์อย่าเคืองขุ่นวุ่นวาย มาลงร้ายเอาข้ารำด่ายับ
หลานนอนอยู่ถึงโน่นทั้งหกคน ประมาทลืมสวดมนตร์ม่อยหลับ
บีศาจมากวนปล้ำอำทับ ให้ตะคล้ายตะคลับยังหลับดี
ผีสางกลางบ่าน้ร้ายจริง มันอุ้มข้ามาทิ้งเสียถึงนี่
พึ่งรู้สึกตื่นขึ้นประเดี๋ยวนี้ ไม่แกล้งว่าพ้าผีเถิดพระอาว์
นางสุพรรณนั้นละเมอว่าคนหยอก เนื้อแท้ผีมันหลอกเหมือนเช่นข้า
จงนึ่งนอนสวดมนตร์ภาวนา อย่าโกรธาด่าทออึงอึง

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑายิ่งโกรธขึ้ง
จึงว่าอย่าเสกสรรดันดึง ไม่เชื่อน้ำหน้ามึงอ้ายสันทา
ดีแต่แก้ตัวไปทุกอย่าง ใส่โทษผีสางช่างมุสา
เมื่อเขาเห็นมึงแน่อยู่แก่ตา ยังด้านหน้าถุ้งเถียงขึ้นเสียงดัง

จะสู้อดไปจนกว่าจะสิ้นเคราะห์ กูขี้คร้านทะเลาะกับบ้าหลัง
แล้วนางตั้งใจระไวระวัง ผลัดกันนอนกันนั่งกับธิดา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์ไม่สมปรารถนา
เดิรยิ้มแก้เก้อเร่อมา ปดน้องทั้งห้าเบี่นคลอกไป
เมื่อนี้พี่เข้าหานางสุพรรณ ได้พูดจากันเบี่นไหนไหน
นางว่ารักพี่นี้สุดใจ แต่ทรามวัยหากกลัวพระชนนี
ยังกำลังชุลมุนมุ่นหมก พออาว์ตกใจตื่นขึ้นเห็นพี่
ฉวยข้อมือได้หาไม้ตี เราเบ่ามนตร์สองทีลงง่วงงย
แต่เงื้อเงื้อขยับแล้วกลับหยุด พี่สบัดมือหลุดออกวิ่งฉุย
กลืนสุพรรณนั้นยังติดหอมกรุย ฮุ่ยหุยเจียวเจ้าอย่าบอกใคร

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งห้ากลั้นยิ้มมิใคร่ได้
หัวเราะพลางทางว่าอย่าปดไป ข้ายังไม่หลับม่อยนั่งคอยพั่ง
สารพัดได้ยินสิ้นสุด จนนางค่าพึ่งหยุดเพราะมนตร์ขลัง
ที่ว่าได้แอบอิงนั้นจริงจัง หรือปดดอกกระมังพี่สันทา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์พูดแชแก้หน้า
นางว่าให้มั่งชั่งเถิดนา ธรรมดาผู้หญิงกับผู้ชาย

ชวนหัวเราะคิกคักชักพูดอื่น ไม่หลับนอนดึกดื่นจะตื่นสาย
ว่าพลางทางชวนกันเอนกาย ศรีสันท์เล่านิยายจนหลับไป

ฯ ๔ คำ ฯ ตระ

◎ เสียงดุเหว่าเร่าร้องก้องบ่ำ สุริยาเลี้ยวเยี่ยมเหลี่ยมไสล
ต่างตื่นพื้นกายสบายใจ พาอาว์ดั้นไพรไปธานี

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

◎ รอนแรมมาได้หลายทิวา ก็ลุถึงบัญจาล์กรุงศรี
พบพวกพหลมนตรี ทั้งกำนันขันทีมาคอยรับ
แต่บรรดาข้าหลวงและขอเฝ้า ก้มเกล้าอภิวันเบื้นอันดับ
ชายหญิงแน่นนั่งคั่งคับ เห็นเจ้ากลับมาได้ก็ยินดี
แล้วทูลเชิญทั้งสองกัลยา ขึ้นทรงวอช่อฟ้าหลังคาสี
ทั้งหกองค์ทรงม้าพาชี เสนีแห่แหนเข้าพารา

ฯ ๖ คำ ฯ กลองโยน

◎ บัดนั้น พนักงานการเล่นทุกภาษา
ต่างโห่ฉาวกราวเชิดเบื้นโกลา ออกเต้นรำทำท่าทุกโรงงาน
ประชาชาวพารามาเกลื่อนกล่น นั่งแน่นริมถนนอลหม่าน
อวยไชยให้พรพระกุมาร ชมบุญสมภารออกแซ่ซ้อง
บ้างชะแง้แลดูวอสุวรรณ เห็นม่านกั้นกำบังมาทั้งสอง
ต่างคิดสงสัยตั้งใจมอง องค์หน้านั้นน้องเจ้าธานี

อันองค์นั้นนี่เราไม่รู้จัก ผิวพักตร์นวลละอองผ่องศรี
ต่อจะเป็นพระราชบุตรี ชาวบุรีอวยพรกระฉ่อนไป

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกโอรสาศรีใส
แลดูเต้นรำสำราญใจ ขับอาชาไนยไปตามทาง
ถึงประตูหูช้างข้างหน้า ลงจากอาชาแล้วเยื้องย่าง
ชาวประโคมก็ประโคมดุริยางค์ ประทับวอสองนางกับเกยลา

ฯ ๔ คำ ฯ เสมอ

ช้า
◎ เมื่อนั้น พระผู้ผ่านเขตต์ขัณฑ์หรรษา
ลุกจากแท่นสุวรรณมิทันช้า ไปรับองค์ขนิษฐายาใจ

ฯ ๒ คำ ฯ

ร่าย
◎ จูงกรมานั่งยังแท่นทอง สรวมกอดพระน้องเข้าร้องไห
ฝูงนางสาวสรรค์กำนัลใน ต่างซบพักตร์พิไรโศกี

ฯ ๒ คำ ฯ โอด

◎ ครั้นรู้สึกสมประดีกาย ค่อยคลายเศร้าหมองทั้งสองศรี
จึงปราศรัยน้องรักร่วมชีวี เป็นบุญเราครั้งนี้ได้พบกัน
แต่วันยักษ์มันมาพาเจ้าไป พี่เศร้าใจคิดว่าจะอาสัญ
แสนโศกโศกาไม่ราวัน ทั้งพงศ์พันธุ์เงียบเหงาเศร้าใจ
อยู่จำเนียรกาลนานมา พี่ฝันว่าน้องรักไม่ตักษัย
มันเลี้ยงเป็นมเหษีอยู่ในไพร แม้นมีผู้ตามไปจะได้มา
พี่คิดจะติดตามนางโฉมยง ทั้งหกองค์โอรสรับอาสา

ด้วยหลานของน้องรักทรงศักดา จึงรับอาวมาได้ถึงบุรี
ความพี่มีจิตต์เกษมสานต์ ดังได้ผ่านเมืองพ่าราษี
เจ้าจากไปได้ถึงสิบแปดปี นิจาพี่เพียงแปลกพักตรา
จนเป็นสาวเท้อเนื้อหนังเหนียว อยู่ไพรสณฑ์คนเดียวอนาถา
ยังค่อยผาสุกทุกทิวา หรือโรคายายีพระน้องรัก
อันนางนฤมลคนนั้น เป็นพงศ์พันธุ์ของใครไม่รู้จัก
รูปร่างละม้ายคล้ายเจ้านัก นงลักษณ์จงเล่าให้เข้าใจ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น ศรีสันท์ชิงทูลแถลงไข
นั่นชื่อสุพรรณทรามวัย อรไทเป็นลูกพระเจ้าอาว
บิตุเรศไปเล่นสกาพนัน กับภุชงค์เดิมพันตามปรารถนา
พระยายักษ์นั้นกลับอัปรา จึงยอมยกธิดาให้นาคี
อันองค์พระอาวกับขุนมาร อยู่ถึงหิมพานต์เป็นถิ่นที่
เนาในปราสาทรัตน์รูจี อสุรีเรืองอิทธิฤทธา
ได้รบกันกับลูกทั้งหกคน มันยกรี้กรีพลมาหนักหนา
ข้าแผลงศรตายกลาดดาษดา ทั้งกุมภัณฑ์ผัวอาวก็วอดวาย
แล้วลูกลงไปเมืองนาคี จะรับศรีสุพรรณผันผาย
ต้องรบกันกับนาคอีกมากมาย ภุชงค์แพ้พ่ายถวายนาง
จึงได้องค์พระอาวกับสุพรรณ พากันเดิรมาในป่ากว้าง
เหลือกำลังดังชีวิตจะวายวาง ทูลพลางทางดูพระเจ้าอาว

ฯ ๑๒ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น
สั่นหัวกลัวฤทธิ์พระลูกยา
ทุกวันนี้บิดาก็แก่เฒ่า
ว่าพลางทางเยื้อนเบือนพักตร์
มาหาลุงถึงนี่ศรีสุพรรณ
ลุงพึ่งรู้จักอรไท

พระบิตุเรศได้พึ่งไม่กังขา
จึงว่ามิเสียแรงที่พ่อรัก
จะเชิดเจ้าให้ครองอาณาจักร
ตรัสทักหลานน้อยกลอยใจ
อย่ารังเกียจเดียดฉันหาควรไม่
อายุเจ้าเท่าใดนะหลานรัก

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น
จึงคลานขึ้นไปด้วยใจภักดิ์
แค้นด้วยศรีสันท์มันชิงทูล
จะเถียงมั่งยังเกรงบิตุลา

นางสุพรรณนารีมีศักดิ์
นงลักษณ์ก้มกราบกับบาทา
ปดเบี่นเค้ามูลได้ต่อหน้า
นั่งก้มพักตราไม่พาที

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น
ลูบหลังพระนัดดานารี
ผิวพรรณนรลักษณ์พักตรา
จึงว่าชรอยกรรมได้ทำไว้
แล้วผินหน้ามาตรัสแก่พระน้อง
เราได้พานพบประสพกัน
เจ้าจงพาบุตรีกับหลานชาย
แต่งองค์ทรงเครื่องเรืองรูจี

ท้าวเสนากุฏเรืองศรี
ภูมีพิศโฉมประโลมใจ
เหมือนพระมารดาดังเถือใส่
แต่เกิดมาก็ไม่เห็นพงศ์พันธุ์
พี่จัดแจงเข้าของไว้ทำขวัญ
ในวันนี้ไช้เป็นฤกษ์ดี
ไปชำระกายให้ผ่องศรี
จะสมโภชเดี๋ยวนี้ทั้งแปดองค์

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑานวลหง
ให้ขัดเคืองฤทัยนางโฉมยง ด้วยศรีสันท์มันทนงไม่เกรงใจ
ชิงพูดชิงจาน่าแค้นเหลือ พระเชฏฐาช่างเชื่อหลงใหล
ครั้นจะบอกออกความบัดนี้ไซร้ พระพี่ที่ไหนจะเห็นจริง
มันจะรุมกันเถียงทะเลาะเล่น จะกลับเป็นพูดเท็จไปทุกสิ่ง
ความไกลไม่มีที่อ้างอิง นางนั่งนึ่งถอนใจไม่ไคลคลา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระบิน[บ่]กนัคเรศเชฏฐา
ซ้ำตรัสเตือนองค์พระน้องยา ปลอบโยนหนักหนาก็ไม่ไป
พระนั่งนึ่งนึกตรึกตรึงนึง เป็นไรจึงเคืองขัดอัชฌาสัย
เห็นทีจะละห้อยน้อยใจ ด้วยทรามวัยยังรักยักษ์สามี
ต่อนานไปให้ลืมเสียสักหน่อย จึงจะค่อยเล้าโลมนางโฉมศรี
จะทำมึงสิ้งขวัญเสียวันนี้ ให้ทันฤกษ์ดีดังใจปอง
คิดพลางทางมีบัญชาสั่ง เสนากรมวังทั้งสอง
เล่งยกบายศรีแก้วบายศรีทอง มาสมโภชพระน้องกับลูกรัก

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

◎ บัดนั้น จึงมหาเสนีมีศักดิ์
รับสั่งภูวไนยด้วยใจภักดิ์ ต่างวิ่งคึกคักออกมาพลัน
พนักงานของใครก็จัดแจง ยกมาตั้งแต่งเป็นลดหลั่น
มโหรีปี่พาทย์ครบครัน เสร็จพร้อมสารพันดังบัญชา

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

๏ บัดนั้น ราชครูผู้มียศถา
ครั้นได้ฤกษ์ยามตามตำรา ก็เข้ามาจุดเทียนแล้วกราบกราน
จึงส่งแว่นเวียนขวามาซ้าย เจ้าขรัวนายคอยรับอยู่ริมม่าน
ให้ประโคมแตรสังข์กังสดาล เสียงโห่สะท้านทั้งวังใน

ฯ ๔ คำ ฯ มโหรี

๏ ครบเจ็ดรอบคแนนแว่นเทียน เอาใบพลูดับเทียนโบกควันให้
แล้วจุณเจิมเฉลิมขวัญเบ็นหลั่นไป ต่างอำนวยอวยไชยด้วยปรีดา

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

๏ บัดนั้น ฝ่ายนายสำเภาที่ได้ผ้า
ใช้ใบมาถึงเมืองบัญจาล์ ก็ทอดท่าท้ายคูพระบูรี
เห็นนาวาขึ้นล่องออกเซ็งแซ่ จึงถามเหล่าชาวแพเจ้าภาษี
รู้ว่าพระองค์ทรงธรณี ภูมีสมโภชพระน้องยา
พาณิชคิดจะถวายของ จึงเบิดหีบหยิบช้องกับภูษา
จัดสรรทุกสิ่งสินค้า แต่บรรดาเข้าของที่ต้องการ
ขนลงสำปั้นน้อยค่อยพายไป ขึ้นแพใหญ่กรมท่าหน้าบ้าน
มอบของให้เจ้าพนักงาน พากันลนลานเข้าวังใน

ฯ ๘ คำ ฯ เชิด

๏ ครั้นถึงจึงยกขึ้นไปพลัน ตั้งไว้เรียงรันแล้วกราบไหว้
พนักงานทูลถวายทันใด ตามในจดหมายรายของนั้น

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกแสนกลคนขยัน
เห็นผ้ากับช้องของสำคัญ อ้ายนี่มันจะก่อให้เกิดความ
จึงวิ่งไปชิงช้องกับภูษา ซ่อนใส่ในผ้าแล้วซักถาม
มึงเอาของจัญไรไม่งดงาม มาถวายแต่ตามอำเภอใจ
จะเสียฤกษ์เสียพากูน่าถอง อ้ายจองหองชั่วชาติอุบาทว์ใหญ่
ชอบแต่ฆ่าพั่นให้บรรลัย ไสหัวออกไปเสียให้พ้น

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น พระบิดาหลากจิตต์คิดฉงน
จึงว่าแก่โอรสทั้งหกคน เอาของเขาซ่อนซนเสียทำไม
ถึงมิงดงามก็ตามที เขาจงรักภักดีเอามาให้
เป็นเงินหรือทองของอะไร อยู่ไหนเอามาพ่อจะดู

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกอิดเอื้อนเยื้อนอยู่
จึงว่าของจัญไรอะไรมิรู้ พระบิดาอย่าดูให้เสียตา
ไม่เคยพบเคยเห็นเช่นนี้ ผ้าผีผมพรายตายห่า
ชอบแต่ทิ้งเสียที่บ่าช้า แล้วเฆี่ยนผู้เอามาให้สาใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น องค์พระบิตุรงค์ยิ่งสงสัย
ตรัสว่าเขามาแต่เมืองไกล เคยให้ของเข้าเราทุกปี

ย่อมจะเห็นงามตามใจรัก ผิดนักเจ้าว่าเป็นผ้าผี
ไปด่าทอเขานั้นมันไม่ดี เอาผมผ้ามานี่นะลูกยา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกบิดพลิ้วนิ่วหน้า
จะขัดขืนกลัวพระจะโกรธา ทำจริตกิริยาวุ่นวาย
ครั้นบิดรเตือนซ้ำต้องจำใจ เอาช้องกับสไบเข้าไปถวาย
แล้วว่าของชั่วชาติอุบาทว์ร้าย จงคืนให้ไปขายเสียเมืองไกล

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏเป็นใหญ่
เห็นผ้ากับช้องต้องฤทัย ภูวไนยแลเล็งเพ่งพิศ
สีสดงดงามหนักหนา ใครเห็นเป็นน่าเจริญจิตต์
เนื้อหนังดังหนึ่งจะกำมิด งามผิดผ้ามนุษย์ในแดนไตร
กระนี้แล้วลูกยายังว่าชั่ว บุญตัวได้เห็นเป็นลาภใหญ่
ดูผ้าต้นผ้าทรงเราเสียไป ราคาได้สักแสนตำลึงทอง
ประเสริฐกว่าเพ็ชรนิลจินดา จะทำขวัญกัลยาทั้งสอง
ว่าพลางส่งสไบให้พระน้อง ยื่นช้องให้นัดดายาใจ

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งสองนางต่างจำของตัวได้
เห็นพระสังข์จะยังไม่บรรลัย ช้องกับสไบจึงได้มา

นางเกสรสุมณฑายิ่งละห้อย คิดถึงหลานน้อยเสนหา
ชลไนยซึมซาบอาบพักตรา ต่างทรงโศกาไม่สมประดี

ฯ ๔ คำ ฯ โอด

๏ เมื่อนั้น พระเชฏฐาธิราชเรืองศรี
ปลอบพลางทางถามนางเทวี เจ้ากรรแสงโศกีด้วยอันใด
พี่ให้ของสองสิ่งนี้ดีแท้ ไม่ชอบใจหรือแม่จึงร้องไห้
เจ้าอย่าเศร้าสร้อยน้อยฤทัย จะประสงค์สิ่งไรจงบอกมา

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาเสนหา
จึงทูลคดีพระพี่ยา ใช่จะน้อยใจข้าด้วยผ้านี้
อันสุพรรณกับน้องร่ำร้องไห้ เพราะคิดถึงสังข์ศิลป์ไชยเรืองศรี
อุตส่าห์ไปรับข้ากับบุตรี ได้รบอสุรีและนาคา
ครั้นเสร็จแล้วพากันคลาไคล บุกบ่ามาในแดนยักษา
ท่านท้าววัณณุราชอสุรา ช่วยพาเหาะข้ามชลาลัย
พบทั้งหกนี้ที่ผึ่งน้ำ เขาทำซื่อตรงให้หลงใหล
ชักชวนพระสังข์ศิลป์ไชย เที่ยวเก็บผลไม้ในแดนดง
แล้วกลับมาว่าเจ้าสังข์นั้นศูนย์หาย ไม่รู้ว่าจะตายหรือจะหลง
จึงเอาของสองสิ่งนี้ทำธง ข้าจำนงเสี่ยงทายเป็นเค้ามูล
เขาได้ผ้ากับช้องของน้องมา เห็นแท้ว่าพระสังข์ยังไม่ศูนย์
จึงกรรแสงโศกาอาดูร น้องทูลทั้งนี้เป็นสัจจา

ฯ ๑๒ คำ ฯ

◎ ได้เอยได้พึ่ง ออกชื่อพระสังข์ให้กังขา
จึงว่าประหลาดแล้วนะแก้วตา เมื่อทั้งหกลูกยาอาสาไป
ใครเล่าเจ้าว่ายั่งยืน อันคนอื่นนอกนี้หามิได้
จะหาผู้เรืองอิทธิฤทธิไกร เหมือนเขาเหล่านี้ไซ้ไม่มีแล้ว
จึงผินหน้ามาถามทั้งหกพลัน ผู้ใดนั่นที่อาว์ว่ากล้าแกล้ว
พ่อพี่งมืดไปไม่ว่องแวว ใครไปด้วยลูกแก้วจงบอกมา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์แสร้งทำเบ็นเมินหน้า
หัวเราะพลางทางทูลพระบิดา นี่แลลูกยาเบ็นจนใจ
ท่านว่าแล้วมิเชื่อก็จำเชื่อ คือใครนั่นตัวเนื้ออยู่ที่ไหน
วาสนาอาภัพจึงลับไป อย่าถามไถ่ข้าเลยพระบิดา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ ลูกเอยลูกแก้ว พ่อลงเนื้อเห็นแล้วที่เจ้าว่า
อันคนอื่นหมื่นแสนในโลกา จะแกล้วกล้าเหมือนเจ้านั้นไม่มี
แล้วตรัสแก่ขนิษฐายาใจ เจ้าลืมหลานไปหรือเมื่อกี้
จึงแชเชือนเลื่อนไหลพาที ทำให้พี่ลังเลสนเท่ห์ใจ
อันเจ้าว่าไม่น่าจะเชื่อพึ่ง พระศิลป์พระสังข์อยู่ที่ไหน
หลานทั้งหกนี้แลที่ไป รับเจ้ามาได้ถึงวังเวียง

ฯ ๖ คำ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาก็ทูลเถียง
เออช่างกะไรไม่ไล่เลียง เมื่อความจริงแท้เที่ยงอยู่เช่นนั้น
น้องจะขอถามเนื้อความหลัง แต่ข้ายังไปอยู่ด้วยยักษี
ที่ชื่อนางประทุมนารี กับไกรสรเทวีทั้งสองนั้น
พระพี่รู้จักนางบ้างหรือไม่ เขาว่าอรไทยอยู่ไพรสัณฑ์
อันลูกนางประทุมแจ่มจันทร์ นามนั้นชื่อว่าสังข์ศิลป์ไชย
อีกเจ้าสิงหราลูกไกรสร ทั้งสองทรงฤทธิรอนจะหาไหน
บอกว่าบิดาบัญชาใช้ ให้ไปรับข้ามาธานี
เจ้าชักวงศ์พงศ์พันธุ์ให้รู้จัก จึงแจ้งว่าหลานรักทั้งสองศรี
อันโอรสหมดแล้วหรือยังมี พระพี่จงรำฦกตรึกตรา

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ พึ่งเอยพึ่งความ เอ๊ะงามจะจริงเหมือนเจ้าว่า
อันประทุมนั้นเมียของพี่ยา อยู่ด้วยกันมาจนมีครรภ์
ลูกคลอดผิดคนทั้งแผ่นดิน มือถือสังข์ศิลป์และพระขรรค์
อีจัญไรไกรสรทาสีนั้น ลูกมันชั่วจริงเป็นสิงหรา
โหรเฒ่าเขาว่าอุบาทว์เมือง พี่แค้นเคืองขับไล่ไปเสียป่า
อ่ออ้ายลูกอีประทุมา มันไปรับขนิษฐาไม่รู้เลย
แล้วถามโอรสเล่าตามเค้าเงื่อน จริงเหมือนอาว์ว่าหรือลูกเอ๋ย
พ่อหลับตาว่าเจ้าเผ้าชมเชย ไม่บอกให้รู้เลยแต่เดิมที

ฯ ๘ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น ศรีสันท์ขึ้นเสียงออกอึงมี
พระอาว์มาเป็นได้เช่นนี้ พาลรีพาลขวางทุกอย่างไป
เมื่อเดินป่าอาว์ถามถึงความหลัง ลูกเล่าให้พังจนสิ้นไส้
จึงรู้จักชื่อเสียงสังข์ศิลป์ไชย ช่างเอามาว่าได้เป็นเนื้อตัว
แกล้งพูดเลี้ยวลดจะทดแทน ที่เคืองแค้นลูกยาว่าฆ่าผัว
เอออะไรบาปกรรมก็ไม่กลัว จะให้โทษแก่ตัวนี้ไม่แคล้ว

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ จอมเอยจอมขวัญ อ่อกระนั้นดอกหรือนะลูกแก้ว
ได้รู้เพราะเจ้าเล่าจริงแล้ว จึงชักเรื่องชักแถวเอาถูกความ
แล้วพระยี่มเยื้อนเบือนพักตร์ มาตรัสแก่น้องรักซักถาม
ศรีสันท์มันว่าพี่เห็นงาม เขาบอกความหรือเจ้าจึงได้รู้
อ้ายคนชั่วชาติอุบาทว์บ้าน มานับเป็นลูกหลานรำคาญหู
พี่ขอเสียเถิดอย่าเชิดชู ชาวเมืองเลื่องรู้จะเย้ยเยาะ

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ น่าเอยน่าแค้นเหลือ เอออะไรช่างเชื่อเป็นมั่นเหมาะ
เลื่อนไหลไปด้วยอ้ายพูดเพราะ นี่เนื้อเคราะห์เนื้อกรรมได้ทำไว้
แน่เจ้าคนดีศรีสันทา ช่างด้านหน้าขึ้นเสียงเถียงได้
มึงเล่าให้กูฟังเมื่อครั้งไร ยังกลับว่าผู้ใหญ่นี้พูดโกง
อวดกล้าว่าได้ไปรบยักษ์ เองอย่าพักมาดหมายคงตายโหง
กลัวแต่จะชิงวิ่งตะโกรง โป้งโหยงพาทีไม่มีจริง

พวกมึงพึ่งบุญสังข์ศิลป์ไชย พลอยไปซ่อนตัวอยู่หัวตลึง
เห็นยักษ์มาผ้าผ่อนลงกองทิ้ง พากันมุดหัววิ่งเข้าซุ้มรก
แล้วซ้ำคิดอ่านฆ่าหลานกู เล่ห์กลก็รู้อยู่เต็มอก
กลับมาพูดอวดพ่อยอยก พวกอ้ายโกหกเขาเห็นตัว

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ พึ่งเอยพึ่งอาว์ว่า เจ้าศรีสันทาทำยิ้มหัว
มาใส่ถ้อยร้อยความเอาพันพัว ออกเห็นตัวเห็นตนว่าคนเท็จ
เออมิใช่ผีมือหรือวันนั้น จนกุมภัณฑ์ผัวหัวขาดเด็ด
ลงนั่งกอดยักษาน้ำตาเล็ด ออกขามเข็ดฤทธิ์ข้าจึงมาตาม
ลูกหลานทีไหนเล่าเอามาว่า พระบิดาพึ่งได้ไม่ซักถาม
สับปะติดสับปะต่อแต่พองาม เป็นความแต้มแต่งจะแกล้งพาล

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เจ็บเอยเจ็บจิตต์ กูไม่คิดแล้วว่ามึงเป็นหลาน
ลมล้นหยาบช้าสามานย์ จะร้าวฉานพงศ์พันธุ์เพราะมันนี้
จะทบมึงให้ได้อ้ายสุงสิง แม้นฤทธิ์เดชดีจริงอย่าวิ่งหนี
ว่าพลางนางลุกขึ้นทันที เข้าไล่ตบตีพลันวัน

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

◎ แค้นด้วยพระพี่นี้สุดใจ เอออะไรมาขวางกางกั้น
หลับตางมเงาเข้าด้วยมัน ตัดญาติขาดกันแต่วันนี้

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น พระเชฏฐาเล้าโลมนางโฉมศรี
เท็จจริงจำว่าแต่โดยดี มาด่วนทุบด่วนตีกันวุ่นวาย
ข้างโน้นอย่ามุทลุกุกะ พ่อจะเกลี้ยไกล่เสียให้หาย
ข้างนี้เป็นผู้ใหญ่อย่าใจร้าย ไม่สงสารหลานชายเลยน้องรัก

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกมเหษีมีศักดิ์
ให้วิตกอกใจทึกทัก กลัวว่าลูกรักจะแพ้อาว์
ค่อยกระซิบพาทีกนที่นั้น จำจะทูลแก้กันโอรสา
จะให้ท้าวเธอถามขุนโหรา เขาจะได้ช่วยว่าให้เกลื่อนไป
แล้วหกนางต่างทูลพระสามี น้องนี้หลากจิตต์คิดสงสัย
กลัยามาเป็นเช่นนี้ไซ้ อย่าไว้ใจจงถามโหราดู

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสามีตรัสตอบว่าชอบอยู่
เห็นเถียงกันพื้นเผื่อเป็นเหลือรู้ ว่าความมาหลายคู่ไม่เช่นนี้
แล้วมีสิงหนาทบัญชา ตรัสเรียกโหราเข้ามานี่
ท่านช่วยพิเคราะห์ดูให้เต็มที เรานี้ยังพะวงสงกา
องค์พระน้องยาแต่มาถึง ให้โกรธขึ้งหลานรักหนักหนา
ดูจริตเห็นผิดกิริยา จะถูกต้องผีบ้าหรืออย่างไร

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ บัดนั้น
จึงดูยามตามเคราะห์อรไทย
ครั้นจะทูลไปตามสัจจา
เราได้สินบนเขาคราวนั้น
คิดแล้วนบน้ำประณมทูล
อันพระน้องนารีนีรมล
เหตุเพราะยักษ์ร้ายที่วายปราณ
จงหาหมอหลวงทั้งปวงไซ้
โหรเฒ่าบังคมประณมไหว้
ไม่มีเหตุเภทภัยสักสิ่งอัน
เห็นหกโอรสาจะอาสัญ
จำจะช่วยผ่อนผันให้ชอบกล
ข้าวางลักษณ์หักคูณดูหลายหน
เป็นพิกลจริตติดคลั่งไคล้
ประจำองค์นงคราญให้หลงใหล
มาดูแลแก้ไขให้หลายตา

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
จึงตรัสว่าจริงแล้วนะโหรา
ว่าพลางทางสั่งเสนาใน
แล้วแยกไปให้ทั่วทั้งธานี
พระผู้ผ่านนัคเรศเชฏฐา
เราเห็นกิริยานั้นผิดที
หมอโรงเราเท่าไรเรียกมานี่
หาคนทรงลงผีนั้นเข้ามา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ บัดนั้น
บ้างไปเรียกหมอนวดหมอยา
เสนารับสั่งใส่เกศา
บ้างก็พายายเฒ่าเข้าไปพลัน

ฯ ๒ คำ เจรจา ฯ เชิด

◎ เมื่อนั้น
จึงตรัสสั่งแก่หมอหลวงทั้งปวงนั้น
จะเป็นโรคอย่างไรไม่ประจักษ์
พระผู้ผ่านนัคเรศเขตต์ขัณฑ์
จงช่วยกันแก้น้องกูลองดู
เห็นละล่าละลักประหลาดอยู่

ให้ชิงชังทั้งหกลูกกู
แม้นใครแก้หายคลายคลุ้มคลั่ง
เร่งทำตามวิชชาอย่ารั้งรอ

ไม่แลดูหน้าตาเผ่าต่าทอ
กูจะตั้งให้เป็นกรมหมอ
ตั้งใจตั้งคอให้จงดี

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ บัดนั้น
จึงกราบทูลพลันทันที
ชื่อสันนิบาตเลือดให้เดือดดุ
ลมกระทบหฤทัยไม่สบาย
หมอนวดต้องลงตรงบาทา
จะต้องห่อใบส้มต้มกับไพล

หมอยาใคร่ครวญถ้วนถี่
ไข้นี้มีพิษติดจะร้าย
ถ้าถวายยารุเห็นจะหาย
จึงกระวนกระวายข้างภายใน
แล้วว่าเส้นบั่ตคาดพอแก้ไข
ประคบให้เส้นสายกระจายดี

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น
จึงตรัสสั่งยายท้าวทันที
ถ้าเองแก้น้องของกูหาย
จะเป็นอย่างไรอยู่ไม่รู้เลย

ท้าวเสนากุฏเจ้ากรุงศรี
จงเร่งลงผีไปตามเคย
จะให้ลาภมากมายแล้วยายเอ๋ย
นี่แน่เหวยอีมดอย่าปดกัน

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ บัดนั้น
ประณมมือถือเทียนงกงัน

นางท้าวไหว้ผีขมีขมัน
ทำตัวสั่นเทาเทาหาวเรอ

ฯ ๒ คำ ฯ กราวรำ

๏ ฉวยขวดดื่มเหล้าจนเมามึน ลุกขึ้นเต้นรำผย่ำเผยอ
ทำหน้าตาเบี้ยวบูดพูดเพ้อ อ่อกุมภัณฑ์เกลอของกูมา
เองอย่าอยู่ไม่ได้เร่งไปเสีย มาโกรธข้ังหลานเมียไยหนักหนา
เอาเบ็ดไก่ไปกินเถิดเกลออา แกล้งผูกพันมุสาใส่ไคล้

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาให้หมั่นไส้
ร้องด่าว่าเหวยอีจัญไร ผีสางที่ไหนมาเข้ากู
มึงโกหกเห็นตัวหัวประสม น้อยหรือลิ้นลมมาลบหลู่
ว่าพลางนางฉวยลิ่มประตู ไล่ต่อยหัวหูระยำไป

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

๏ เมื่อนั้น พระเชฏฐาร้อนรนหม่นไหม้
จึงปลอบโยนโอนอ่อนเอาใจ จูงกรอรไทยมาแท่นทอง
ไม่รักพี่แล้วหรือแก้วตา เผ้าโกรธาว้าวุ่นขุ่นหมอง
มาหลงใหลไม่ควรเลยนวลน้อง พี่พิเคราะห์สอดส่องเห็นถ่องแท้
เมื่อทั้งหกหลานรักผู้ศักดา ไปรับมาจริงเจียวทีเดียวแม่
กลับเคืองข้องสองตาก็ไม่แล สุดที่พี่จะแก้ที่คลุ้มใจ

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาแถลงไข
ถึงพระจะโกรธก็โกรธไป เมื่อความจริงใจไม่เชื่อกัน
แม้นมิพบพระสังข์เหมือนดังคิด เห็นชีวิตน้องยาจะอาสัญ

อันอ้ายทั้งหกไม่นับมัน พงศ์พันธุ์อะไรจะคอยล้าง
ครั้นว่าไปก็เครื่องจะเคืองข้อง มันข่มเหงน้องนี้ทุกอย่าง
เผ้าเกี้ยวพาลหลานสาวมากลางทาง ทั้งพูดจาถากถางให้ได้อาย
สุพรรณมันด่าก็ไม่เจ็บ ดูเฉิดรอยเล็บยังไม่หาย
นี่หรือจะให้นับเป็นหลานชาย สู้ตายไม่ขอเห็นหน้าตา

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ น้อยเอยน้อยหรือ พี่หลงเชื่อถือมันหนักหนา
ช่างไม่ยำเกรงข่มเหงอาว์ หยาบช้าเช่นนี้ที่เดียว
แล้วด่าลูกหกคนบ่นบี้ มึงนี่ดีแต่จะแก้เกี้ยว
ขัดเขมรหมุนมาคว้าไม้เรียว กระทืบบาทกราดเกรี้ยวจะทุบตี

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกตกใจขยับหนี
ศรีสันท์ร้องทูลไปทันที ซึ่งอาว์ว่าทั้งนี้ไม่มีจริง
แต่แรกเถียงที่ข้อลูกไปรับ ประเดี๋ยวใจไพร่กลับไปสุงสิง
แกล้งปรักปรำซ้ำเติมด้วยชังชิง ถ้าเป็นจริงเหมือนว่าจงฆ่าพ่น
เมื่อครั้งเดิรทางมากลางป่า ข้ากลัวอาว์จะรังเกียจเดียดฉัน
มิได้ใกล้เคียงเจ้าสุพรรณ ลูกรักษาตัวมั่นถึงชั้นนี้
น้อยจิตต์คิดคิดแล้วน่าสรวล มาว่าข้าลามลวนไม่ควรที่
อันชู้เมียลูกไม่พอใจมี จะบวชเสียมิดีหรือบิดา

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ ลูกเอยลูกรัก
เจ้าคนตรงคนซื่ออย่าถืออาว์
แล้วตรัสแก่เยาวมาลย์หลานน้อย
จงรักกันฉันญาตินะเทวี

พ่อไม่แจ้งประจักษ์จึงด่าว่า
จงง้องอนพูดจาแต่โดยดี
เจ้าอย่าพลอยถือโทษโกรธพี่
บุญคุณเขามีแก่หลานรัก

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
ได้ฟังดังแค้นฤทัยนัก
อันสัญชาติทั้งหกเชฏฐา
อะไรช่างมุสาทั้งตาบี
แต่วันเมื่อพระสังข์ศิลป์ไชยหาย
ตัวหลานกับพี่ศรีสันทา
พอถึงที่เปลี่ยวก็เกี้ยวพาล
ข้าหยิกข่วนหนักหนาไม่สาใจ
ครั้นพระมารดาข้าถาม
ข้านอนค้างกลางป่าพนาลี
ลอบย่องเข้าหาข้าถีบเอา
ยังกลับขึ้นเสียงเถียงมากมาย
สันดานด้านดื้อนี้สุดใจ
ทำไขหูสู้เถียงจนตาเย็บ

นางสุพรรณนารีมีศักดิ์
นงลักษณ์จึงทูลไปทันที
ข้าไม่ปรารถนานับว่าพี่
เคยดื้อเถียงเช่นนี้นี่หลายครา
ต่างแยกย้ายรายค้นบนภูผา
ไปเที่ยวหาสุมทุมพุ่มไม้
ทำหักหาญฉุดคร่าคว้าไขว่
ยังวิ่งไล่มาจนชนนี
กลับพูดจาหยาบหยามเสียดสี
ศรีสันท์นั้นมีแต่นิ่กร้าย
ถูกเข้าที่อกหกล้มหงาย
เห็นไม่มีชาติอายเท่าปลายเล็บ
จะว่าอย่างไรก็ไม่เจ็บ
เติมแต้มแนมเหน็บไปทุกคราว

ฯ ๑๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันทาว่าชะนางน้องสาว
ช่างประดิษฐ์ติดต่อเป็นเรื่องราว ว่ากล่าวสมอ้างไปข้างเดียว
สบประมาทกันเล่นเช่นนี้ เออนี่เมื่อไรข้าได้เกี้ยว
เขาว่าใจผู้หญิงนี้จริงเจียว ออกเป็นเชี้ยวเป็นเล็บไล่เก็บความ
ที่ว่าข้ายองเบาเข้าไป เจ้าจับได้หรือหนอจะขอถาม
เมื่อผีหลอกวันนั้นเจ้าครั่นคร้าม ลุกวิ่งบุ่มบ่ามมาหาเรา
ยังอ้อยอิ่งวิงวอนให้นอนเพื่อน ข้าบิดเบือนอยู่จริงหรือไม่เล่า
ช่างกะไรว่าได้ก็ว่าเอา คิดดูซิเจ้าอย่าเอนเอียง
เท็จจริงตามแต่ตระลาการ เหนื่อยปากรำคาญขี้คร้านเถียง
ขอพระบิตุรงค์จงไล่เลียง ถ้าไครเพลี่ยงอย่าได้ไว้ชีวิต

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏรำคาญจิตต์
กอดเข่าตะลึงคนึงคิด ยิ่งพึ่งยิ่งผิดสังเกตนัก
ให้ฉงนสนเท่ห์โลเลใจ จะจริงจังข้างไหนไม่ประจักษ์
สุดปัญญาพาทีที่จะซัก จำจะชักเกลี่ยไกล่ให้ดีกัน
คิดพลางทางตรัสแก่น้องยา จงพึ่งคำพี่ว่าอย่าเดียดฉัน
จะตัดสินให้เป็นกลางทางธรรม์ คำของเจ้านั้นยังเลื่อนลอย
ข้างเข้าว่าได้ไปรับมา เห็นยืนยันหนักหนาไม่ราถอย
ดูถ้อยคำสำนวนก็เรียบร้อย ทั้งพี่ได้ใช้สอยให้เขาไป
ฝ่ายพระน้องยาว่าคนอื่น หามีตัวยั่งยืนเข้ามาไม่

เถียงกันเปล่าเปล่าเอาอะไร ข้างเจ้าเป็นผู้ใหญ่ควรอดออม
จงหลับนอนให้สบายหายเจ็บหลัง อย่าคลุ้มคลั่งฤทัยจะไผ่ผอม
อันอ้ายยักษ์คนโซโตเท่าพ้อม จะทุกข์ตรอมถึงมันไปทำไม

ฯ ๑๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาน้ำตาไหล
กล่าวถ้อยตอบตัดด้วยขัดใจ เถิดคะอย่าได้พูดจากัน
อกเอยเออะไรช่างหลับตา พิพากษาชี้แจงแบ่งปัน
กระนี้แหละควรเห็นว่าเป็นธรรม์ เข้ากันนี่กะไรจนไม่คิด
สิ้นบุญวาสนาสิ้นอาลัย จะอยู่ไยให้ระกำช้ำจิตต์
เป็นตายไม่เสียดายแก่ชีวิต จะสู้ติดตามองค์พระหลานชาย
ว่าพลางนางลุกจากแท่นที่ ฉวยฉุดบุตรีพาผันผาย
ไหนไหนก็ในจะวอดวาย อย่าอยู่ให้ได้อายเลยลูกยา

ฯ ๙ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฎยุดหัตถา
จึงว่าพี่ไม่ให้เจ้าไคลคลา อย่าโกรธาฮึดฮัดสบัดมือ
แต่แม่ลูกสองคนจะดั้นไป ยังเห็นงามแก่ใจอยู่แล้วหรือ
จะทำให้ชาวเมืองเขาเลื่องฦๅ ไม่ควรถือโกรธพี่เช่นนี้เลย
ซึ่งตัดสินนั้นผิดพึ่งคิดได้ ขออภัยเสียเถิดนะน้องเอ๋ย
แล้วว่าหลานสาวผู้ทรามเชย ไม่ห้ามมารดาเลยนี่อย่างไร

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาแถลงไข
อย่าห้ามน้องเลยคะคงจะไป เห็นใจเสียแล้วที่ว่ารัก
จะเอาไว้ทำไมกับใบ้บ้า ให้อับอายขายหน้าพระทรงศักดิ์
ข้าคนเมามัวมันชั่วนัก พระอย่าพักทำปลอบให้ชอบใจ
ถ้าแม้นมิพบพานพระหลานขวัญ จะด้นดั้นไปกว่าจะตักษัย
มายี้อยุดฉุดคร่าข้าไว้ไย อรไทยเคืองขัดสบัดมือ

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ น้องเอยน้องแก้ว จะไปให้ได้แล้วจริงเจียวหรือ
จงหยุดยั้งปรึกษาหารือ อย่าอึงอื้อหุนหันพันเพื่อน
ต่อย่ำร่งพร่งนี้จึงคลาไคล พี่จะตามทรามวัยไปเพื่อน
แล้วร้องสั่งทั้งทหารพลเรือน เร่งตามไพร่ในเดือนประเดี๋ยวนี้

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกอัคเรศมเหษี
จึงทูลทัดภัศดาสามี จงคิดดูให้ดีที่จะไป
เมียเห็นกัลยายังคลุ้มคลั่ง พระจะพลอยตึงตังไปข้างไหน
จะพากันบุกป่าเที่ยวหาใคร เมื่อมิใช่ลูกหลานว่านเครือ
อันเขตต์แคว้นไพรระหงดงดาน ล้วนยักษ์มารผีสางช้างเสือ
มันจะมาจับกินสิ้นเลือดเนื้อ เห็นไพร่พลจะไม่เหลือมานคร
พระมิห้ามปรามจะตามใจ เหมือนรบไปชมสวนเมื่อคราวก่อน
จนยักษ์มาพาไปได้ทุกร้อน ครั้งนี้ที่จะจรเมียหนักใจ

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ ปลื้มเอยปลื้มจิตต์ จริงแล้วพี่คิดขึ้นมาได้
หาไม่ที่ไหนนั้นคงบรรลัย อันบุญคุณเจ้าไซ้ไม่ลืมเลย
แล้วตรัสแก่ขนิษฐานารี ตัวพี่ไม่ไปแล้วน้องเอ๋ย
พระอายใจผินหลังสั่งเปรย อย่าเตรียมพลเลยนะเสนา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ น่าเอยน่าหัวร่อ เช่นนี้ดอกหนอพระเชฏฐา
อย่างไรอยู่ดูผิดแต่ก่อนมา ทั้งหลับตาแล้วซ้ำพึ่งคำเมีย
ช่างไม่อัปรยศอดสู แต่เขาขู่สำทับก็กลับเสีย
ต่อจะถูกกระทำย่ำเยีย จึงเอียงเอี่ยไปข้างคนพูดเท็จ
เห็นสมเป็นกษัตริย์สุริย์วงศ์ เคยณรงค์สงครามไม่ขาดเข็ด
พระทัยกะไรกล้าดังเหล็กเพชร ไม่เสด็จแล้วน้องจะขอลา
ลูกเอ๋ยอย่าช้ามาจะไป ผิดชอบบรรลัยเสียในบ่า
มายุดไว้ไยเล่าพระพี่ยา ข่มเหงจริงยิ่งกว่าเจ้าหัวใจ

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ ขวัญเอยขวัญเข้า ที่พี่จะทิ้งเจ้าอย่าสงสัย
ถึงมาทแม้นชีวันจะบรรลัย คงจะไปเป็นเพื่อนนางเทวี
แล้วมีสิงหนาทบัญชา เหวยเหวยเสนาทั้งสี่
เร่งตรวจเตรียมรี้พลมนตรี ครั้งนี้กูจะไปจริงจริงแล้ว
พระเหลียวสั่งมเหสีโสภา กับหกโอรสากล้าแกล้ว
เจ้าอย่าตามบิตุราชคลาศแคล้ว อยู่รักษากรุงแก้วเถิดลูกรัก

ว่าพลางทางเสด็จเข้าที่สรง แต่งองค์อึกกะทึกกึกกัก
คาดตะกรุดลงยันต์ไปกันยักษ์ เอาแหวนถักพิรอดสอดน้ำชี้
จับพระแสงคู่มือถือเง้องำ ถึงยักษ์มาเท่าไรก็ไม่หนี
แล้วชวนสองกัลยานารี จรลีลงจากปราสาทไชย

ฯ ๑๐ คำ ฯ เสมอ

◎ ขึ้นบนเกยรัตน์ชัชวาลย์ ทวยหาญประณมบังคมไหว้
เสด็จทรงคชสารมารประลัย ทั้งสองอรไทยนั้นทรงรถ
โขลนจ่าเฆ่าแก่แลงานกลาง กำนันนางข้างในไปเกือบหมด
ช้างประเทียบเรียบรันเป็นหลั่นลด ให้เคลื่อนทศโยธาคลาไคล

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

◎ เทพเจ้าคลใจไพร่พล ทั้งช่วยย่อย่นหนทางให้
แต่บัญจาล์มาเมืองสังข์ศิลป์ไชย ทางไกลสามวันเป็นวันเดียว
กองหลวงล่วงลุมรคา แดนบรรพตพาราบ่าเปลี่ยว
สุริยาเย็นพยับลับเลี่ยว คิดเฉลียวกลัวภัยในไพรวัน
สั่งให้หยุดโยธีรี้พล เร่งแบ่งคนตัดไม้ตั้งค่ายมั่น
ปลูกพลับพลาติดต่อให้พอกัน หน้าที่ใครไม่ทันโทษถึงตาย

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ บัดนั้น เสนาอภิวันท์แล้วผันผาย
เกณฑ์กันวุ่นไปทั้งไพร่นาย บ้างตั้งค่ายบ้างจับทำพลับพลา

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น พระปิ่นปักนัคเรศเชฏฐา
จึงชวนสองแจ่มจันทร์กัลยา ขึ้นสู่พลับพลาพนาดร

ฯ ๒ คำ ฯ เสมอ

๏ แล้วกำชับกำชาข้าเฝ้า พลเราล้าเลื่อยเหนื่อยอ่อน
เกลือกจะมีภัยพาลมาราญรอน อย่าเห็นแก่หลับนอนจงตรวจตรา
ครั้นล่วงเข้าปฐมยามก็ไสยาสน์ ด้วยน้องนาฏนัดดาเสนหา
พระตั้งใจสวดมนต์ภาวนา จนนิทราหลับไหลในราตรี

ฯ ๔ คำ ฯ ตระ

ตอนที่ ๒ ท้าวเสนากุฏเข้าเมือง

ยานี
๏ มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสหัสไนยโกสีย์
ให้ร้อนอาสน์นักดังอัคคี อัศจรรย์อย่างนี้มิเคยเป็น
ดีร้ายใต้หล้าจะเกิดเหตุ จึงสอดส่องทิพเนตรสังเกตเห็น
สงสารสังข์ศิลป์ไชยได้ยากเย็น ตกเหวเคืองเข็ญเป็นเคราะห์กรรม
นี่หากเทพเจ้าจอมผา เขาเมตตามาช่วยอุปถัมภ์
เห็นสิ้นเวรเวราที่ได้ทำ เราจำจะไปช่วยชีวิตไว้

ฯ ๖ คำ ฯ

ร่าย
๏ คิดแล้วมีเทวบรรหาร เรียกเทพบริวารน้อยใหญ่
เหาะจากฟากฟ้าสุราลัย พร้อมไปด้วยเทวดาเลว

ฯ ๒ คำ ฯ โคมเวียน

◎ ครั้นถึงเขาใหญ่ดังใจจง อมรินทร์เหาะลงไปในเหว
อุ้มสังข์ศิลป์ไชยใส่บั้นเอว แล้วขึ้นตามปล่องเปลวด้วยฤทธา

ฯ ๒ คำ ฯ เหาะ

◎ วางองค์ลงเหนือยอดบรรพต เอาน้ำทิพย์รินรดเกศา
ลูบไล้ไปทั่วทั้งกายา พวกเทวานวดพั้นให้บรรเทา

ฯ ๒ คำ ฯ รัว

◎ ที่เจ็บปวดหายฉิบดังหยิบทิ้ง ทั้งรูปร่างงามยิ่งขึ้นกว่าเก่า
บ้างให้พรสอนสั่งบ้างหยอกเย้า แล้วอุ้มเจ้าพาเหาะไปเวียงไชย

ฯ ๒ คำ ฯ เชิดฉิ่ง

◎ ครั้นถึงจึงลงยังแผ่นดิน อมรินทร์ชี้บอกหนทางให้
แล้วสำแดงแผลงอิทธิ์ฤทธิไกร คืนไปสถานพิมานฟ้า

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

ทองย่อน
◎ เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ไชยโอรสา
ยุรยาตรนาดกรเข้าพารา ตรงมาปรางค์แก้วแววไว

ฯ ๒ คำ ฯ เพลงช้า

ร่าย
◎ เมื่อนั้น สองพระชนนีศรีใส
เหลือบเห็นลูกน้อยกลอยใจ อรไทยไปรับด้วยยินดี
นางประทุมอุ้มองค์ขึ้นใส่ตัก สร้วมกอดลูกรักกรรแสงศรี
นางไกรสรโศกศัลย์พันทวี สิงหราโศกีจนนึ่งไป

ฯ ๔ คำ ฯ โอด

๏ ครั้นค่อยคลายกำสรดเศร้ามอง พระมารดาทั้งสองก็ถามไถ่
ลูกเอ๋ยเกิดเข็ญเป็นอย่างไร จึงช้าไปไม่ถึงธานี
พี่เจ้าเอาพระขรรค์และสังข์ศร มาส่งให้มารดรยังกรุงศรี
แล้วบอกว่าพระอาว์กับเจ้านี้ มาถึงกลางพนาลีแล้วหายไป
ความแม่ทุกข์ร้อนอาวรณ์นัก ครวญคร่ำร่ำรักเพียงตักษัย
คิดว่าจอมขวัญเจ้าบรรลัย เป็นไฉนฉะนี้นะลูกยา

ฯ ๖ คำ ฯ

โอ้ลาว ๏ เมื่อนั้น พระสังข์โศกศัลย์เป็นหนักหนา
กรรแสงพลางทางทูลพระมารดา แต่ต้นจนมาถึงกลางคง
ด้วยเชฏฐาทั้งหกเขาทำซื่อ ลูกเชื่อถือรักใคร่ไหลหลง
มันพาชมเขาห้วยให้วุ่นวง แล้วผลักตกลงในเหวภุก
เจ็บช้ำทั้งกายบัมวายชนม์ ได้ทุกข์ทนพ้นที่จะตรองตรึก
อันจะรอดมาได้นั้นไม่นึก แต่ครวญคร่ำรำภุกถึงมารดา
เดชะบุญญาของข้าไซ้ จึงร้อนอาสน์เจ้าไตรตรึงษา
อมรินทร์จากสถานพิมานมา อุ้มข้าพาขึ้นจากเหวนั้น
ท่านเอาน้ำอำมฤตย์มาโสรจสรง แล้วช่วยพามาส่งถึงเขตต์ขัณฑ์
เป็นกรรมของลูกเองมาตามทัน ทั้งพลัดพรากจากกันกับบิดร
ตั้งแต่นี้ไปจะสิ้นทุกข์ จะได้เป็นผาสุกสโมสร
เห็นบิดาจะมารับคืนนคร พระมารดรจงเชื่อลูกเถิดรา

ฯ ๑๒ คำ ฯ

ร่าย ◎ เมื่อนั้น นางประทุมตอบองค์โอรสา
แม่กรวดน้ำเสียแล้วนะแก้วตา จนชั้นแต่พักตราไม่ขอดู
เราอยู่นี่ดีกว่านะพ่อเอ๋ย อย่าออกชื่อเขาเลยรำคาญหู
จะขึ้นไปใกล้เคียงคนศัตรู มันจะกรูกันทำระยำยับ
ว่าพลางนางค่อยอุ้มประคอง ลุกจากแท่นทองเข้าห้องหับ
วางองค์ลงบรรทมกอดประทับ จงนอนหลับเสียเถิดอย่าพูดไป

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์อาวรณ์ถอนใจใหญ่
บรรทมรำพึงคนึงใน คิดจะใคร่ได้พบกับบิดร
ครั้นจะรบชนนีเซ้าซี้ว่า ก็กลัวจะโกรธาไม่โอนอ่อน
ให้รำสับรำสนทุรนร้อน แต่นอนนอนกลิ้งกลับจนหลับไป

ฯ ๔ คำ ฯ ตระ

จำปานารี ◎ ครั้นรุ่งแสงสุริยาการ้อง พระตื่นจากแท่นทองผ่องใส
เทวดาสื่อสนมาดลใจ จะพาไปให้พบกับบิดา
พระเร่าร้อนจิตต์ขุ่นฉุนเฉียว คิดจะใคร่ไปเที่ยวประพาสป่า
จึงบังคมชนนีมีวาจา ลูกรักจะลาไปเล่นไพร
ตะวันบ่ายชายแสงทินกร จะรีบร้อนกลับมายังกรุงใหญ่
ทำชะอ้อนพาทีพิรี้พิไร พระองค์จงโปรดให้ลูกไคลคลา

ฯ ๖ คำ ฯ

ร่าย ◎ เมื่อนั้น พระชนนีมีจิตต์เสนหา
รับขวัญรำพรรณพูดกับลูกยา จะไปป่าแม่นี้มิไว้ใจ

เกลือกอ้ายกระยาจกทั้งหกคน จะเคลือบแฝงแต่งกลออกมาใหม่
เจ้าจะกลับนับถือซื่อไป มันจะซ้ำทำให้ได้เดือดร้อน
สิงหรามาถึงก็เจ็บบ่วย จะได้ใครไปด้วยช่วยสั่งสอน
แม่นี้มิใคร่จะให้จร แต่แก้วตาว่าวอนก็จนใจ
พ่ออย่าหลงเล่นอยู่เย็นค่ำ พึ่งคำมารดาอัชฌาสัย
อย่าคบค้าสมาคมกับผู้ใด จงระวังระไวไพรี

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระโอรสปรีดิ์เปรมเกษมศรี
เคารพรับคำด้วยยินดี อัญชลีลาสองพระมารดร
แล้วชำระสระสรงทรงเครื่องทิพ พระหัตถ์หยิบพระขรรค์และสังข์ศร
ลงจากปราสาทแก้วแล้วรีบจร ออกนอกพระนครเข้าพงไพร

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

◎ พระดำเนิรลดเลี้ยวเที่ยวมา ชมพรรณพฤกษาสูงไสว
จึงผาดแผลงศรสิทธิ์ฤทธิไกร เรียกสัตว์น้อยใหญ่มาฉับพลัน

ฯ ๒ คำ ฯ เชิดฉิ่ง เจรจา

◎ บัดนั้น เสนีนายพลคนขยัน
พาพวกพรานไพรใจฉกรรจ์ เที่ยวค้นคั้นหาเนื้อในดงดาน

ฯ ๒ คำ เชิด

◎ มาพบสัตว์จตุบาทนานา มฤคาโคกระทิงวิ่งพล่าน
เหลือบไปเห็นองค์พระกุมาร งามโฉมเปรียบปานกับเทวัน
แล้วจะเป็นพระสังข์กระมังหนา ที่ว่าหายไปในไพรสัณฑ์

จำจะถามนามวงศ์พงศ์พันธุ์ ให้แม่นมั่นตระหนักประจักษ์ใจ
คิดพลางทางเดิรเข้าไปหา จึงมีวาจาปราศรัย
เจ้าเด็กน้อยนี้มาแต่แห่งใด ช่างกะไรแกล้วกล้าน่ากลัวแทน
ป่ากว้างทางเปลี่ยวมาเที่ยวอยู่ แต่ล้วนหมู่สิงห์สัตว์อัดแน่น
อันถิ่นถานประเทศเขตต์แคว้น อยู่ด้าวแดนตำบลหนใด
บิตุเรศชนนีพี่น้อง เป็นพวกพ้องสุริวงศ์พงศ์ไหน
ดูโฉมงามนามกรชื่อไร จงบอกไปให้หมดอย่าปดกัน

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ไชยมิได้พรั่น
จึงตอบวามงนจองหองครัน มาถามถึงพงศพันธุ์ พูดเลอะเทอะ
เงือดเงื้อพระขรรค์ขึ้นสำทับ มันน่าสับศีร์ษะให้หวะเหวอะ
ทุดอ้ายชาติข้าหน้าเคอะ นี่มึงเซอะเซิงมาแต่แห่งใด
เองเร่งกลับไปเสียเดี๋ยวนี้ อย่าเซ้าซี้กูนะหาละไม่
เขาว่าโดยดีแล้วมิไป คันมือคันไม้จริงจริงเจียว

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ บัดนั้น เสนีโกรธาในตาเขียว
จึงว่าลูกกะจิริดนิดเดียว มากราดเกรี้ยวเอาผู้ใหญ่ได้ครื้นเครง
ลิ้นลมน่าต่อยสักร้อยโขก โอกโขยกโบ้งโหยงโฉงเฉง
อย่าอ้างอวดฤทธิไกรกูไม่เกรง จะจับเองไปถวายยังค่ายคู

แล้วขับไพร่ไล่ลุกบุกบัน กลัวมันทำไมกับไอ้หนู
บ้างล้อมหน้าล้อมหลังพรั่งพรู บ้างกู่เรียกเพื่อนมาช่วยกัน

ฯ ๖ คำ ฯ เชิด

◎ เมื่อนั้น พระสังข์เคืองขุ่นหุนหัน
อ้ายพวกนี้จะมาให้ม่าพ่าน น้ำใจมันเหี้ยมฮึกบึกบึน
ใครเข้ามาก็รันด้วยคันศร ล้มนอนนึ่งจุกลุกไม่ขึ้น
พระตีต้องตัวนายลงเมื่อยมืน ไพร่ตื่นแตกครืนกระจายไป

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

◎ บัดนั้น อำมาตย์บอบช้ำน้ำตาไหล
ผุดลุกคุกคลานเข้าแอบไม้ บ่าวพาหนีไปมิได้ช้า

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

◎ ครั้นถึงค่ายหลวงไม่หน่วงหนัก ยังฮอบฮักลนลานซานถลา
ร้องทูลแถลงแจ้งกิจจา ครั้งนี้ชีวาไม่รอดดอน
ข้าไปพบเด็กน้อยในไพรวัน มือถือพระขรรค์กับสังข์ศร
ครั้นเข้าใกล้ไถ่ถามนามกร มันอ้างอวดฤทธิรอนเข้ารบรุก
พวกเราทั้งมากแทบมอดม้วย ถูกด้วยคันศรลงนอนจุก
ต่างตะกายเสือกสนซนซุก มันไล่รุกบุกบั่นกระชั้นมา
หรือยักษ์ดอกกระมังผิดสังเกต ลูกนิดฤทธิ์เดชมันหนักหนา
ที่จะต่อสู้นั้นสุดบัญญา ผ่านพ้าระวังองค์ให้จงดี

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏผุดลุกหนี
เอ๊ะตายจริงจังแล้วครั้งนี้ ดีร้ายยักษีมันแปลงมา
งมเงาเอาชีวิตมาทิ้งเสีย ที่ไหนเลยลูกเมียจะเห็นหน้า
เพราะเจ้าเกสรสุมณฑา พาพี่มาฆ่าเสียจริงแล้ว
เมื่อมันเป็นยักษินีผีไพร ใครจะสู้มันได้นะน้องแก้ว
เห็นคงจะบรรลัยนี้ไม่แคล้ว จะกลับไปเสียแล้วอย่าทานทัด

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ขนิษฐาฉวยฉุดยุดหัตถ์
นางพิไรร่ำว่าสารพัด ทั้งพ้อตัดแนบเหน็บให้เจ็บใจ
ตัวน้องเป็นหญิงยังนึ่งพึ่ง ไม่ตึงตังตื่นเต้นเป็นไฟไหม้
พระเชื้อชายประเสริฐเลิศไกร น้ำพระทัยขลาดจริงยิ่งสัตรี
ยังไม่ทันถามไถ่ว่าใต้เหนือ แต่ออกชื่อว่าเสือจะวิ่งหนี
น้องเห็นว่ามิใช่ไพรี ดูท่วงทีจะเป็นสังข์ศิลป์ไชย
แล้วเบือนพักตร์ซักถามเสนาพลัน เจ้าคนนั้นยังเล็กหรือเด็กใหญ่
สูงต่ำดำขาวสักราวไร เห็นจะเป็นลูกไพร่หรือผู้ดี

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ บัดนั้น เสนาทูลสนองนางโฉมศรี
อันกุมารที่ข้าว่านี้ เห็นทีจะเป็นหน่อกระษัตรา
รูปโฉมโนมพรรณนั้นงามนัก ละม้ายองค์ทรงศักดิ์พระเชฏฐา

จะคราวกันกับหกกุมารา ชันษาสิบสองสิบสามปี
ถ้าใครขืนต้านต่อรอฤทธิ์ เห็นไม่รอดชีวิตจงคิดหนี
ข้าจะขอล่วงหน้าไปธานี อย่าเซ้าซี้ซักไซ้อยู่ให้ช้า

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาได้พังว่า
จึงห้ามหมู่อำมาตย์เสนา ใครอย่าตื่นตระหนกตกใจ
อันกุมารนั้นหลานของข้าแน่ เที่ยงแท้มั่นคงไม่สงสัย
ท่านช่วยนำมรคาพาไป ให้เราได้พบพานพระหลานชาย
ขอเชิญภูวไนยไปด้วยกัน อย่ากลัวตัวสั่นมาผันผาย
อนิจจายังขืนตื่นตะกาย ช่างไม่อายสาวสรรค์กำนัลใน

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระเชฏฐาย้มแห้งแถลงไข
วันนี้แข้งขาเหน็บชาไป จะคลาไคลสุดที่จะเหยียบยัน
ไปดูก่อนให้แน่เถิดแม่เอ๋ย เจ้าเป็นคนคุ้นเคยกับหลานขวัญ
พี่จะคอยอยู่นี่ไม่หนีกัน สุพรรณไปเพื่อนชนนี

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ขนิษฐาว่าดูน่าบัดสี
อกเอ๋ยมีแต่กล้าทั้งตาบี ช่างพาทีแก้ไขไปร้อยคุ้ง
กับจะใช้ให้น้องนี้ผันผาย พระเป็นชายถอยหลังเหมือนดังกุ้ง
สุพรรณพังเถิดซิสำนวนลุง จะใคร่แย่งให้ยุ่งเยินยับ

เชิญไปพอเป็นเพื่อนอย่าเชือนช้า ถ้าเกิดเหตุสัญญาให้ท้าวปรับ
เราจะแอบมองดูอยู่ลับลับ แม้นมิใช่จึงกลับมาพลับพลา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฎจึงตรัสว่า
จะไปก็ไปสิแก้วตา แต่ขอให้ข้านี้เดิรกลาง
เจ้าเป็นคนรู้จักมักจี่ จงเดินนำหน้าพี่ไปห่างห่าง
แล้วจากพลับพลากับสองนาง ให้เสนีนำทางจรจรัล

ฯ ๔ คำ ฯ เพลง

◎ บัดนั้น อำมาตย์ยังกลัวตัวสั่น
พาลัดเลาะไปในไพรวัน ครั้นถึงที่สำคัญค่อยแอบดู
จึงกระซิบทูลนางพลางเขม้น นั่นแน่แลเห็นไวไวอยู่
นี่แล้วหรือไรนะโฉมตรู จงดูให้แน่เถิดแม่คุณ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระเชฏฐาคร้ามจิตต์สกิดวุ่น
ถ้าผิดองค์จงบอกพี่เอาบุญ จะได้หมุนไปก่อนได้ซ่อนตัว

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาให้คันหัว
จึงว่านี่อะไรตั้งใจกลัว จะหนีตัวออกวิ่งทิ้งกัน
ว่าพลางนางลอบเขม้นมอง ดูทำนองเห็นเป็นพระหลานขวัญ
แล้วเทวีชี้ช่องให้สุพรรณ จงช่วยกันดูแลให้แน่ใจ

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

๏ ต่างจำสำคัญได้มั่นคง ก็วิ่งตรงเข้าหาหาช้าไม่
สร้วมสอดกอดองค์สังข์ศิลป์ไชย แล้วร้องไห้ไม่เบ็นสมประดี

ฯ ๒ คำ ฯ โอด

๏ ครั้นว่าค่อยคลายวายโศกา จึงร้องเรียกเชฏฐาเชิญมานี่
ได้ประสพพบลูกแล้วคราวนี้ ยังจะรีรอช้าอยู่ว่าไร

ฯ ๒ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏยังสงสัย
แต่ขยับลับล่อไม่ไว้ใจ ถ้ามิใช่ลูกชายสิตายจริง
พระชวนเสนาในไปเพื่อนตัว เห็นสั่นหัวขัดขืนยืนนิ่ง
เข้าลูบหลังสั่งสอนวอนวิง เองอย่าทิ้งกูนะจะแทนคุณ
ขนิษฐาซ้ำเรียกเบ็นหลายครั้ง ท้าวยังคร้ามจิตต์คิดว้าวุ่น
ถึงจะเบ็นจะตายก็ตามบุญ ชักดาบญี่บุ่นออกถือไว้
ขืนแขงหฤทัยไคลคลา ออกจากพฤกษาสุมทุมใหญ่
ปากบ่นบริกรรมทุกหายใจ ตรงไปยังที่พระน้องยา

ฯ ๙ คำ ฯ เสมอ

๏ เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ไชยโอรสา
บังคมทูลถามพระเจ้าอาว์ ผู้ชายที่มาด้วยนั้นใคร

ฯ ๒ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางเกสรสุมณฑาแถลงไข
นั่นคือบิดรของเจ้าไซ้ ตั้งใจมาหาพระลูกรัก

ความเกรงฤทธิ์พ่อเผ้าท้อถอย เดิรหง่อยพรั่นตัวกลัวหนัก
เจ้าจงอภิปรายทายทัก ให้รู้จักว่าลูกจะยินดี

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ปรีดิ์เปรมเกษมศรี
จึงบังคมบิดาแล้วพาที ใครนี่มายืนอยู่เก้กัง
ช่างตื่นเต้นตัวสั่นดูขันจริง ทำทีจะวิ่งไม่เหลียวหลัง
เมื่อเป็นคนผูกภัยน้ำใจชัง หรือเซซังมาได้ไม่อายเลย
รู้จักมักจี่ใครนี่หนอ น่าหัวร่อหนักหนาเจ้าข้าเอ๋ย
พระแกล้งพูดจาว่าเปรียบเปรย แล้วทำเมินพักตร์เฉยไม่นำพา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏไม่กังขา
เห็นแม่นแท้แน่แล้วว่าลูกยา ความโสมนัสาเป็นพ้นนัก
วิ่งเข้าสรวมกอดเล้วกรรแสง พระสังข์เสแสร้งแกล้งทำผลัก
ท้าวทรัสปลอบองค์พระลูกรัก จงผินพักตร์มาพูดกับบิดา
พระแม่เจ้าเดียวนี้อยู่ที่ไหน! พ่อตั้งเนื้อตั้งใจออกมาหา
โทษพ่อผิดแล้วนะแก้วตา ได้เห็นแก่บิดามาง้องอน

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ ผ่านเอยผ่านเกล้า ความเก่าในจิตต์จงคิดก่อน
ว่าลูกชั่วสารพัดตัดรอน ให้ขับจากนครทั้งมารดา
ได้ความทุกข์ทนเป็นพ้นไป ลูกอดอยากยากไร้อยู่ในป่า
ชีวิตลูกรอดเป็นตัวมา ก็เพราะพระมารดาบำรุงเลี้ยง

เห็นเป็นขาดแล้วกับบิดร แต่ชาติก่อนทำกรรมไว้แท้เที่ยง
ไม่ควรภูวไนยจะใกล้เคียง ใช่จะเกี่ยงเลี่ยงเป็นมารยา

ฯ ๖ คำ ฯ

ชาตรี ◎ ดวงเอยดวงจิตต์ ข้อนั้นพ่อผิดเป็นหนักหนา
เป็นเคราะห์เพราะเชื่ออ้ายโหรา ไม่ทันตรึกตราว่าร้ายดี
เขาชวนกันว่าชั่วก็กลัวไป จึงต้องจำใจให้ขับหนี
แต่รักจวนครวญหาทุกราตรี พ่อนี้มิใช่จะไม่รัก
เจ้าเป็นสายโลหิตของบิดา เกิดในพาราอาณาจักร
ถึงจากไกลไม่ได้มาฟูมฟัก ก็คงเป็นลูกรักร่วมฤทัย
พ่ออุตส่าห์มางอขอโทษ เจ้าจะโกรธจะขึ้งไปถึงไหน
แก้วตาอย่าละห้อยน้อยใจ พ่อจะรับกลับไปยังพารา

ฯ ๘ คำ ฯ

ร่าย ◎ พระเอยพระทรงธรรม์ ลูกไม่เสกสรรรำพรรณว่า
เมื่อขับไล่ไม่เลี้ยงพระมารดา ไพร่พ้าพลเมืองก็เลื่องฦๅ
เดี๋ยวนี้จะมารับกลับไป ฉวยกะไรจะมิอายเขาอีกหรือ
ลูกกริ่งเกรงอันตรายเมื่อปลายมือ เพราะพระเชื่อถือทั้งหกนาง
อันสองมารดากับข้านี้ เข้าไปอยู่บุรีจะกีดขวาง
เชิญเสด็จคืนนครอย่านอนค้าง หกนางจะคอยละห้อยใจ
ตัวลูกนี้หรือไม่ถือโทษ จะขึ้งโกรธพระบิดานั้นหาไม่
แต่หากเจียมตัวด้วยกลัวภัย จะสู้อยู่ยากไร้กับมารดร

ฯ ๘ คำ ฯ

โอ้โลม ◎ แก้วเอยแก้วตา
เผ้ายกข้อเคืองขัดตัดรอน
ซึ่งแต่หลังงมเงาเฉาโฉด
จงเมตตาบิดรได้วอนวิง
จะเชยเจ้าให้ครองอาณาจักร
ได้สืบวงศ์พงศ์เผ่าเหล่ากอ
ว่าพลางทางถดเข้านั่งใกล้
แล้วว่าแก่ขนิษฐานงลักษณ์
ฉลาดว่าแคะได้นี่ใครสอน
จะให้พ่อม้วยมรณ์เสียจริงจริง
ก็สารภาพโทษเจ้าทุกสิ่ง
อย่าเกรงกริ่งหฤทัยพิไรพ้อ
บำรุงรักษ์ด้าวแดนแทนพ่อ
ใช่จะล่อลวงลูกให้หลงรัก
อุ้มลูกสายใจขึ้นใส่ตัก
เจ้าช่วยปลอบหลานรักบ้างเถิดรา

ฯ ๘ คำ ฯ

ร่าย ◎ เมื่อนั้น
ยิ้มพลางทางตรัสแก่นัดดา
ข้อผิดบิตุเรศได้ง้องอน
จะขุ่นเคืองเบื้องหน้าอาว์ประกัน
นางเกสรสุมณฑาเสนหา
จงพึ่งคำอาว์ว่าอย่าดึงดัน
เจ้าจงอดโทษกรผ่อนผัน
นางรำพรรณปลอบยอบให้ชอบใจ

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น
ประณมกรวอนถามสังข์ศิลป์ไชย
เคืองเข็ญเบื่นไฉนไม่บอกแจ้ง
บิ่มบรรลัยในกลางพนาวา
แค้นด้วยศรีสันท์มันเลียมและ
เขาข่มเหงน้องยาหนักหนานัก
นางสุพรรณเยาวยอดพิสมัย
เหตุไรพระพี่หนีน้องมา
ทำให้เที่ยวแสวงกรรแสงหา
แต่โศกาครวญคร่ำร่ำรัก
เผ้าเกาะแกะเกี่ยวพานหาญหัก
จะด่าสักเท่าไรไม่นำพา

มีแต่เจ็บช้ำระกำใจ คิดว่าจะไม่ได้มาเห็นหน้า
เพราะพระพี่ไม่มีเมตตา จึงแกล้งหนีน้องมาเสียทั้งนี้

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ตรัสตอบนางโฉมศรี
เจ้าว่าไยฉะนั้นนะเทวี อย่าสงสัยว่าพี่แกล้งหนีน้อง
เป็นเหตุด้วยทั้งหกเขาพาไป แกล้งผลักให้ตกเหวเปลวปล่อง
แต่กำสรดโศกาน้ำตานอง คิดคนึงถึงน้องกับพระอาว์
ถ้าแม้นอินทรามิมาช่วย ก็เห็นจะมอดม้วยสังขาร์
พระเล่าความแต่ต้นจนปลายมา เจ้าอย่ากินแหนงแคลงใจ

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น สามกษัตริย์ฟังว่าน้ำตาไหล
ให้สงสารสังเวชหฤทัย ก็ร่ำไรโศกาจาบัลย์

ฯ ๒ คำ ฯ โอด

◎ ครั้นค่อยคลายวิโยกโศกเศร้า ต่างโลมเล้ารับมิ่งสิ่งขวัญ
องค์พระบิดาจึงว่าพลัน อันอ้ายทั้งหกนั้นพ่อไม่ไว้
จะแก้แค้นแทนทำให้สาหัส ผูกมัดพ่นเสียไม่ปราศรัย
จะฆ่าทั้งแม่มันตามกันไป เนื้อความนิ่งดไว้ต่อถึงเมือง
พ่อคิดสงสารมารดาเจ้า มิโศกเศร้าทุกข์ตรอมผอมเหลือง
จะแค้นอกหมกมุ่นขุ่นเคือง ยังกระเดื่องกระด้างด้วยหมางใจ
บิดาจะใคร่ไปขอโทษ ให้หายโกรธข้างพ่อเป็นข้อใหญ่
จะใคร่รับกลับคืนเข้าเวียงไชย ทั้งทรามวัยไกรสรสิงหรา

ยังขัดสนจนใจด้วยไม่รู้ ว่าเขาอยู่ที่ไหนจะไปหา
ขวัญเข้าเจ้าจงได้เมตตา ช่วยชักพาพ่อไปให้พบกัน

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์สำรวลสรวลสันต์
จึงสนองบัญชาบิดาพลัน ข้อนั้นเป็นธุระของลูกยา
แต่จะไปเดี๋ยวนี้ยังมิได้ ด้วยพระแม่หมางใจอยู่หนักหนา
จงรั้งรอขอผัดสักเวลา จะไปว่าวิงวอนให้อ่อนใจ
แม้นสมคเนข้ามารดารับ จะรีบกลับมาแจ้งแถลงไข
เชิญเสด็จคืนยังพลับพลาไพร ลูกจะลาไปประเดี๋ยวนี้
ทูลพลางทางถวายอภิวาท แทบบาทบิตุเรศเรืองศรี
พระสั่งเสียขนิษฐานารี อัญชลีลาองค์พระเจ้าอาว์
แล้วจับศรเรืองฤทธิ์สิทธิศักดิ์ บ่ายพักตร์คลาไคลเข้าไปในป่า
สามกษัตริย์แลตามจนสุดตา แล้วชวนกันกับมาพลับพลาพลัน

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิด

◎ พระสังข์มาถึงพระบุรี ขึ้นบ่าราสาทศรีขมีขมัน
จึงไปหาสิงหราพูดจากัน น้องไปไพรวันได้ลาภมา
พบพระบิตุเรศที่กลางดง ทั้งพระอาว์กับองค์ขนิษฐา
จะมาง้อขอดีด้วยมารดา ให้เราสองราช่วยว่าวอน
จะสำออยอ้อยอิ่งให้เต็มที กว่าพระชนนีจะโอนอ่อน
ไม่สมคิดผิดชอบก็ไม่นอน จะวิงวอนเสือกซบรบเร้า

ว่าแล้วพากันเข้าในห้อง กราบสองมารดาบังเกิดเกล้า
ทำบรรทมทับลงกับเพลา คลึงเคล้าเย้ายีปรีดา

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระมารดรแสนสุดเสนหา
ลูบไล้ไปทั่วทั้งกายา จำนรรจาหยอกหยิกซิกซี้

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์แกล้งทำเกษมศรี
จะใคร่ทูลแถลงแจ้งคดี กริ่งเกรงชนนีจะตีรัน
แต่ดูเนตรเชฏฐาไม่ว่าออก คิดย้อนยอกบ้องบิดบิดผัน
ทำชะอ้อนวอนว่ามารดาพลัน นึกจะถามสักวันก็พลั่นใจ
ถ้าแม้นพระพ่อมาง้องอน มารดรจะดีด้วยหรือไม่
จะมืนตึงขึ้งโกรธกันทำไม ลูกยาจะใคร่ให้ดีกัน
ไม่คิดสงสารข้ากำพร้าพ่อ มีแต่เขาหัวร่อเย้ยหยัน
ลูกทุกข์ร้อนนอนละเมอไม่เว้นวัน เห็นจะอาสัญเสียเที่ยงแท้
นิจจาเอ๋ยแต่กำเนิดเกิดมา มิได้เห็นบิดาว่าหนุ่มแก่
ลูกไม่แกล้งว่าสาระแน พระแม่ทั้งสองจงตรองดู

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางประทุมพี่งเรื่องให้เคืองหู
ดูลูกเจ้ากรรมจะทำกู นางขู่รู่สมทบกลบความ

ขืนออกชื่อบิดามันน่าตี เออนี่ใครใช้ให้ไต่ถาม
เผ้าจุ้จี้มิพั่งแม่ห้ามปราม ไม่มีความยำเกรงกลัว

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์พั่งเถลงแกล้งยิ้มหัว
จึงว่าเพราะเคราะห์กรรมถึงตัว พเอิญให้ลืมกลัวพระมารดา
ซึ่งโทษลูกผิดพลั้งครั้งนี้ จะทำโพยโบยตีก็ไม่ว่า
ขอให้ชนนีมีเมตตา พ่อมาแล้วดีเสียด้วยกัน
สิงหราพลอยว่าแม่ทั้งสอง คำน้องว่าจริงจงผ่อนผัน
อย่าถือขึ้งถือโกรธคุมโทษทัณฑ์ ดีกันเสียเถิดกับบิดา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางประทุมกริ้วโกรธโอรสา
จึงว่าสังข์ศิลป์ไชยไอ้สิงหรา ใครสั่งสอนมาหรือว่าไร
มิให้พูดเรื่องนี้ก็มิพั่ง ไม่ตีเสียมั่งหาจำไม่
ว่าพลางนางยุดตัวไว้ ผูกมือเข้าได้ฉวยไม้ตี

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นวลนางไกรสรโฉมศรี
เห็นลูกทั้งสองร้องเต็มที ปราณีนางทูลขอโทษกร
แก้เชือกแล้วพามาซักถาม เนื้อความทั้งนี้ใครสั่งสอน
หรือไปประสพพบบิดร จึงเผ้ามาวิงวอนพระมารดา

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น พระสังข์เหลียวซ้ายแลขวา
เห็นพระแม่อยู่ไกลไม่ตามมา จึงบอกแจ้งกิจจาสารพัน
วันนี้ลูกลามารดาไป พบพ่อที่ในไพรสัณฑ์
ทั้งสุพรรณพระอาว์มาด้วยกัน เล่าความเดิมนั้นให้ลูกฟัง
แล้วว่าจะมาง้อขอโทษ ไม่ขึ้งโกรธพระแม่เหมือนแต่หลัง
เชิญสององค์คงคืนไปครองวัง พระตรัสสั่งให้ข้ามาวิงวอน
ถ้าแม้นชนนีไม่ดีด้วย ให้ลูกช่วยว่ากล่าวแม่ไกรสร
แม่อย่าเคืองขัดตัดรอน จงช่วยกันอ้อนวอนพระมารดา

ฯ ๘ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางไกรสรได้ฟังไม่กังขา
หุนหันโมโหโกรธา ตวาดว่าดูดู่สังข์ศิลป์ไชย
ไปคบคิดกับพ่อมาก่อความ ที่นี้มันงามทั้งห้าไร่
ชอบแต่ตีซ้ำให้หนำใจ แล้วกลับไปทูลนางประทุมา
สนุกจริงแล้วขาน่าหัวร่อ ลูกไปพบพ่อที่ในป่า
วิงวอนสอนให้มาพูดจา เมื่อกระนี้จะว่าประการใด

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางประทุมเคืองขัดอัชฌาสัย
น้อยหรือลมลิ้นสังข์ศิลป์ไชย ขอบใจทั้งอ้ายสิงหรา
มิเสียทีที่เกิดในอุทร เพื่อนเจ็บเพื่อนร้อนด้วยหนักหนา
สั่งสอนเท่าใดไม่นำพา เถิดอย่าเลี้ยงดูมันสืบไป

ว่าพลางย่างเยื้องเข้าในที่ ตามมาจะตีไม่ปราศรัย
ให้นางไกสรหาไม้ วางไว้บนแท่นทำโกรธา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์น้อยค่อยพูดกับเชฏฐา
จะทำกะไรดีพี่สิงหรา พระมารดาเคืองขัดตัดรอนเรา
จำจะไปวิงวอนผ่อนผัน ถึงตีรันก็จะทำอย่างไรเล่า
ผิดชอบสองคนเราทนเอา แล้วจูงมือกันเข้าไปเมียงมอง
เห็นไม้เรียวเสียวจิตต์คิดพรั่น เกียจกันมิใคร่เข้าในห้อง
แขงใจเต็มทีทั้งพี่น้อง ค่อยย่างย่องก้มกรานคลานมา
นั่งริมแท่นสุวรรณบรรจงรัตน์ เห็นมารดรเมินอยู่ไม่ดูหน้า
จึงจับพัดอยู่งานให้มารดา แล้ววอนว่าพาทีพิรี้พิไร
พระแม่เจ้าประคุณของลูกแก้ว ไม่ดีด้วยพ่อแล้วหรือไฉน
ลูกเบ็นกำพร้าน่าอายใจ นานไปเขาจะฦๅออกอื้ออึง

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางประทุมพิโรธโกรธขึ้ง
จึงว่าน้อยหรือช่างดื้อดึง ถูกตีทีหนึ่งแล้วมิพ่ัง
ขืนจะเผ้าอ้อยอิ่งวิงวอน นี่เนื้อแท้เตือนค้อนใส่สันหลัง
ยิ่งห้ามยิ่งว่าน่าชิงชัง จะให้ตีอีกกระมังสังข์ศิลป์ไชย

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระกุมารพี่น้องร้องไห้
แล้วแกล้งปรึกษากันทันใด พระชนนีมิได้เมตตา

ตัวเราเดี่ยวนี้ไม่มีพ่อ ก็เป็นข้ออับอายขายหน้า
ตายเสียเห็นจะสิ้นนินทา อยู่ไปไพร่พ้าจะเลื่องฦๅ
ว่าพลางทางชักพระขรรค์แก้ว จะเชือดคอเสียแล้วให้รับชื่อ
สิงหราคว้าเชือกที่ผูกมือ จะบีนขึ้นบนขื่อผูกคอตาย

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น สองนางตัวสั่นขวัญหาย
ต่างเข้าสรวมสอดกอดลูกชาย น้อยหรือใจร้ายใช่พอดี
ว่าพลางนางยุดพระขรรค์ไว้ สังข์ศิลป์ไชยทำว่าอย่าจู้จี้
นางกลัวลูกจะตายวายชีวา จึงว่าแม่จะดีด้วยบิดา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์วางพระขรรค์หรรษา
ก้มเกล้ากราบกรานมารดา พูดจาแก้ไขในทำนอง
ลูกจะรับบิดามาบุรี ให้พบกับชนนีทั้งสอง
แต่จะแต่งบ้านเมืองให้เรืองรอง ด้วยฤทธิ์ของลูกน้อยในพรุ่งนี้
ว่าพลางทางขยดเข้าใกล้ นั่งนวดพื้นให้นางโฉมศรี
สิงหราโบกบัดพัดวี พูดจาพาทีกันไปพลาง

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ ครั้นดาวเดือนเลื่อนลับเมฆา สุริยารุ่งแจ้งแสงสว่าง
พระสังข์บังคมลาสองนาง แล้วทรงศรมากลางเกยลา

ฯ ๒ คำ ฯ เสมอ

◎ จึงตั้งจิตต์พิษฐานเสี่ยงศร ขอจงร้อนถึงดาวดึงสา
ให้ท้าวสหัสไนยนำเทวา มาช่วยข้าตกแต่งพระเวียงไชย
เสี่ยงพลางทางขึ้นธนูศิลป์ พ้าดินกัมปนาทหวาดไหว
ผาดแผลงไปพลันทันใด สะท้านถึงตรึงษ์ไตรด้วยฤทธา

ฯ ๔ คำ ฯ เชิดฉิ่ง

ยานี
◎ มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสหัสไนยนาถา
เสด็จออกฝูงเทพเทวา ยังหน้าสิงหบัญชรไชย
ได้ยินเสียงสนั่นครั่นครึก อมรินทร์เร่งนึกสงสัย
จึงส่งทิพเนตรลงไป เห็นพระสังข์ศิลป์ไชยอันเรืองฤทธิ์
จะจัดแจงแต่งที่พระนคร จึงแผลงศรมาให้เราแจ้งจิตต์
จำจะลงไปช่วยนฤมิต ให้สมคิดพระสังข์ครั้งนี้

ฯ ๖ คำ ฯ

ร่าย
◎ คิดพลางชวนนางสุจิตรา ทั้งสุรางค์นางพ้าทุกราษี
พร้อมเทพเทวัญจันทรี พากันจรลีลงมา

ฯ ๒ คำ ฯ โคมเวียน

◎ ครั้นถึงจึงเรียกสังข์ศิลป์ไชย มาพูดจาปราศรัยหรรษา
เราจะช่วยจัดแจงแต่งพารา ให้สมดังจินดาอย่าร้อนใจ
ตัวเจ้าเล่าก็รู้จักงาม คอยติเตียนเอาตามอัชฌาสัย
ว่าพลางทางขึ้นบนเกยไชย สหัสไนยนฤมิตด้วยฤทธา

ฯ ๔ คำ ฯ ตระ

ยานี ◎ เป็นปราสาทราชฐานบ้านช่อง เรืองรองล้วนแก้วแววเวหา
มีกำแพงสามชั้นเป็นหลั่นมา เทวาเผ้าประตูอยู่ทุกชั้น
แถวถนนหนทางรโหฐาน นางพ้านั่งร้านเป็นหลั่นหลั่น
ขายสินค้าผ้าผ่อนแพรพรัน ทั้งรูปโฉมโนมพรรณพึงใจ
หน้าพระลานล้วนแก้วผลึกลาด แลประหลาดลื่นเลื่อมดังน้ำไหล
แล้วจัดเป็นสาวสรรค์กำนัลใน คอยช่วงใช้ที่ปรางค์ปราสาททอง
ให้นางสุจิตราสุชาดา อยู่ด้วยประทุมาทีในห้อง
จึงบอกสังข์ศิลป์ไชยดังใจปอง การของเจ้าเสร็จทั้งพารา

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

ร่าย ◎ เมื่อนั้น พระสังข์บังคมด้วยหรรษา
จึงทูลว่าข้าน้อยจะขอลา ออกไปรับบิดามาวังใน
ว่าพลางจัดแจงแต่งองค์ สอดทรงเครื่องทิพสุกใส
จับศรพระขรรค์อันเกรียงไกล รีบไปที่ประทับพลับพลา

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

◎ ครั้นถึงจึงตรงเข้าในห้อง บังคมสองกษัตริย์หรรษา
ปราศรัยสุพรรณกัลยา พูดจาสรวลสันต์สำราญใจ

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น พระบิดายินดีจะมีไหน
กอดจูบลูบหลังสังข์ศิลป์ไชย อย่าเพิ่งพูดอื่นไปเลยลูกรัก
เจ้าเข้าไปได้การบ้างหรือเปล่า จงเล่าความไปให้ประจักษ์
มารดายังพิโรธโกรธขึ้งนัก หรือลูกรักวิงวอนค่อยอ่อนใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ทูลแจ้งแถลงไข
เมื่อลูกบอกออกนามภูวไนย แม่โกรธนี่กะไรหาไม้เรียว
ห้ามมิให้ว่าข้าขืนว่า ท่านหวดซ้ายบ่ายขวาจนขาเขียว
แล้วจับลูกผูกมือด้วยเชือกเกลียว ข้ากัดพันเกรี้ยวเกรี้ยวไม่เกรงกลัว
แม่ไกรสรวอนขอโทษไว้ แก้มือเสียได้ค่อยยังชั่ว
ลูกแกล้งทำมารยาจะฆ่าตัว พระแม่กลัวจะตายมายุดไว้
ลูกเสแสร้งแกล้งทำฮึดฮัด สบั้งสบัดจะหนีออกให้ได้
พระแม่ตระหนกตกใจ รับไว้ว่าจะตีด้วยบิดา

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏสำรวลร่า
ช่างไม่ย่อท้อพ่อนี้นา น้อยหรือแข้งขายังเบี่ยนแนว
แล้วหยิบพานหมากมาค้นหาไพล ฝนทารอยไม้ให้ลูกแก้ว
กอดจูบลูบไล้ไม่รู้แล้ว ผ่องแผ้วพระทัยทรงธรรม์
พลางเตือนลูกยาช้าไยเล่า จงพาพ่อเข้าไปเขตต์ขัณฑ์
จะได้พบมารดาพูดจากัน ง้องอนผ่อนผันให้เต็มที่
แล้วสั่งพระน้องกับนัดดา เจ้าจงอยู่พลับพลาทั้งสองศรี
ว่าพลางย่างเยื้องจรลี มาเข้าที่ชำระสระสรงน้ำ

ฯ ๘ คำ ฯ เสมอ

โทน ◎ ลูบไล้สุคนธ์ปนปรุง หมายจะให้หอมฟุ้งไปยังค่ำ
นุ่งผ้ายกทองท้องช้ำ คาดเข็มขัดทองคำชมพูนุท
ฉลององค์ทรงเครื่องเรืองอร่าม พิศดูตัวงามดังเทพบุตร
สอดทรงธำมรงค์เรือนครุฑ กลัวจะหลุดเลือกใส่ที่ได้น้ำ
ทรงมงกุฎเกี้จเพ็ชรกระจ่าง ผูกสายรัดคางจนหน้านิ่ว
หยิบกระจกมาส่องลองเล่นก้ำ เสกขี้ผึ้งผัดผิวพักตรา

ฯ ๖ คำ ฯ

ร่าย ◎ ครั้นเสร็จเสด็จยุรยาตร ดำเนินาดกรกรายซ้ายขวา
ยืนยั้งสั่งเสียสุมณฑา แล้วชวนพระลูกยาคลาไคล

ฯ ๒ คำ ฯ เพลง

เพลงกระบอก ◎ ครั้นถึงเห็นเมืองเรืองอร่าม ล้วนแก้วเก้าเงางามสุกใส
ท้าวนึกตระหนกตกใจ เออเมืองอะไรนี่ลูกรัก
ปรางค์มาศราชฐานแต่ล้วนแก้ว ประหลาดแล้วแลดูไม่รู้จัก
พ่อเห็นต่อจะเป็นเมืองยักษ์ กลับเถิดลูกรักอย่าอยู่นาน

ฯ ๔ คำ ฯ

ร่าย ◎ เมื่อนั้น พระสังข์ยั้มพลางทางว่าขาน
เมืองนี้ไม่มียักษ์มาร โน่นปราสาทราชฐานพระมารดา
เชิญเสด็จเข้าไปในวัง อย่ารอรั้งอยู่เลยพี่งลูกว่า
สารพัดไพรีไม่มีมา พระบิดาอย่าประหวั่นพรั่นใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
เอาสัญญาว่าแก่สังข์ศิลป์ไชย
ว่าพลางย่างเยื้องจรจรัล
ท้าวเขม้นเห็นเทพเทวา
ผินหน้ามาสะกิดลูกชาย
แล้วทรุดนั่งตั้งท่าจะกราบกราน
แล้วว่าเขาเหล่านี้นายประตู
ว่าพลางทางพากันคลาไคล

ท้าวเสนากุฎยังสงสัย
ฉวยกะไรอย่าวิงทิ้งบิดา
ถึงประตูเทวัญอยู่รักษา
ตกประหม่าเหลียวแลลนลาน
ดูดู่เห็นเจ้านายไม่บอกขาน
พระกุมารฉวยฉุดยุดมือไว้
เออออะไรไม่ดูด่วนนั่งไหว้
เข้าไปถึงประตูชั้นกลาง

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
แกล้งแผลงฤทธาถืองาช้าง
แลเห็นพระยาหน้าตาตื่น
แล้วว่าท้าวมาแต่ทางไกล
ท้าวกัดไม่ออกบอกลูกน้อย
สังข์ศิลป์ไชยว่าน่ารำคาญ
งาช้างทั้งอันไม่เห็นหรือ
ว่าพลางทางพาจรลี

เทวาเผ้าประตูอยู่สองข้าง
กักต่างท่อนอ้อยอร่อยใจ
ยิ้มพลางทางยื่นอ้อยให้
กินแล้วจึงไปให้สำราญ
เออออ้อยอะไรจึงไม่หวาน
อ้อยตาลอะไรที่ไหนมี
ยังจะถือไว้ได้ไม่บัดสี
มาถึงที่ปราการกั้นชั้นใน

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
ถือเพ็ชรเกร็ดกินสบายใจ
แล้วว่าไปไหนมาพระยาพี่

เทวัญซึ่งอยู่ประตูใหญ่
เห็นท้าวเข้ามาใกล้ก็แย้มยิ้ม
ดูท่วงทีโศกเศร้าเหงาหงิม

นี่แน่ขาข้าให้ลูกทับทิม ลองชิมดูสักหน่อยออร่อยนัก
ท้าวกัดไม่ออกบอกว่าแข็ง ทับทิมแห้งเคี้ยวมันกลัวพ่นหัก
ว่าพลางทางยื่นให้ลูกรัก เจ้าลองดูสักสองสามเม็ด
พระสังข์ยิ้มพลางทางว่า เมื่อตะกี้กัดงายังไม่เข็ด
เดี๋ยวนี้จะซ้ำมากินเพ็ชร เชิญเสด็จไปเถิดอย่าหยุดเลย

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระบิดาหน้าเก้อแกล้งเชือนเฉย
ได้ยินเขาหัวเราะเยาะเย้ย ยิ่งขวยเขินเดิรเลยรีบมา

ฯ ๒ คำ ฯ

ชมตลาด ◎ ถึงท้องตลาดใหญ่ใกล้วัง เห็นนางนั่งร้านรายทั้งซ้ายขวา
รูปโฉมโนมพรรณเพียงขวัญตา พิศผ้านุ่งห่มก็สมตัว
ขายล้วนแก้วแหวนเงินทอง สิ่งของอย่างดีไม่มีชั่ว
เห็นรูปเขางามงามให้คร้ามกลัว ก้มตัวดำเนิรเดิรไป
ฝูงนางแม่ค้าก็ร้องหยอก นี่พระยาบ้านนอกจะไปไหน
แวะมานั่งเล่นก่อนเป็นไร ดูดู๋นิ่งเสียได้ไม่พาที
นางหนึ่งจึงร้องเรียกหา ซื้ออะไรหรือขาพระยาพี
ทั้งแพรทั้งผ้าของข้ามี ล้วนดีดีดูเล่นก็เป็นไร
ลางนางบ้างบอกขายแหวน มาซื้อเพ็ชรรังแตนให้เมียใส่
ดูดู๋แกล้งเดิรเลยเฉยไป พลางเข้าใกล้จับมือย้อยุด
นางหนึ่งจึงถามว่านี่หรือ ที่ชื่อพระยาเสนากุฏ
ท้าวสบัดมือนางพลางรีบรุด เดิรสะดุดร้านรวงเขาร่ำไป

ฯ ๑๒ คำ ฯ เจรจา

ร่าย ◎ ถึงพระลานที่ลาดแก้วผลึก เห็นแววววาวท้าวนึกว่าน้ำไหล
เหลียวหน้ามาถามสังข์ศิลป์ไชย เราจะข้ามอย่างไรเล่าลูกอา
เรือจ้างที่นี่มีหรือเปล่า ให้เบี้ยเขาข้ามส่งขึ้นถึงท่า
พ่อดูน้ำภุกราวสักเก้าวา จะว่ายข้ามคงคาเห็นสุดใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์สรวลสันต์ไม่กลั้นได้
จึงว่าพระบิดานี่อะไร มิใช่น้ำท่าอย่ารอรั้ง
แก้วผลึกเขาลาดดาษพื้น แต่เห็นเหมือนคลื่นก็ถอยหลัง
เชิญเสด็จเดิรไปเข้าในวัง อย่าได้หยุดยั้งพ่งลูก

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระบิตุรงค์สงสัยเป็นหนักหนา
จึงว่าน้ำเห็นแน่อยู่แก่ตา ยังเถียงว่าเปล่าเปล่าอีกเจ้ากรรม
พระสังข์เข้าพยุงจูงย่างย่อง ท้าวร้องว่าอย่าอย่าจะถลำ
ยืนหยุดทรุดนั่งเอามือคลำ มิใช่น้ำจริงจริงของเจ้าแล้ว
งวยงงหลงแลตลึงตะไล พิศวงหลงใหลด้วยแสงแก้ว
พระลูกรักตักเตือนให้คลาศแคล้ว ไปตามแนวถนนในวัง

ฯ ๖ คำ ฯ เสมอ

◎ ครั้นถึงปราสาทแก้วแววไว สาวสรรค์กำนัลในอยู่พร้อมพรั่ง
เห็นสามนางนฤมลบนบัลลังก์ ท้าวตั้งตาดูเป็นครู่พัก
แต่ละองค์ทรงโฉมมิใช่ชั่ว แปลกเมียของตัวไม่รู้จัก
เหลียวหน้ามากระซิบถามลูกรัก ประหลาดนักมารดาเจ้าองค์ใด

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น พระสังข์ฟังคำทำบอกใบ้
เห็นพ่อแลเปล่าไม่เข้าใจ แกล้งเดินเข้าไปมิได้ช้า
ขึ้นนั่งบนเตียงเคียงพระแม่ แล้วแลดูพ่อพยักหน้า
แสร้งทำแย้มสรวลชวนพูดจา จะให้พระบิดาแจ้งใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏยังสงสัย
เข้ามานั่งแอบหลังสังข์ศิลป์ไชย ดูไม่ตระหนักประจักษ์ตา
จึงถามเบ็นแยบคายปรายเปรย คนไหนแม่เจ้าเอ๋ยเมียของข้า
องค์นั้นหรือองค์นี้เจ้าพี่อา ผัวตามมาหาจงปราณี

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางสุชาดาว่าบัดสี
ไม่เคยพบเคยเห็นเช่นนี้ เข้ามาได้ไล่ชี้เสียทุกคน
กลางวันแสกแสกว่าแปลกหน้า ดูเบ็นครู่หูตาไม่เห็นหน
หรือว่าถูกเสน่ห์เล่ห์กล ฤทธิ์เดชเวทมนตร์เข้าจับตา

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏพูดแก้หน้า
ข้าไม่มีโมโหโกรธา ตามแต่เจ้าจะว่าเถิดเทวี
จะขอถามแม่แต่ตามซื่อ ตัวเจ้าแลหรือเบ็นเมียพี่
อย่าถือโกรธโกรธาให้ช้าที บอกกันดีดีเถิดแม่คุณ

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น นางสุชาดาเห็นว้าวุ่น
จึงว่าข้าไม่รู้จักมักคุ้น อย่าแม่เจ้าแม่คุณเข้ามาเลย
ลูกเมียอยู่ไหนไม่ไปหา ช่างโดนเดาเข้ามาทำหน้าเฉย
ว่าพลางหัวเราะเยาะเย้ย เจ้าข้าเอ๋ยท้าวเธอเก้อแล้วซิ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏสิ้นสติ
จึงว่ากับพระสังข์เจ้าช่างริ มานั่งนึ่งมิอยู่ทำไม
ไหนว่าแม่นัดให้มาหา คิดว่าคนนี้ก็มิใช่
ขืนอยู่ที่นี่จะมีภัย พาพ่อกลับไปเสียพลับพลา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์นั่งยิ้มอยู่ในหน้า
จึงค่อยค่อยสะกิดบิดา พลางกระซิบบอกว่าพระอย่ากลัว
แล้วผินหน้ากราบกรานพระมารดร อย่าเคืองขัดตัดรอนเลยทูลหัว
พ่อข้าเสงี่ยมเจียมตัว ยำเยงเกรงกลัวนี้สุดใจ
ควรหรือพระองค์ไม่สงสาร ยังจะทำทรมานไปถึงไหน
แกล้งพูดจาพาทีพิรี้พิไร พลางพยักหน้าให้พระบิดา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏไม่กังขา
รู้แน่ว่านางประทุมา จึงพูดจาโอนอ่อนวอนวิง
อนิจาเจ้าประทุมของผัวเอ๋ย มาเชือนเฉยผินหลังนั่งนึ่ง
เมื่อตะกี้พี่แปลกเจ้าจริงจริง ด้วยงามยิ่งกว่าเก่าเป็นเท่าไร

อันโทษตัวผัวผิดนั้นล้นพ้น เพราะเชื่อคนยุยงหลงใหล
เจ้าจงเงือดงดอดใจ อย่าได้ถือโกรธคุมโทษทัณฑ์
บัดนี้ผัวกลับมารับเจ้า จงคืนเข้านิเวศน์เขตต์ขัณฑ์
อีคนชั่วตัวร้ายเหล่านั้น ทั้งเจ็ดชั่วโคตรมันจะบรรลัย

ฯ ๘ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางประทุมเทวีศรีใส
พ่งท้าวเธอว่าน่าอาลัย ค่อยเหือดหายคลายใจที่โกรธา
ครั้นจะพาทีดีด้วย นึกสะเท้นเขินขวยขายหน้า
แกล้งผินหลังนั่งนิ่งไม่พูดจา วอนว่าเท่าไรไม่ไยดี

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น นางสุจิตรามารศรี
เห็นนางไม่พูดจากับสามี จึงพาทีแทนไปด้วยใจจง
แน่ขาหม่อมพ่อสังข์ศิลป์ไชย เบ็นกะไรซื่อนักรักใหลหลง
เชื่อถ้อยพี่งคำเขายุยง พระองค์ไม่พิจารณา
ลูกของใครมีอยู่ที่ไหน เหมือนสังข์ศิลป์ไชยโอสา
ศรสังข์พระขรรค์อันศักดา สำหรับมือมาแต่ในครรภ์
ยังเชื่อคำเขาว่าเบ็นกาลี ขับหนีเสียจากเขตต์ขัณฑ์
นี่ได้คิดแล้วหรือพระทรงธรรม์ จึงงกงันตามมาถึงบ่าไม้
นี่หากว่าเห็นแก่ลูกแก้ว หาไม่แล้วพระองค์อย่าสงสัย
ถ้าทีหลังยังเบ็นเช่นนี้ไป จะสัญญาว่ากะไรเร่งว่ามา

ฯ ๑๐ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏก็หรรษา
ให้ถ้อยคำมั่นสัญญา ทีหลังข้าไม่เป็นเช่นนั้น
ถึงนางผิดพลั้งอย่างไร จะเงื่อดงดอดใจไม่หุนหัน
อันถ้อยคำคนอื่นสักหมื่นพัน จะไม่เชื่อถือมั่นจนบรรลัย

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางสุชาดาว่าพอจะพึ่งได้
คำท้าวคราวนี้เห็นจริงใจ ลองเชื่อเธอไว้ดูสักที
หากว่าถ้าแม้นไม่เหมือนปาก จะไปพรากมิให้อยู่ด้วยโฉมศรี
ถึงตามมาก็ไม่ใยดี ทีนี้ยกโทษเสียสักคราว
ว่าพลางทางชวนกันสรวลสันต์ แล้วเรียกนางกำนัลสาวสาว
จงจัดแจงแต่งเครื่องทั้งหวานคาว มาให้ท้าวเสวยสักเวลา

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏนาถา
เสวยเครื่องเอมโอชโภชนา ล้วนทิพโอชาชอบใจ
ชมว่าอร่อยดีมีรสมือ เจ้าประทุมทำหรือใครทำให้
ยิ่งกินยิ่งอยากมากไป ช่างกะไรเข้าของไม่พร่องตา
นึกสงสัยจิตต์ผิดประหลาด ขัดสมาธิ์เสวยไม่เงยหน้า
จนก้มไม่ลงทรงกายา ท้าวยังบ่นว่าไม่อิ่มใจ

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น
แต่เบาเบาเท่านั้นเถิดเบื้นไร
ยังไม่เคยเสวยของเช่นนี้
ทูลพลางทางยกเอาเครื่องมา
หยิบของใส่โอฐโกรธลูกน้อย
ดูเถิดยิ่งว่ายิ่งคร่าไป

พระสังข์เตือนว่าอัชฌาสัย
อย่าให้เหลือขนาดมาตรา
พระนาภีจะพังพ่ังลูกว่า
พระบิดาฉวยฉุดยุดแย่งไว้
ยังไม่อิ่มสักหน่อยเอาไปไหน
พ่อไหว้แล้ววางลงดีดี

ฯ ๖ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น
ไกรสรเอ๋ยจงดูพระภูมี
เวียนวิงชิงลูกกินเข้าของ
ลูกผัวเช่นนี้ข้ามิเคย

นางประทุมร้องว่าน่าบัดสี
กิริยาพาทีกะไรเลย
เดี๋ยวนี้ท้องจะแตกแล้วกรรมเอ๋ย
เขาเยาะเย้ยพลอยอายขายหน้าตา

ฯ ๔ คำ ฯ เจรจา

๏ เมื่อนั้น
เสร็จเสวยเอมโอชโภชนา
จึงตรัสชวนเมียขวัญทันใด
จงจัดแจงแต่งองค์บังอร

ท้าวเสนากุฏหรรษา
แลดูสุริยาเย็นรอนรอน
ทั้งพระสังข์ ศิลป์ ไชยนางไกรสร
จะคืนเข้าพระนครเห็นยังวัน

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น
จำเบื้นจำจะจรจรัล
แล้วชวนลูกยากับสามี
ทูลว่าข้าขอบังคมลา

นางประทุมวิโยคโศกศัลย์
จึงชวนกันแต่งองค์อลงการ์
ไปเผ้าท้าวโกสีย์ที่ข้างหน้า
เข้าไปยังบั๋ญจาล์กรุงไกร

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น อมรินทร์ย้ิมแย้มแจ่มใส
จึงว่าแถวทางเบื้นกลางไพร จะช่วยไปส่งถึงที่พลับพลา
ว่าพลางสั่งวิศณุกรรม์ จงเตรียมเทวัญซ้ายขวา
อีกทั้งรถทรงอลงการ์ อย่าช้าเร่งรัดบัดนี้

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ บัดนั้น พระวิศณุกรรม์เรืองศรี
รับสั่งพระอินทร์ด้วยยินดี มาเตรียมพร้อมตามมีพระบัญชา

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏนาถา
จึงชวนนวลนางประทมา กับพระลกยาคลาไคล
ออกจากห้องท้องพระโรงรูจี นางเทวีเศร้าสร้อยละห้อยไห้
เหลียวดูปรางค์มาศปราสาทไชย อาลัยมิใคร่จะจรลี
ท้าวเสนากุฏหยุดปลอบนาง ให้เสื่อมส่างเศร้าหมองทั้งสองศรี
แล้วพานางย่างเยื้องจรลี ออกไปยังที่เกยลา

ฯ ๖ คำ ฯ เสมอ

◎ ให้โฉมยงทรงรถบัลลังก์ ท้าวกับพระสังข์ร่วมรถา
โกสีย์กับเจ้าสิงหรา นำพลเทวาเข้าไพรวัน

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

◎ ครั้นถึงพลับพลาที่อาศัย จึงให้หยุดพวกพลขันธ์
ลงจากรถแก้วแพรวพรรณ บังคมคัลองค์อัมรินทรา

สหัสไนยให้พรแล้วลากลับ เลิกทัพไปดาวดึงสา
ท้าวชวนนวลนางประทุมา ขึ้นสู่พลับพลาทันใด

ฯ ๔ คำ ฯ เสมอ

◎ นั่งเหนือแท่นสุวรรณบรรจง กับองค์นางประทุมศรีใส
เรียกพระน้องนัดดายาใจ ให้ออกมาไหว้เมียรัก

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางประทุมเทวีมีศักดิ์
จึงปราศรัยสององค์นงลักษณ์ น่ารักรูปร่างช่างคล้ายคลึง
นี่หรือชื่อว่านางสุพรรณ สังข์ศิลป์ไชยนั้นเผ้าบ่นถึง
ทั้งบ้ารู้ข่าวเจ้าเผ้ารำพึง เหมือนหนึ่งมิตรจิตต์มิตรใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น นางสุพรรณนบน้ำวสนองไข
เมื่อพลัดพรากจากพี่สังข์ศิลป์ไชย ข้าร้องไห้อยู่กับพระมารดา
สุดแสนโศกเศร้าทุกเช้าค่ำ เจ็บช้ำน้ำใจฉี่หนักหนา
นางเล่าความแต่ต้นจนปลายมา ต่างทรงโศการ่ำไร

ฯ ๔ คำ ฯ โอด

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฏเบ็นใหญ่
จึงตระโบมโลมเล้าเอาใจ ปลอบให้ส่างทรงโศกา
แล้วชวนเทวีทั้งสี่องค์ ไปขึ้นทรงพิไชยรถา
เคลื่อนพหลพลไกรไคลคลา ตรงไปบัญจาล์ธานี

ฯ ๔ คำ ฯ เชิด

◎ ครั้นถึงประทับกับเกยทอง ชวนพระน้องนัดดามเหษี
ละจากราชรถรูจี จรลีเข้าท้องพระโรงไชย

ฯ ๒ คำ ฯ เสมอ

◎ ท้าวเสด็จขึ้นนั่งบัลลังก์อาสน์ พรั่งพร้อมอำมาตย์น้อยใหญ่
จะปรึกษาถ้อยความตามแค้นใจ จึงตรัสสั่งสาวใช้มิได้ช้า
เองจงเข้าไปในวัง บอกทั้งหกนางมาข้างหน้า
ให้พร้อมพรั่งทั้งหกลูกยา เร่งรีบออกมาประเดี๋ยวนี้

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ บัดนั้น สาวใช้รับสั่งใส่เกศี
ชวนกันวางวิ่งเป็นสิงคลี ไปที่ตำหนักกัลยา

ฯ ๒ คำ ฯ เชิด

◎ ครั้นถึงจึงทูลเยาวมาลย์ พระผู้ผ่านกรุงไกรให้หา
เชิญเสด็จไวไวอย่าได้ช้า ทั้งพระลูกยาไปด้วยกัน

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น หกนางคนผิดคิดพรั่น
ซักไซ้ไต่ถามนางกำนัล รู้ว่าทรงธรรม์รับเมียมา
ต่างคนตระหนกตกใจ ปลอบโยนสาวใช้ให้คอยท่า
พลางพยักกวักเรียกลูกยา เข้ามาห้องในแล้วไล่เลียง
ไหนเล่าเจ้าบอกกับแม่ไว้ ว่าสังข์ศิลป์ไชยตายแท้เที่ยง
เดี๋ยวนี้เขาไปพามาพร้อมเพรียง จะรู้ที่ถุ้งเถียงมันอย่างไร

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระกุมารหกองค์ยิ่งสงสัย
ต่างว่าน่าอัศจรรย์ใจ เมื่อข้าได้ชุลมุนรุนบั้นเอว
ผลักตกหกคะเมนลงเหวผา สำคัญว่าเลือดเนื้อมันแหลกเหลว
ดีร้ายอ้ายผีท้องเลว ที่อยู่ในเหวมาช่วยมัน
จึงไม่ม้วยมอดรอดมาได้ เป็นจนใจมิรู้จะผ่อนผัน
ผิดชอบไล่เลียงก็เถียงกัน พระมารดาอย่าพรั่นจงออกไป
ว่าพลางต่างองค์ทรงเครื่อง ย่างเยื้องออกจากตำหนักใหญ่
หกนางเดินหน้าคลาไคล ออกไปพระโรงรจนา

ฯ ๘ คำ ฯ เพลง

◎ ครั้นถึงจึงคลานเข้าไปเผ้า ก้มเกล้าบังคมเหนือเกศา
พรั่นตัวกลัวเกรงพระอาญา ภาวนางึมงำร่ำไป

ฯ ๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ท้าวเสนากุฎเบ็นใหญ่
จึงถามหกลูกรักซักไซ้ เดี๋ยวนี้อาว์พาไปได้หลานมา
สมคำของนางที่อ้างอิง เห็นจริงประจักษ์หนักหนา
เจ้าจงแจ้งความตามสัจจา อย่ามุสาว่ากล่าวเยื้องยัก

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น กุมารทั้งหกเพียงอกหัก
มิใคร่ออกคำละล่ำละลัก จิตต์ใจทึกทักทูลไป
อันสังข์ศิลป์ไชยคนนี้ จะรู้จักมักคีก็หาไม่
เขาว่ารับอาว์มานั้นไซ้ คือใครรู้บ้างอ้างออกมา

กลับเป็นเช่นนี้ทีเดียวหนอ น่าใคร่หัวร่อให้หนักหนา
ขอพระบิตุรงค์ทรงปัญญา ตรึกตราดูเถิดให้เห็นจริง

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระบิดาตรองตรึกนึกนิ่ง
ทั้งหกไม่รับกลับท้วงติง มิซักให้ได้จริงจะน้อยใจ
คิดพลางทางตรัสถามพระสังข์ พ่อรู้จักเขามั่งหรือหาไม่
ผ่ายเขาว่าเจ้าไม่ได้ไป ความจริงอย่างไรก็บอกมา

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ยั้มพลางทางว่า
ทั้งหกได้ไปบอกกับลูกยา ว่าขุนยักษ์ลักอาว์ไปจากวัง
บิตุรงค์ทรงโศกจะมอดม้วย ให้ลูกช่วยเสาะสางอ้างรับสั่ง
ข้าจึงไปด้วยเพราะเชื่อพั่ง จนถึงผั่งสมุทรสุดสายตา
ทั้งหกครั่นคร้ามข้ามไม่ได้ ลูกข้ามไปคนเดียวเที่ยวหา
จึงได้ประสพพบพระอาว์ เข่นฆ่ากุมภัณฑ์บรรลัยลง
แล้วมิหน่ำซ้ำไปเมืองนาคนั้น รับสุพรรณมาได้ดังประสงค์
พบท้าววัณณุราชอาจอง ลวงให้ข้ามส่งถึงผั่งน้ำ
ทั้งหกเชฏฐาพาเดิรไพร แล้วชวนขึ้นเขาใหญ่ชมเหวถ้ำ
ลูกงวยงงหลงเที่ยวไปตามคำ เขาผลักข้าคะมำลงเหวนั้น
เดชะบุญอินทราท่านมาช่วย จึงไม่ม้วยชีวาอาสัญ
แม้นมิเชื่อพระองค์ทรงธรรม์ จงถามสุพรรณกับพระอาว์

ฯ ๑๒ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
เจ้าคนนี้ดีจริงช่างพูดจา
เข้านับเป็นพี่น้องทั้งสองข้าง
ตัวเด็กกะจิริดคิดเหลือใจ
โอ้โย้โบ้ปดไปเปล่าเปล่า
ฤทธิ์เราชาวเมืองย่อมเลื่องฦๅ
ซึ่งรบยักษ์รบมารสังหารนาค
อันตัวของเราดีมีฤทธา

ศรีสันท์ท้วงติงชิงว่า
ไปซักซ้อมกันมาแล้วหรือไร
มันไม่สมอ้างจะไปไหน
อวดว่าได้ฆ่ายักษ์ลงกับมือ
เช่นนี้ใครเขาจะเชื่อถือ
ออกชื่อคนกลัวทั่วพารา
เราบ่วยการปากขี้คร้านว่า
ย่อมแจ้งจิตต์บิดาทุกสิ่งอัน

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
จึงทูลถามบิตุรงค์ทรงธรรม์
เขาอ้างเอาพระองค์ทรงศักดิ์
เห็นแต่ตาขาวทุกคราวไป

พระสังข์สำรวลสรวลสันต์
ฤทธิ์ทั้งหกนั้นเป็นอย่างไร
ลูกรักนี้ยังหารู้ไม่
พอยักษามาใกล้วิ่งตึงตัง

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
จึงว่าจะเล่าให้เจ้าฟัง
ทั้งหกแผลงศรต้อนสัตว์ป่า
จึงเห็นว่าฤทธีมีมากมาย

พระบิดาพังถามถึงความหลัง
เมื่อครั้งหนึ่งพ่อไม่สบาย
เข้ามาดูเล่นหลากหลาย
ทั้งหญิงชายชาวเมืองก็เลื่องฦๅ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
เจ้าเป็นลูกเล็กเด็กอมมือ

ศรีสันท์ว่านั่นมิใช่หรือ
มาอึงอื้ออวดรู้ดูแคลน

ทั้งยักษ์ทั้งนาคก็มากมาย เราฆ่าตายย่อยยับนับแสน
ว่าวิ่งหนียักษามันน่าแค้น ถ้าแม้นจริงแล้วจะรับเอา
นี่ไม่รู้จักแต่สักหน่อย เข้ามาพลอยเป็นโจทก์ขึ้นเปล่าเปล่า
ขอพระภูวไนยอย่าใจเบา มิใช่ลูกเต้าเหล่ากอ

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์จึงว่าน่าหัวร่อ
ช่างพูดได้ไม่อายแก่ปากคอ สับปะติดสับปะต่อเอาแต่ดี
จะเล่าความให้พระบิดาฟัง เมื่อครั้งลูกเล่นอยู่ไพรศรี
ทั้งหกเวียนไปหาข้านี้ บอกว่าเป็นพี่พ่อเดียวกัน
ให้ลูกแผลงศรต้อนสัตว์บ่า เข้ามาในนิเวศน์เขตต์ขัณฑ์
ลูกช่วยต้อนมาให้แต่คราวนั้น กลับเสกสรรมุสาว่าของตัว

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ศรีสันท์ฟังคำทำเกาหัว
ขึ้นเสียงเกียงไปไม่เกรงกลัว น้อยหรือว่าข้าชั่วทุกอย่างไป
เมื่อตามอาว์ว่าได้ไปตามด้วย เมื่อต้อนสัตว์ว่าช่วยต้อนมาให้
อวดอิทธิฤทธิทั้งนี้ไซ้ เพราะจะใคร่เป็นผัวนางสุพรรณ
ข้าเห็นเล่นตาอยู่เมื่อกี้ น้องสาวทำทีก็คมสัน
นับน้องนับพี่กระนี้กระนั้น เชิงชั้นช่างคิดติดแยบคาย

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
ชี้หน้าด่าทอถ่มน้ำลาย
เถียงเขาไม่ไหวแกล้งไพล่เผล
เมื่อไรมึงเห็นกูเล่นตา
พระสังข์นั่งนึ่งอยู่ทำไม
จึงจะสาแก่ใจไอ้คนเท็จ

นางสุพรรณคาลเดือดไม่เหือดหาย
แล้วว่าไอ้ไม่อายช่างพูดจา
พาโลโสเกเที่ยวไล่ว่า
มามุสาสับปลับคอยจับเคล็ด
เอาพระขรรค์พ่นให้หัวขาดเด็ด
ถ้าหาไม่ไม่เข็ดอย่าสงกา

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
ต่างคนโมโหโกรธา
ช่วยเหลือลูกข้ามาหรือเจ้า
ยุสังข์ศิลป์ไชยให้ฆ่าพ่น
หรือโกรธาว่าเขาพรากเสียจากผัว
จึงแกล้งพาลด่าว่าให้สาใจ

หกนางชนนีเสนหา
จึงว่านี่แน่นางสุพรรณ
ด่าได้ด่าเอาทุกสิ่งสรรพ์
ทำไมมันกีดขวางหรืออย่างไร
จะพูดออกตรงตัวนั้นไม่ได้
ส่วนเจ้าสังข์ศิลป์ไชยนั้นคนดี

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น
พึ่งหกกัลยาว่าบุตรี
ค้อนพลางทางว่าเจ้าข้าเอ๋ย
ทั้งแม่ทั้งลูกถูกกันไป
ออกมาทำเข่นเขี้ยวเกรี้ยวกราด
อ้างอวดลูกยาว่ากล้าดี
ขี้คร้านเถียงเสียงแหบแสบไส้

นางเกสรสุมณฑามารศรี
เทวีกลุ้มกลัดขัดใจ
เกิดมาหาเคยพบไม่
เป็นผู้ใหญ่อะไรอย่างนี้
ชวนเด็กวิวาทไม่บัดสี
ไปมุดหัวอยู่ที่ผึ่งคงคา
จะต่อยามความไถให้ขายหน้า

ว่าพลางนางทูลพระพี่ยา ยังจะนิ่งให้ช้าอยู่ว่าไร
ต่างต่างอ้างอวดว่าตัวดี เท็จจริงสิ่งนี้ยังสงสัย
จงให้ทั้งสองลองฤทธิไกร ถ้าใครทำไม่ได้อย่าไว้มัน

ฯ ๑๐ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระเชฏฐาสำรวลสรวลสันต์
จึงว่าเจ้าคิดนี้ช่างดีครัน จะให้ลองฤทธิ์กันประจักษ์ตา
ตรัสพลางทางสั่งสังข์ศิลป์ไชย เจ้าเรืองฤทธิไกรแกล้วกล้า
จงแผลงศรขึ้นไปในเมฆา ให้ดาวเดือนเคลื่อนมาประเดี๋ยวนี้

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระสังข์ศิลป์ไชยเรืองศรี
รับสั่งบังคมด้วยยินดี แล้วทรงศรมาที่กลางชาลา
จึงตั้งจิตต์พิษฐานทันใด ข้าจะแผลงศรไปบนเวหา
ขอให้เป็นดาวเดือนเลื่อนลอยมา ประจักษ์ตาผู้คนทั้งกรุงไกร
เสียงพลางทางขึ้นศรทรง ฤทธิรงค์เลื่อนลั่นหวั่นไหว
มิได้ครั่นคร้ามขามใจ แผลงไปด้วยอิทธิฤทธา

ฯ ๖ คำ ฯ เชิดฉิ่ง

◎ ศิลป์ไชยไปเป็นดาวเดือน ลอยเลื่อนสว่างกลางเวหา
สาวสนมกรมในพวกเสนา ชมอิทธิฤทธาทุกคนไป

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

◎ เมื่อนั้น พระบิดรยินดีจะมีไหน
จึงเตือนทั้งหกว่าช้าอยู่ไย พระสังข์ศิลป์ไชยเขาลองแล้ว

ศรเจ้าอยู่ไหนไม่เห็นถือ หรือจะแผลงด้วยมือของลูกแก้ว
ให้เป็นดาวเดือนหงายพรายแพรว อย่าทำตาบั้งแบวเข้างุบงิบ

ฯ ๔ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกพี่งว่าทำตาปริบ
ตรองตรึกปรึกษากันซุบซิบ แต่อิดเอื้อนอุบอิบอยู่ในคอ
เจ้าศรีสันท์นั้นพานจะใจกล้า ทำเริงร่าไม่กลัวแกล้งหัวร่อ
พระบิดาอย่าเพ่อตัดพ้อ ลูกมิได้ย่อท้อครั่นคร้าม
แม้นข้าแผลงอิทธิ์ฤทธิไกร กลัวแต่ภูวไนยจะร้องห้าม
หากลูกโฉดเฉาเบาความ ไม่รู้ว่าจะถามถึงสอบกัน
ข้าฝากศรศรีไว้ที่ครู ท่านอยู่กลางป่าพนาสัณฑ์
จะขอทูลลาสักห้าวัน ไปเอามาแผลงกันให้คนฦๅ

ฯ ๘ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น พระบิดาว่าใครจะเชื่อถือ
ศรศรีมีฤทธิ์สำหรับมือ ควรหรือเอาไปไว้กับครู
ใครจะเห็นจริงด้วยมึงมั่ง กูพี่งมันออกไปนอกหู
แต่ก่อนปดกันไม่ทันรู้ พิเคราะห์ดูเดี๋ยวนี้ไม่มีจริง
ปล่อยไปไหนเจ้าจะกลับมา พูดจาเห็นเท็จเสียทุกสิ่ง
อย่าคิดโว้เว้ประเว่ประวิง รับความตามจริงก็เป็นไร

ฯ ๖ คำ ฯ

◎ เมื่อนั้น ทั้งหกผันแปรแก้ไข
ลูกฆ่าท้าวกุมภัณฑ์บรรลัย ฤทธิ์ศรอ่อนไปพระบิดา

จึงฝากไว้ที่ครูผู้ประสิทธิ์ ปลุกฤทธิ์ศิลป์ไชยให้กลับกล้า
ลูกจะขอทุเลาไปเอามา แผลงอิทธิฤทธาให้มากมาย
พระบิดาอย่าเพ่อโกรธกริ้ว ลูกไม่คิดบิดพลิ้วหนีหาย
เกิดมาเป็นลูกผู้ชาย สู้ตายกับที่ไม่หนีกัน

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น พระบิดาเคืองขุ่นหุนหัน
จึงว่าอ้ายลูกปล้นสันทั้งนั้น เชิงชั้นของเจ้าข้าเข้าใจ
ดีแต่บั๊นเจ๋อเย่อหยิ่ง ครั้นจะเอาเข้าจริงก็ไม่ได้
เชือนแชแก้ตัวเป็นลดไม้ เขาโง่เง่าเมื่อไรจะผ่อนตาม
ว่าพลางทางสั่งเสนี จงผูกอ้ายเหล่านี้เข้าซักถาม
ถ้าแม้นมันไม่บอกออกความ ลงหวายคนละสามสิบที

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ บัดนั้น เสนารับสั่งใส่เกศี
รุมกันฉุดคร่าไม่ปราณี เอามาที่หน้าฉานดังบัญชา
พวกตำรวจน้อยใหญ่ทั้งไพร่เลว ผูกท้าวผูกเอวโอรสา
ขุนหมื่นยืนยุดหัวคา เฆี่ยนห้าทีถามสิ้นทุกคน

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น ทั้งหกร้องพลางคร่างร่น
เจ็บแสบแทบตายเต็มทน ต่างคนรับจริงทุกสิ่งไป
ซึ่งคิดผิดพลั้งครั้งนี้ เพราะพระชนนีสอนให้
พาลผิดฤษยาสังข์ศิลป์ไชย แล้วไปบนบานพระโหรา

ฯ ๔ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น พระบิดาชี้นิ้วกริ้วหนักหนา
ให้ผูกคอโหรเฒ่าเข้ามา กับหกกัลยาเฆี่ยนสอบกัน

ฯ ๒ คำ ฯ

๏ ซักไซ้ได้ความตามจริง ท้าวยิ่งเคืองขุ่นหุนหัน
จึงตรัสปรึกษาเสนาพลัน โทษมันถึงสิ้นชีวี
โหราเฒ่าเจ้าเล่ห์ลวงกูได้ ไปตัดหัวเสียบไว้นอกกรุงศรี
อ้ายทั้งหกคนกับชนนี เอาไปฟันเสียที่ท้ายพารา

ฯ ๔ คำ ฯ

โอ้ปี่
๏ เมื่อนั้น หกนางกับหกโอรสา
ต่างคนร่ำไห้ฟายน้ำตา ร้องขอชีวาวุ่นไป
พระสังข์ศิลป์ไชยใจดี แม่ประทุมเทวีลูกกราบไหว้
เอ็นดูด้วยช่วยขอโทษไว้ ช่วงใช้เป็นข้ากว่าจะตาย

ฯ ๔ คำ ฯ โอด

ร่าย
๏ เมื่อนั้น พระสังข์สิ้นพยาบาทมาดหมาย
เห็นแม่ลูกร้องดิ้นสิ้นความอาย จึงเบี่ยงบ่ายพิดทูลพระบิดา
อันโทษทั้งหกคนกับชนนี ก็ควรที่บิตุรงค์ลงโทษา
แต่จะฆ่าให้ม้วยมรณา เวราจะติดลูกสืบไป
ซึ่งเขาคิดร้ายข้าหลายครั้ง ก็เพราะกรรมหนหลังหาโกรธไม่
จงโปรดปรานประทานโทษไว้ อย่าฆ่าให้มอดม้วยมรณา

ฯ ๖ คำ ฯ

๏ เมื่อนั้น
ค่อยเคลื่อนคลายหายโกรธโกรธา
นี่หากลูกยาว่าวอน
ว่าพลางทางสั่งเสนาใน
จะได้ใช้สอยมันเป็นข้า
แล้วตรัสชวนสองค์นงลักษณ์
พระบิตุรงค์ทรงพั่งโอรสา
จึงตรัสว่าพ่อแค้นมันสุดใจ
เป็นจนจิตต์บิดรไม่ขัดได้
อันคนโทษกูให้ลูกรัก
ให้สมน้ำหน้าที่อัปรลักษณ์
กับพระลูกรักเข้าวังใน

ฯ ๖ คำ ฯ เสมอ.

เพลงยาวสังวาส

เพลงยาว ๖ บทนี้กล่าวกันมาแต่ก่อนว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อยังเป็นกรม ฯ ในรัชกาลที่ ๒

๑๙.

๑ บทที่สารสัญญาว่าไว้อย่าให้หลงลืม

ดังจดหมายบันทึกจารึกรง ให้สองคงคำสัตย์บัฏิญาณ
ถึงมาตรแม้นนานไปใครได้ปลื้ม ก็อย่าลืมเรื่องรักสมัคสมาน
ที่จริงใจนั้นจะให้จิรังกาล จึงสู้หาญหักสวาทในราชทัณฑ์
ไม่เกรงผิดคิดอายเสียดายพักตร์ เพราะว่ารักจะใคร่ร่วมภิรมย์ขวัญ
เศร้าฤทัยมิได้ชื่นสักคืนวัน แสนกระศัลย์โศกสมรอาวรณ์ครวญ
ครั้นคิดยามเมื่อได้ยลวิมลโฉม ยิ่งเศร้าโทมนัสร่ำแต่กำสรวล
ไม่วายตรึกนึกถึงคนึงนวล โอ้ประมวญเหมือนหนึ่งว่าอุนากรรณ
ได้ภิเปรยเชยชิดสนิทแนบ จนอิงแอบเนื้อน้องประคองขวัญ
แต่จำจนจึงต้องขัดที่อัศจรรย์ ก็อย่างกันกับอกวิตกกรอม
ถึงจะมีอิสตรีเป็นที่ชื่น ก็ไม่รื่นเหมือนกลีนประทีนหอม
ยิ่งคิดยิ่งกำสรดแต่อดออม สู้ถนอมใจผืนทำชื่นพักตร์
อันรสสลาซองยังปองถวิล ครั้นคืนกินสลาพานต้องหาญหัก
ให้รนร้อนรุมอุราหนักหนานัก เพราะว่ารักมิได้สมอารมณ์ปอง
จะเปรียบปรายเล่าก็คล้ายอุเซนสวาท เขาองอาจไปภิรมย์ประสมสอง
ทุกราตรีสนิทแนบแอบประคอง ถึงเจ็ดบีบ่วยปองประคองเชย

จนเขาจับตัวได้ให้สังหาร ไม่วายปราณก็ได้ร่วมเรียงเขนย
ช่างอดความเสน่ห์ได้กะไรเลย นิจจาเอ๋ยอกเรียมก็เทียมนิทาน
ถึงจะต้องโพยภัยก็ไม่ว่า แต่ขอให้ได้สุดามาสมสมาน
จะสู้รักษาสัตย์ปัฏิญาณ ทนทานทุกข์เทวษเจตนา
อันร้างนางก็พอห่างอารมณ์หัก แต่ทนรักนี้เห็นสุดต้องมุสา
อย่าเคืองเลยเครื่องเคยเป็นธรรมดา ใช่จะว่าล่อเล่นเช่นชายพาล
แม้นน้องเห็นใจบ้างจะยังชั่ว ไหนจะกลัวความฉาวและร้าวฉาน
ไหนจะผิดด้วยคิดมิควรการ ไหนจะทานทนรักสลักทรวง
เป็นหลายทุกข์เข้าประทะอุระพี่ เพียงจะตีตนตายให้หายห่วง
ถึงกระนั้นแล้วยังเห็นว่าแกล้งลวง มิควรหน่วงก็มาเหนี่ยวให้เหี่ยวใจ
นี่แน่มิตร์เจ้าจงคิดถึงคำพร้อง แม้นได้ช่องเกลือกจะติดที่พิสมัย
เหมือนแกล้งพี่ที่จะให้มีแต่กรมฤทัย ด้วยจะใคร่เชยชิดเป็นนิจกาล
กำหนดในสามเดือนพี่เตือนสมร ขอเชิญจรจากคู่ไปสู่สถาน
อย่าลืมเลยเฉยเพลินให้เนิ่นนาน อย่ากลับพาลกลับพ้อกันพอแรง
อกเอ๋ยเคยเห็นเช่นประจักษ์ อันรักพ้องสองรักนี้มักแสลง
ครั้นคิดคืนคำสัตย์ก็ดัดแปลง จึงแสดงรักร้อนไว้สอนใจ
แม้นชาตินี้ไม่เสร็จสมอารมณ์มาด จะขอปองครองสวาทในชาติใหม่
จะพาก.พียรไปกระนั้นคุ้งบรรลัย กว่าจะได้สมคิดเหมือนจิตต์จง
เมื่อไรน้ำบางกอกแห้งเป็นแปลงปลัก อันความรักจึงจะเชือนเลือนหลง
แม้นชายใดได้เป็นคู่ครองอนงค์ นั่นและคงขาดสวาทชาตินี้เอย

บทที่ ๒ เบื่นน่าแค้นแสนวิตกโอ้อกเอ๋ย

ช่างระกำช้ำฤทัยกะไรเลย
นี่ควรคิดพิสมัยอย่างไรหนอ
ยังแค่นขืนผืนพักตร์ไปรักงาม
แต่ยังเยาว์สิเขลาบัญญาคิด
ต้องหักห่างทานเสน่ห์ประเวประวิง
อนิจจาอกเอ๋ยเมื่อเคยเจ็บ
ต่อการเกินจึงได้เหินห่างอาลัย
สงสารใจเมื่อยามครวญรัญจวนหา
เสียดายเพียรที่อุตส่าห์สาพิภักดิ์
เออก็เบื่นชายชาติฉลาดเฉลียว
นี่กะไรมิได้จักกระดี๊กระเดียม
ใช่จะขัดสัตรีเบื่นที่ชื่น
จะเอาแต่ใจรักเข้าหักกลัว
แต่นางหนึ่งพึ่งจะคลายกำสรดเศร้า
รู้ว่าขมก็ยิ่งหวานพานทยา
เมื่อยังทานทุกข์ทนกมลหมอง
เบื่นสองร้อนแรมรึงตรึงฤทัย
มีแต่ตรอมออมไว้อาลัยคิด
ที่เห็นได้สิมิไปพยายาม
แม้นมาดสวาทอื่นจะชื่นบ้าง
ก็ย่อมเคยหรือไม่เข็ดขยาดความ
ก็ได้ขอเสียแล้วใจที่ไม่ขาม
พยายามอย่างนี้ชะดีจริง
ได้คลั่งจิตต์จนเขาเยาะก็เพราะหญิง
จนสู้นึ่งเกรียมกรมระทมใจ
อันแผลเล็บยังอยู่นิดหาคิดไม่
ยังอายใจอายหน้าระอารัก
แล้วชังใจหนอที่กล้าเข้าหาญหัก
น่าแค้นนักหนอใจยังไม่เจียม
แต่ครั้งเดียวก็ควรจำไม่งำเสงี่ยม
แต่เวียนเลียมเล่นไฟแพ้ภัยตัว
นี่สิ้นอื่นแล้วหรือไรน่าใคร่หัว
เหมือนชายชั่วใช่ชาติปราชญ์ปรีชา
มาซ้ำเข้าเบื่นสองสามเออองามหน้า
เหมือนร้อนมาไม่อาบน้ำซ้ำผิงไฟ
ด้วยที่ปองไม่สมคิดรื้อติดใหม่
ชะกะไรใจเอ๋ยชะเลยลาม
อยู่เบื่นนิตย์ก็เพราะใจไม่พั่งห้าม
มามุมมามุ่งสมัคไม่รักกาย
ไม่เมินหมางแล้วคงสมอารมณ์หมาย

นี่ยิ่งรักก็ยิ่งจักจะดิ้นตาย ได้แต่อายกับแต่ออมกรอมใจเอง
ก็ยังแต่จะเหมือนเช่นครั้งเป็นไข้ เห็นนานไปคงเขาเยาะไม่เหมาะเหมง
จงเวียนสอนใจตัวให้กลัวเกรง เป็นนักเลงสิเสียได้ไม่รู้ที
ตั้งหนามเหน็บเจ็บยอกอยู่ในอก ความวิตกก็อย่างกันกับบั้นหยี
เมื่อจำจากจินตหราไปราวี พระก็มีแต่กำสรดสลดใจ
ครั้นปองนุชบุษบาหนึ่งหรัดเล่า ก็ซ้ำเศร้าโศกนักเพียงตักษัย
จึงคิดการหาญหักลักนางไป ได้ชื่นฤทัยสมน้องสองราตรี
เวรวิบัติให้พลัดพรากจากสมร สู้สัญจรแสวงหายาหยี
ทุกค่ำเช้าเกรียมกรมไม่สมประดี จนเข้าบุรีกาหลังตั้งแต่กรอม
ยังซ้ำไปเสนหาธิดาปะหมัน ก็โศกศัลย์จนผิดรูปซูบผอม
ก็อย่างกันกับวิตกในอกออม พึ่งคลายกรอมด้วยเพราะแหนงแคลงใจ
ควรหรือช่างกล้าเข้าผ่ารัก ก็ทุกข์นักหนักจิตต์ด้วยพิสมัย
ถึงได้เชยก็พอชื่นร็อคืนไกล ก็เศร้าใจอยู่ทุกวันเพราะรัญจวน
ยังมิหนำซ้ำหาญในการสวาท มาหมายมาดกนิษฐ์น้องประคองสงวน
เป็นสองทุกข์สองเศร้าเข้าประมวญ เออนี่ควรแล้วหรือใจช่างไม่คิด
เอาแต่รักแลออกตั้งเป็นตั้งหน้า ยิ่งกว่าว่ายังเด็กกระจิหริด
เห็นไม่สมอารมณ์ปองทั้งสองมิตร อันชอบผิดก็ได้รู้ไว้เต็มใจ
แต่คำบุราณท่านว่าอุตส่าห์ตรึก จะสมนึกมั่นคงอย่าสงสัย
จึงจะสู้ทุกข์กรอมออมฤทัย เพียรไปอีกสักครั้งเช่นหลังเอย ฯ

บทที่ ๓ แสนเทวษถวิลถึงคนึงสมร

ให้ค่าวค้นวิญญาด้วยอาวรณ์ จะนั่งนอนถอนฤทัยไม่รู้วาย
ครั้นคิดความเมื่อยามรื่นก็ชื่นจิตต์ ครั้นคืนคิดข้างโพยภัยก็ใจหาย
อุรารอนรุมสวาทไม่คลาดคลาย แต่ไกลสายสมรพี่มีเกิน
มิได้พานพบน้องสนองถ้อย ต้องม้วนม่อยพักตร์หมางระกางเขิน
เพราะเกรงความจึงต้องจำทำสะเทิน เห็นการเกินแล้วจึงก่อรังเกียจกัน
เมื่อแรกรักก็ได้ว่าสัญญามิตร คงจะคิดให้เสร็จสมภิรมย์ขวัญ
ถึงฉาวเรื่องก็จะรับในราชทัณฑ์ แต่อย่าหันเหินห่างระกางเคือง
พี่อุตส่าห์เพียรพากสู้ยากจิตต์ เห็นชอบผิดจึงภิปรายขยายเรื่อง
ก็รับรวยว่าจะช่วยทุกข์ประเทือง ค่อยปลดเปลื้องร้อนฤทัยตั้งใจเตือน
พอเป็นเคราะห์เพราะเวรสร้างแต่ปางหลัง ความชอบลับกลับชังจึงกลายเกลื่อน
ทั้งต้องเมินหมางเมียงเบี่ยงเบือน เห็นความเชือนก็กลับช้าระกำใจ
โอ้อกเอ๋ยอนิจจาน่าสงสาร แต่ก่อนกาลเราได้ทำกรรมไฉน
เคยพรากสัตว์ให้พลัดกันหรือฉันใด จึงเป็นไปได้ดั่งนี้เพื่อมีกรรม
เมื่อจวนเสร็จสมปองประคองชื่น หรือคงคืนมาได้ทุกข์ถึงความขำ
สารพัดจะเป็นพิษจนผิดระยำ ทุกเช้าค่ำมีแต่กรอมออมอาลัย
ครั้งนี้นะชะช้าอีกสักนิด ก็จะได้สมคิดที่พิสมัย
แต่นี้ตั้งแต่โศกวิโยคใจ เหมือนหมายไม้สุดมือจะถือชม
จะเปรียบปรายคล้ายอิเหนาเยาวลักษณ์ เมื่อแรมรักร้อนฤทัยจะใคร่สม
แต่วันเห็นพระน้องนึกตรึกนิยม จะนั่งนอนร้อนอารมณ์ไม่สมฤดี

วันไหว้พระบนกุหนุงก็มุ่งหมาย ได้แนบกายกนิษฐายาหยี
เอาคำมั่นสัญญาพาที มะดีหวีก็รับสัตย์ปฏิญาณ
ว่าจะช่วยกว่าจะสมอารมณ์มุ่ง ครั้นกลับกรุงก็แกล้งล่อแต่พอหวาน
แต่ตักเตือนเลื่อนผัดจนนัดการ แล้วกลับรานรอนสวาทขาดอาลัย
พระยังหม่นหมองหมางไม่ห่างเหือด ก็พ่างเลือดตากระเด็นจนเป็นไข้
ประหนึ่งเรียมเกรียมกรมระทมใจ จะพึ่งใครไม่หยั่งเห็นจะเป็นการ
ยิ่งสลดฤทัยอาลัยรัก ด้วยแหล่งหล้าก็เป็นคาวร้าวฉาน
สงสารน้องจะต้องทิ้งไว้นึ่งนาน จะมีแต่ทานทนทุกข์ฉุกใจกรอม
โอ้อกเราสองรานิจจาเอ๋ย ได้ชื่นเชยสามสี่ราตรีถนอม
ยังจำท่วงทีเคารพนบประนอม อันกลิ่นหอมนั้นยังติดนาสารวย
แม้นเบื่องหน้าถ้าได้พบพานบ้าง เจ้าอย่าหมางหมองเมินเชินชวย
อย่าลืมที่คำชะอ้อนอ่อนรทวย อย่าลืมสัตย์ซึ่งจะม้วยด้วยรักแรง
อันฝ่ายพี่มิลืมถ้อยคำพร้อง เป็นความจริงสิ่งนี้น้องอย่านึกแหนง
แม้นแจ้งประจักษ์พจมาลในสารแสดง เจ้าอย่าแพร่งพรายความไม่งามพักตร์
สงวนกายสายสมรไว้ก่อนนะเจ้า ถ้าบุญเราคงจะได้สมานสมัค
ทุกวันนี้พี่คนึงถึงน้องนัก อาลัยรักสมรมิตรเป็นนิจเอย ฯ

บทที่ ๔ หวังวิโยคโศกสร้อยละห้อยโหย

ได้เห็นกันเมื่อวันเสด็จโดย เจ้าเซ็นโอยอกอ้อนอาดูรแด
ได้นัดนวลว่าจะชวนไปเป็นเพื่อน ยังอ้าเอื้อนอยู่ไม่วางอารมณ์แน่
ถึงวันไปไปเตือนก็เชือนแช ช่างคิดแก้ว่าจับไข้มาหลายวัน

ยิ่งถามเจ็บก็ยิ่งเจ็บนั้นสุดจิตต์ เห็นโรคผิดใจจริงทุกสิ่งสรรพ์
ยิ่งวอนว่าก็ยิ่งว่าไม่รักกัน จะไปนั้นไม่ได้แล้วอย่าวอนชวน
พาขาดคำจำลาเจ้ามาบ้าน เร่งทยานยวนใจให้โหยหวน
พอพานพบเพื่อนชายภิปายชวน ให้ดูขะบวนแห่มาแล้วพาจร
ดาดาษด้วยราษฎรมี รัศมีเพลิงสว่างกระจ่างสมร
ประชาชายลอยชายกรายกร เห็นเจ้าจรเจียนถือข้อมือชาย
ถามข่าวได้แต่ตาประสารัก นี่ไข้หนักจริงหรือพึงรื้อหาย
จะใคร่เคียง.ข้าไปถามเอาความชาย เกรงจะกลายเป็นวิวาทใช่ชาติพาล
เออก็ควรหรือจะชวนให้ชื่นรัก ไม่คิดศักดิ์เลยว่าศักดิ์นั้นสมสถาน
รักจะทำก็อย่าทำทุราจาร นี่สันดานหรือจึงดาลฤดีเป็น
ใช่ว่าชายนั้นจะเชยแต่พอชื่น ไม่ขาดคืนไยจึงคืนมาให้เห็น
หรือจะลองดูที่คลองวารีเย็น ถึงจะเป็นก็ไม่เป็นให้ลับตา
ได้เห็นใจแล้วที่ใจอาลัยนัก ไม่เห็นรักพารักมาใส่หน้า
พอใจชมก็ได้ชมกิริยา อันสัจจาสัตย์จริงทุกสิ่งแสดง
ถึงเสียรู้ก็ได้ดูประหลาดเนตร หวังเทวษก็ได้เวทนาแหนง
ไม่แคลงใจที่นี้ใจจะจำแคลง จะเอาเหล็กสักแทงไว้ดูรอย
มาดแม้นหญิงใดประไพพิศ อย่าควรคิดเร่งคิดขยั้นถอย
จงเจียมใจอย่าเศร้าใจอาลัยลอย อย่าน้อยใจใช่ชายจะหมื่นชาย
นี่ถือเยี่ยงอย่างดุเหว่าหรือเยาวลักษณ์ จะไข่ให้กาพักอย่าพักหมาย
เสียแรงรักไม่ควรรักจักเคลื่อนคลาย แสนเสียดายเพียรพากสู้ยากเย็น
ชะกะไรเชื่อถ้อยชะรอยจิตต์ ไหนจะย้อนซ้อนคิดไม่คิดเห็น

ถึงเสียชู้ก็ได้รู้เชิงชู้เร้น
ประหนึ่งหงส์หลงเล่นชลาสินธุ์
เที่ยวซอกซนจนกาเข้ากลมเกลียว
ก็ยังแต่จะระบัดผลัดขนใหม่
ถ้าใครโยนเหยื่อตรงก็คงรับ
หรือใจหวังดังโฉมอนงค์นาฏ
เมื่อหน่ายในกรุงกษัตริย์ภัศดา
ครั้นได้รู้รสภิรมย์สมสนิท
พอเห็นนายนาฏกุเวนก็ยินดี
ในเวลาทิวาวันคนธรรพ์สม
ไม่วางใจในรสสังวาสเลย
หรือจะเห็นดีแต่ใจอย่างไรอยู่
เมื่อมิเศร้าแล้วก็สรวลไม่ควรการ
ไม่รักตัวเลยว่าบัวบงกชรัตน
จะคลี่คลายขยายแย้มต่อยามควร
มิได้เลือกเลยอุบลทุรนแบะ
แมลงภู่นั้นว่ารู้รสสุมาลย์
เออเมื่อกบหลบร้อนเข้าอาศัย
มาเรียนเล่นเช่นนี้ยังมิเคย
เห็นว่าจะเป็นแล้วกลับหาย
นี่เพราะรักร้อนร่านเหลือทานทน
ชื่อว่ามิตรมิดเม้นเช่นนี้เจียว
มุจลินท์สระสนานไม่ดาลเฉลียว
ทั้งหนามเหนี่ยวเกี่ยวขนหล่นหลุดยับ
จะงามวิลัยคมขำดำขลับ
จึงจะนับแล้วว่าหงส์น้ำวงศ์กา
กากีศรีวิลาสเสนหา
จึงตามพญาเวนไตยไปฉิมพลี
ก็เบื่อจิตต์จางรักในบักษี
แสร้งทำทียียวนชักชวนเชย
ปางปฐมยามครุฑร่วมเรียงเขนย
นิจจาเอ๋ยช่างมาเหมือนนิทานพาล
ก็ย่อมรู้อยู่ทีเดียวว่าเปรี้ยวหวาน
แต่อย่าประจานพักตร์น้องให้หมองนวล
ในจังหวัดสินธุวงศ์ไว้จงสงวน
อรุณจวนจะส่องแสงจึงแบ่งบาน
ให้ร่านบุ้งมุ่งแทะเป็นอาหาร
ก็ควรบานกลีบรับสำหรับเชย
จะแย้มให้กบกลั้วหรือบัวเอ๋ย
จะคมเตยต่างดอกรสสุคนธ์
คล้ายคล้ายเหมือนจะชังแล้วยังฉงน
จึงนิพนธ์สารแสดงมาแจ้งเอย ฯ

บทที่ ๕ สารสัตย์สุจริตไม่คิดแหนง

เห็นแล้วที่ว่าจริงทุกสิ่งแสดง ถึงมิแจ้งก็มาแจ้งว่ารักเรา
นี่ผีบอกดอกกระมังชาววังเอ๋ย เห็นชิงเชยผิดกระบวนสำนวนเจ้า
ดูแหลมความออกที่ถามคดีเดา พี่มัวเมาเสน่ห์อยู่พี่งรู้นาง
ก็น่าสรวลควรหรือน้องเป็นสองพักตร์ ไม่ทันคิดเลยว่ารักจะเร็วหมาง
เมื่อหลายหูแล้วเขารู้เรื่องระคาง หาไม่ร้างรักน้องให้หมองนวล
อย่าเสแสร้งแกล้งกล่าวให้ฉาวเรื่อง ก็จะรื้อลือเลื่องเครื่องคนสรวล
เห็นสมศักดิ์สมนามทั้งงามกระบวน เห็นสมควรที่เป็นชาติเชื้อชาววัง
เห็นสมทั้งคารมรับช่างกลับกลอก ดั่งระลอกกลิ้งกลบกระทบฝั่ง
เห็นสมคำสารพัดที่สัจจัง นี่สมหวังแล้วสิเจ้าจึงเมามัน
เสียดายชื่นเมื่อยามเคยเชยสมร เสียดายที่ทำชะอ้อนให้รับขวัญ
เสียดายยศประดิพัทธจนอัศรรย์ เสียดายชั้นเชิงกระบวนให้ยวนใจ
ยังไม่ทันจืดจางในทางเสน่ห์ สิกลับเร่ร่ายรักยักอย่างใหม่
ยิ่งดูก็ยิ่งเห็นยิ่งเป็นไป เอออะไรยังมาก่อให้ต่อความ
ไม่รู้หรือว่ารักพ้องเป็นสองรัก ไม่เห็นพักตร์พี่หรือจึงรื้อถาม
พี่ติดเชยอยู่จึงชวดไปชมงาม ใช่จะขามเคืองใจหาไม่เลย
ก็จริงแล้วที่ว่าพี่นี้มีมาก เป็นแต่หลากชมลองดอกน้องเอ๋ย
ที่มั่นหมายแลกลายไปเป็นเตย พี่จะเชยไปกระนั้นสักพันนาง
กว่าจะต้องอารมณ์เราช่างเย้ายั่ว เช่นวันทองสองผัวเป็นตัวอย่าง
จะถนอมแนบกายไม่วายวาง ถึงขุนช้างจะชิงเชยไม่เฉยแช
ถ้าอุปรมาก็เหมือนลำแม่น้ำใหญ่ ร่วมรับชลาลัยได้หลายกระแส

เป็นที่จอดทอดสำเภาและเรือแพ ออกเซ็งแซ่ขวักไขว่ทั้งไปมา
คิดอย่างไรขึ้นหรือเจ้าจึงเดาถาม จะสมทบกลบความพองามหน้า
น้อยหรือถ้อยคำมั่นที่สัญญา จะต้องว่าเสียให้สิ้นสำนวนกลอน
แต่แรกเริ่มเดิมได้ภิรมย์รัก ถนอมนักมิให้ขัดมนัสสมร
สุดแสนสวาทคำที่ร่ำชะอ้อน ให้พาจรปลอมประชาทุกราตรี
เมื่อครั้งพี่ช้าหงส์ก็สงสัย เหมือนโกรธขึ้งจึงมิไปด้วยกับพี่
พอเลื่อมรู้ข่าวระคายว่าร้ายดี เขาบอกมี่ก็ไม่แหนงระแวงความ
เพราะเชื่อใจอยู่ว่าใจเจ้าจงรัก เห็นเกินนักจึงมิได้ออกปากถาม
สู้แค่นขืนผืนผ้าพยายาม แต่ติดตามพากเพียรเจียนขวบปี
แล้วยังซ้ำทำไถลมาให้เห็น ว่าจะไปดูเจ้าเซ็นแล้วแสร้งหนี
ต่อตามพบจึงได้ล่วงรู้ท่วงที ทำหลบลี้เมียงเมินสะเทินอาย
นี่หากกล้าผ่าเข้าไปทักถาม จึงได้ความว่าเป็นเนื้อในเชื้อสาย
ก็นึกอางขนางใจอยู่ไม่วาย ด้วยเชิงชายนั้นสนิทผิดทำนอง
ครั้นชวนเชิญเดิรเล่นอย่างเช่นหลัง ก็นิ่งนั่งเสียมิเยื่อนเหมือนหมางหมอง
จะให้สลาสิเคยเลือกก็เสือกซอง แกล้งต้องลองก็สบัดว่าขัดใจ
แต่หลีกเลี่ยงเบี่ยงเบือนทำเชือนเฉย เมื่อไม่เคยเลยเห็นผิดนี่คิดไฉน
เป็นสองครั้งแล้วยังไม่สิ้นอาลัย จนวันไปผ้าบ่าเคยพาจร
ได้นัดแนะว่าจะแวะมารับเจ้า อย่างไรเล่าเออไฉนจึงไปก่อน
ประหลาดใจหรือจะแค้นหรือแสนงอน หรือจะซ้อนกลคิดปกบิดความ
จึงรีบเรือตามมามหานาค ตั้งแต่ปากคลองเลี้ยวก็เที่ยวถาม
ได้กลืนร่ำอบอายก็พายตาม จนพบงามพังกลอนครึ่งท่อนฮา

ให้แทรกเรือเข้าไปชิดแล้วพิศทั่ว กำลังมัวอยู่เจียวหนอหัวร่อร่า
จึงกระแอมให้ประจักษ์เบื้อนพักตรมา ได้ทัศนาหน้าพี่เบื่นที่อาย
ให้ถอยเรือเสียไม่พ้นละช่างหยาบ พี่ก็ทราบเชิงเชือนในเงื่อนสาย
อุตส่าห์ฝ่าฝืนพักตรสู้ทักทาย ไม่ภิปรายตอบคำทำมืนตึง
เมื่อรู้เช่นเห็นครบคำรบสาม ซึ่งแหนงความมาแต่หลังพึ่งหยั่งถึง
คิดจะใคร่ฉาวชื่อให้ลืออึง ก็เหมือนหนึ่งสาวไส้ให้กากิน
พี่สู้อดออมฤทัยอาลัยสวาท เห็นว่าวาสนาสร้างค่อยห่างถวิล
นึกมานะในสันดานด้วยพาลทมิพ อันแผ่นดินจะไร้หญ้านั้นอย่าคิด
ซึ่งความขำล้ำลึกนั้นนึกไฉน ก็แจ้งใจเสียแล้วเจ้าอย่าเผ้าบีด
อันควันไฟใครห่อนจะงำมิด พอรู้ฤทธิรักซ้อนอย่าย้อนรอย
นี่สิ้นปลื้มหรือจึงลืมอารมณ์พ้อ สิ้นอาลัยไฉนหนอจึงท้อถอย
เออก็ยังแต่จะเชิดให้เลิศลอย พี่ก็คอยชมวาสนาอนงค์
ทุกวันนี้มีแต่ยิ้มกระหยิ่มจิตต์ ด้วยว่าคิดไว้ก็สมอารมณ์ประสงค์
ฝ่ายเจ้าเหล่าเหมวราพงศ์ จะลงมาหนองน้อยแร่งถอยคืน
คิดเสียใหม่ไปสถานที่ธารลึก เล็บจะสึกสั้นซ้ำเพราะน้ำตื้น
จงบินร่อนกว่าจะอ่อนลงยั่งยืน อย่าได้คืนคิดหวังความหลังเอย ฯ

บทที่ ๖ คิดถึงแพรเลี่ยนแล้วเสียดายเหลือ

เบื่นผีมือของหม่อมย้อมมะเกลือ ได้ห่มสนิทแนบเนื้อมานมนาน
เจ้าแล่งเพลาะเลาะให้เมื่อไปทัพ อุตส่าห์หอบหิ้วกลับมาถึงบ้าน
ฝากไปอบพบมือคนจัณฑาล นึกประจานคนจนไม่อนิจจา

เมื่อคราวดีสิ่งดีก็มีมั่ง
ทำได้ดูเถิดไม่เวทนา
นี่ผิดชอบเป็นกะไรไฉนหนอ
ถ้าไปได้ก็จะไปให้ใกล้กาย
สงสารหน้าที่ไปพาให้ผ้าขาด
แม้นผ้าอยู่ก็เหมือนดูยังการุญ
ถึงสิ้นผ้าไปก็ดียังมีเล็บ
เมื่อทุกข์ระทมจะได้ชมไปต่างกาย
เพราะว่าเป็นสำคัญมั่นกว่าผ้า
นิจจาเอ๋ยทำเยียมิเสียแรง
เสียดายนักอนิจจาผ้าเพื่อนยาก
แต่จะไปไหนนิดก็ติดตน
เมื่อยามนอนก็เอาห่มชมถนอม
เหมือนจะนำความสนิทให้คิดเคย
ทีนี้สาบศูนย์แน่แล้วแพรดำ
จะถ่วงน้ำหรือเจ้าจะเผาไฟ
ที่ให้ไปนั้นด้วยใจสุจริต
ตามประสายากใจที่ไกลกัน
เห็นเปลี่ยนผ้ามาให้ห่มสมคิด
จึงตอบแทนทำได้จะให้อาย

เมื่อคราวชังกะไรชังจนชั้นผ้า
ถึงผุราก็ยังรักเพราะรอยกาย
จึงตั้งข้อเคืองแค้นไม่รู้หาย
จะหยิกตีเสียให้ตายก็ตามบุญ
เหมือนตีวัวกระทบคราดคราวหันหุน
จงตั้งทุนรักรักให้แรมคลาย
ฉันกอดเก็บซ่อนไว้ยังไม่หาย
หรือจะซื้อเล่าจะขายให้เต็มแพง
ตามประสาภักดีไม่มีแหนง
เหมือนจะแกล้งให้อัปมานคน
ได้ห่มตรากแดดน้ำตรำฟ้าฝน
มิให้คนอื่นต้องถึงสองเลย
ยังหวนหอมกลิ่นอายไม่หายระเหย
ถึงคราวช้าก็ได้เชยเพราะชูใจ
จะระย่อยับเป็นไฉน
กรรมอะไรของข้ามาตามทัน
คิดจะให้ดูผ้าต่างหน้าฉัน
ไม่สำคัญว่าจะคิดเคืองระคาย
หรือจะผิดที่ของหม่อมนั้นหอมหาย
อนิจจาน่าเสียดายแพรดำเอย ฯ

กระแสพระราชดำริเรื่องเมืองเขมร

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๑

เมืองเขมรเป็นประเทศน้อยอยู่ระวางไทยกับญวน ซึ่งมีกำลังมากกว่า ต้องยอมเป็นเมืองออก ส่งบรรณาการทั้งสองฝ่ายมาช้านาน แต่เขมรนับถือไทยและสนิทกับไทยยิ่งกว่าญวน เพราะถือลัทธิศาสนาและขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน แต่ว่าพวกเขมรมักประทุษฐร้ายและรบพุ่งกันเองด้วยเรื่องชิงอำนาจกันเนือง ๆ พวกแพ้มักไปขอกำลังประเทศใหญ่ที่อยู่ใกล้ฝ่ายหนึ่งมาช่วย พวกที่ชนะก็ต้องขอกำลังประเทศใหญ่อีกฝ่ายหนึ่งมาป้องกัน เมืองเขมรจึงคล้ายกับสมรภูมิระวางไทยกับญวนมาแต่สมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

เมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทรนั้น ประจวบสมัยเกิดจลาจลทั้งในเมืองญวนและเมืองเขมร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาอุปการะทั้งราชวงศญวนและราชวงศเขมรให้ได้คืนครองราชสมบัติ ต่างก็มีความเคารพต่อพระเดชพระคุณมาจนตลอดรัชชกาลที่ ๑ ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๒ องเชียงสือ ซึ่ง (เคยมาพึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เป็นพระเจ้าเวียดนัมยาลอง ครองประเทศญวน แม้ยังมีทางไมตรีดีกับไทยก็ตั้งตนดีเสมอ และเริ่มแผ่อำนาจญวนมาทางเมืองเขมร ผะเอิญเมื่อเริ่มรัชชกาลที่ ๒ นั้น ไทยกับพะม่ากลับรบกันขึ้นอีก มีท้องตราสั่งไปจากกรุงเทพฯ ให้เขมรเกณฑ์กองทัพมาช่วยรบพะม่า พวกขุนนางเขมร (ซึ่งโดยปกติปราศจากความสามัคคีกันอยู่แล้ว) เกิดแตกกันเป็นสองพวก พวกหนึ่งชังไทย เห็นว่าไม่ควรทำตามท้องตรา ถ้าไทยเอาผิดก็ควรไปพึ่งญวน อีกพวก

หนึ่งชอบไทย เห็นว่าควรเกณฑ์กองทัพมาช่วยตามท้องตรา สมเด็จพระอุทัยราชา (ชื่อนักพระองค์จันท์) เข้าด้วยพวกชังไทย ให้จับขุนนางที่เป็นหัวหน้าพวกชอบไทยฆ่าเสีย นักพระองค์อีมน้องสมเด็จพระอุทัยราชาซึ่งเป็นตำแหน่งมหาอุปโยราช เป็นหัวหน้าพวกชอบไทยอยู่ในเวลานั้น หนีเข้ามากรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรด ฯ ให้เจ้าพระยายมราชยกกองทัพออกไปเมืองเขมร สมเด็จพระอุทัยราชาก็หนีลงไปพึ่งญวนที่เมืองไซ่ง่อน แต่นักพระองค์ด้วงซึ่งเป็นน้องสมเด็จพระอุทัยราชาคนเล็กมาเข้ากับไทย เมื่อเกิดเหตุขึ้นครั้งนั้น พระเจ้าเวียดนัมยาลองเห็นได้ช่อง ก็แต่งราชทูตให้เชิญพระราชสาส์นเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ในราชสาส์นใช้ถ้อยคำอ่อนหวานเป็นทางไมตรี แต่ส่วนข้อความนั้นอ้างว่า เพราะเมืองเขมรเคยพึ่งทั้งไทยและญวนมาแต่ก่อน พระเจ้ากรุงสยามเหมือนเป็นบิดา และพระเจ้าเวียดนัมเสมือนเป็นมารดาของเจ้ากรุงกัมพูชา บัดนี้สมเด็จพระอุทัยราชามีความผิดต่อบิดา ไปอ้อนวอนให้มารดาช่วยขอโทษ ก็มิรู้ที่จะทอดทิ้งเสียได้ จึงมีพระราชสาส์นมาขอพระราชทานโทษ และขอให้สมเด็จพระอุทัยราชาได้ครองกัมพูชาตามเดิม ก็ในเวลานั้นไทยกำลังเตรียมต่อสู้ศึกพะม่า ไม่อยากจะให้เกิดเป็นอริขึ้นกับญวนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงต้องจำยอมให้สมเด็จพระอุทัยราชากลับขึ้นมาครองเมืองเขมรดังเก่า แต่นั้นเมืองเขมรก็ไปฝากฝ่ายอยู่กับญวน เป็นแต่ถึงกำหนดก็ส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามากรุงเทพฯ ครั้นพระเจ้าเวียดนัมยาลองสิ้นพระชนม์ถึงรัชกาลพระเจ้าเวียดนัมมินมาง ราชบุตรซึ่งได้รับรัชทายาทญวนก็คิดแผ่อำนาจต่อเข้ามาทางเมืองลาวลุ่มลำน้ำโขงอีกทางหนึ่ง พอขึ้น

รัชชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร เจ้าอนุเจ้าเมืองเวียงจันท์เป็นกบฏขึ้นด้วยญวนอุดหนุน ถึงต้องรบพุ่งปราบปรามเป็นการใหญ่ ครั้นเจ้าอนุพ่ายแพ้หนีไปพึ่งญวน พระเจ้าเวียดนัมมินมางก็มีราชสาส์นเข้ามาว่ากล่าวขอโทษเจ้าอนุเหมือนอย่างครั้งเมืองเขมรไหนหลัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัวยู่อทรงขัดเคืองญวนไม่ยอมทำตามให้ปราบปรามพวกกบฏเวียงจันท์จนราบคาบ ทางไมตรีในระวางไทยกับญวนก็หมองหมางกันแต่นั้นมา

ครั้นถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖ พวกญวนที่เมืองไซ่ง่อนเป็นกบฏต่อพระเจ้าเวียดนัมมินมาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าเป็นโอกาสที่จะเอาเมืองเขมรคืน และให้ญวนหายกำเริบเสียบ้าง จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพบก ยกไปตีเมืองเขมร แล้วให้ตีหัวเมืองญวนลงไปจนเมืองไซ่ง่อน และให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพเรือยกไปตีหัวเมืองเขมรและญวนตามชายทะเล แล้วไปสมทบกับกองทัพบกตีเมืองไซ่ง่อนด้วยกัน พอกองทัพไทยเข้าแดนเขมร สมเด็จพระอุทัยราชาก็หนีลงไปเมืองไซ่ง่อน พวกเขมรพากันมาอ่อนน้อมโดยดีมิต้องรบพุ่ง กองทัพไทยก็ตีหัวเมืองชายแดนญวนเข้าไปจนถึงได้เมืองโจดก แล้วเข้าทางคลองขุดไปสมทบกันตีค่ายใหญ่ของญวนซึ่งตั้งรับอยู่ที่ด่านปากคลองข้างใน กองทัพเรือรบพุ่งอ่อนแอกองทัพไทยตีเมืองด่านนั้นไม่ได้ ต้องตั้งรั้งราอยู่ เกิดขัดสนสะเบียงอาหาร และเมืองพวกเขมรชาวหัวเมืองข้างใต้ซึ่งเคยกลัวญวน เห็นว่ากองทัพไทยทำการไม่สำเร็จก็เป็นกบฏขึ้นด้วย กองทัพไทยก็ต้องเลิกกลับมา ญวนก็ให้สมเด็จพระอุทัยราชากลับขึ้นมาอยู่เมืองพนมเพ็ญอย่างเดิม แต่คราวนี้ญวนตั้งข้าหลวงและส่งทหารขึ้นมาตั้งอยู่ที่เมือง

พนมเพ็ญและหัวเมืองเขมรที่ใกล้เคียง โดยอ้างว่าจะป้องกันมิให้ไทยไปย่ำยี เขมรก็อยู่ในอำนาจของญวนยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๗๗ สมเด็จพระอุทัยราชาถึงพิราลัย ไม่มีลูกชาย ญวนจึงยกลูกหญิงขึ้นครองเมือง และตั้งองเตียนกุนขุนนางผู้ใหญ่มาเป็นแม่ทัพ กับทั้งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองเขมร ฝ่ายพระองค์อิ่มมหาอุปโยราชซึ่งอยู่กับไทยได้ออกไปเป็นเจ้าเมืองพระตะบอง กลับใจหนีไปเข้ากับญวน ด้วยประสงค์จะเป็นเจ้ากรุงกัมพูชา แต่ญวนเห็นว่าได้เมืองเขมรไว้ในเงื้อมมือแล้ว ก็กวาดเอาพวกราชวงศเขมรกับทั้งขุนนางผู้ใหญ่ไปไว้เสียเมืองญวน ญวนปกครองเมืองเขมรเองเป็นหัวเมืองของญวนต่อมา ให้เปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองไปเป็นอย่างญวนและให้รื้อวัดสึกพระภิกษุสามเณรเสียเป็นอันมาก พวกเขมรเดือดร้อนก็พากันเป็นกบฏต่อญวนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ แล้วบอกมายังเจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งตั้งขัดตาทัพคอยระวังเหตุการณ์อยู่ ณ เมืองพระตะบอง ว่าจะขอมาพึ่งไทยอย่างแต่ก่อน ขอกำลังลงไปช่วย และขอพระราชทานพระองค์ด้วงน้องของสมเด็จพระอุทัยราชา ซึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ออกไปครองเขมร เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นเป็นท่วงทีที่จะเอาเมืองเขมรคืนจากญวน ได้บอกสนับสนุนคำขอของพวกเขมรเข้ามายังกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึ่งโปรด ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชายกกองทัพออกรบญวนในเมืองเขมร และโปรด ฯ ให้พระองค์ด้วงออกไปเข้ากองทัพช่วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา เมื่อพระองค์ด้วงกราบถวายบังคมลา จึงพระราชทานพระบรมราโชวาทซึ่งพิมพ์ไว้ต่อไปนี้

พระราชโอวาท

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ พระราชทานพระองค์ด้วง

ด้วยพระบาทสมเด็จบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้จดหมายพระราชโอวาทให้พระองค์ด้วง ว่าเมืองเขมรเป็นจลาจลขึ้นครั้งนี้ ทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ ว่าอ้ายญวนจะทำลายพระบวรพุทธศาสนาที่เมืองเขมรเสีย ให้สัมมาทิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ จะแปลงเขมรให้ละเพศเป็นญวน ให้สึกพระสงฆ์จะให้มีอยู่แต่วัดละองค์ ฯ รื้อพระอุโบสถวัดวาอารามที่เมืองพนมเป็นเสียหลายวัด พระยาพระเขมรที่มีชาติมีสกุลก็พาลฆ่าเสียช้านานมาแล้ว จนพระยาพระเขมรที่มีชาติมีสกุลตายเสียเป็นอันมาก องค์อีมคิดกบฏประทุษฐร้ายโดยโลภเจตนากล้า หวังใจจะได้เป็นเจ้านายเมืองเขมร ไม่เห็นภัยในเบื้องหน้า กวาดครอบครัวไพร่พลเมืองบัตบองไปให้เป็นบำเหน็จความชอบกับอ้ายญวน ๆ ก็ไม่เลี้ยงองค์อีมเป็นเจ้านายเมืองเขมรเหมือนตามความปรารถนา ส่งองค์อีมไปเสียเมืองเว้ อ้ายญวนคิดจะไม่ให้พระยาพระเขมรผู้ใหญ่มีสืบต่อไป จึงอุบายให้สมเด็จเจ้าพระยาพ้าทลหะ พระยากลาโหมขึ้นไปช่วยเจ้าเวียดนามทำวันออก ไปแล้วก็ไม่ได้กลับมา พระยาพระเขมรทั้งปวงก็ยังไม่รู้เท่าทันอ้ายญวน จนอ้ายญวนจับองค์มี องค์เภา องค์สงวนส่งไปเมืองเว้อีก จับองค์แบ้นจำไว้ที่ค่ายอ้ายองค์เตียนกุน พระยาพระเขมรจึงได้พร้อมกันกลับใจคิดสู้รบอ้ายญวน มีหนังสือมาขอพระองค์ด้วงออกไปเป็นเจ้านาย ขอพึ่งพระเดชเดชานุภาพพระบรมโพธิสมภาร

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวสืบต่อไปเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงสังเวชพระทัย เสียดายพระบวรพุทธศาสนา สงสารพระยาพระเขมรอาณาประชาราษฎรเมืองเขมรนัก ดำรัสว่าการเป็นไปดังนี้ก็เพราะองค์จันทร์จนพระศาสนาที่เมืองเขมรจะเสื่อมศูนย์สิ้น ทรงพระราชดำริจะรักษาพระบวรพุทธศาสนาเมืองเขมรไว้ให้ถาวรมั่นคง ไม่ให้อ้ายญวนมิจฉาทิฏฐิทำลายล้างเสีย ไม่ให้แปลงเขมรซึ่งเป็นสัมมาทิฏฐิให้กลับเป็นมิจฉาทิฏฐิ เขมรจะพากันไปสู่อบายเสียทั้งสิ้น จะให้เขมรคงชาติคงสกุลอยู่ตามเดิม จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระองค์ด้วงออกไปเป็นเจ้านายเมืองเขมรตามซึ่งพระยาพระเขมรขอมา

ถ้าพระองค์ด้วงออกไปถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ แล้ว ก็ให้พึ่งบังคับบัญชาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ให้ชอบด้วยราชการจงทุกประการ จะอยู่ใกล้อยู่ไกลประการใดก็อย่าทำใจสูงล่วงบังคับบัญชากลัวเกรงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ให้เสมอเป็นอารมณ์ ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโดยสัตย์สุจริต จงมีจิตต์กตัญญูรู้พระเดชพระคุณว่าองค์อื่มคิดกบฏประทุษฐร้ายแล้ว พระองค์ด้วงเป็นน้องพระองค์อื่มไม่ทำลายล้างเสียเหมือนดังอ้ายญวนกระทำกับองค์อื่ม ยังทรงพระมหากรุณาเมตตาชุบเลี้ยงพระองค์ด้วงให้เป็นเจ้านายสืบเชื้อวงศ์กษัตริย์เมืองเขมรต่อไป สิ่งไรที่ชั่วที่ผิด อย่าประกอบไว้ในสันดาน อย่ากำเริบอย่าโลภกล้าให้เกินประมาณ สุกแล้วจึงหอม งอมแล้วจึงหวาน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ จะจัดแจงเมืองโพธิสัตว์ให้เป็นเมืองใหญ่ ให้เมืองเขมรทั้งปวงขึ้นกับเมืองโพธิสัตว์ ให้พระองค์ด้วงเป็นเจ้านายครอบครองเขมรอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์นั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ

จะปรึกษาหารือด้วยจะตั้งแต่งพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามตำแหน่งประการใด ก็ให้พระองค์ด้วงไล่ถามไล่เลียงพระยาพระเขมรทั้งปวงให้เห็นพร้อมกันว่าผู้ใดมีชาติมีสกุล มีสติปัญญาการศึกสงครามเข้มแข็งจัดเอามาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ตั้งแต่งเป็นที่พระยาพระเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามลำดับกัน และเขมรถือชาติถือสกุลตามสกุลผู้ใหญ่ผู้น้อย ถ้าจะแต่งตั้งพระยาพระเขมรสืบต่อไป ก็อย่าให้ลุอำนาจแต่โดยใจว่าคนผู้นี้เป็นพวกมาแต่ก่อน ผู้นี้มิได้เป็นพวกมาแต่ก่อน ให้พิเคราะห์ดูชาติดูสกุลและคนมีความชอบควรจะใช้ได้อย่างไรก็ให้ตั้งแต่งตามควร ให้ผู้น้อยกลัวผู้ใหญ่เป็นลำดับกัน อย่าถือรู้น้อยให้ข้ามเกินผู้ใหญ่ อย่าเห็นแก่หน้าเกรงใจบุคคล อย่าหูเบาใจเบา พระยาพระเขมรจะมีความโทมนัส พระยาพระเขมรนับถือยกย่องพระองค์ด้วงเป็นเจ้านายแล้ว พระองค์ด้วงก็ต้องนับถือคารวะพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยตามสมควร เอาเนื้อเอาใจพระยาพระเขมรให้ดี รสวาจาก็ให้อ่อนหวานให้เป็นที่นิยมนับถือกับพระยาพระเขมร ไพร่บ้านพลเมืองทั้งปวงซึ่งอยู่ไกลแลใกล้ ให้จงรักภักดีพรักพร้อมกัน

พระองค์ด้วงสติปัญญาอายุอานามก็เป็นผู้ใหญ่แล้ว จะตริการสิ่งใดก็ให้รอบคอบ ทำใจให้เสมอ อย่ากอบไปด้วยฉันทาโทษาโมหาภยาคติ ตั้งตัวให้เที่ยงธรรม ทำให้คมคาย ให้พระยาพระเขมรกลัวอำนาจอย่าให้หมิ่นประมาทได้ กลัวนั้นมีอยู่ ๓ ประการ กลัวอาญาประการ ๑ กลัวบุญกลัววาสนาประการ ๑ กลัวสติปัญญารู้เท่าทันประการ ๑ กลัวบุญกลัววาสนากลัวสติปัญญานั้นทั้งรักทั้งกลัว เขมรผู้ใดผิดกระทำโทษตามผิดนั้นก็ให้หยิบยกโทษผิดออกให้เห็น อย่าให้ผู้อื่นติเตียนว่ากระทำโทษคนหาผิดมิได้ จะพิพากษาตัดสินกิจสุขทุกข์อาณาประชาราษฎร

ประการใดก็ให้เป็นยุติเป็นธรรม ให้สอดส่องจงรอบคอบ อย่าให้พระยาพระเขมรทำข่มเหงเบียดเบียฬฉ้ออาณาประชาราษฎรให้ได้ความเดือดร้อน นายก็อย่าให้เบียดเบียฬบ่าว ๆ จะได้มีใจรักนาย นายไพร่จะได้พร้อมมูลช่วยกันรักษาเจ้านายบ้านเมือง เต็มใจสู้รบอ้ายญวน กับให้ระวังพระยาพระเขมรอย่าให้อิจฉาริษยาชิงบ่าวไพร่ให้แตกสามัคคีรสกัน ถ้าแตกสามัคคีรสกันแล้ว สารพัดที่จะเสียการทุกอย่าง ถ้าตั้งอยู่ในสามัคคีรสพร้อมมูลกัน ถึงคนน้อยก็สู้ข้าศึกศัตรูมากได้

ฝ่ายเราตั้งบ้านตั้งเมืองขึ้นครั้งนี้ อ้ายญวนรู้ไปกำลังโทโสก็คงจะมากระทำตอบแทนอีก บัญญาอ้ายญวนคงจะคิดไม่ให้มีเจ้านายเขมร ให้เขมรสิ้นที่พึ่งสิ้นที่นับถือแล้ว อ้ายญวนจึ่งจะอยู่ในเขตต์เมืองเขมรได้ อ้ายญวนทำศึกสนัดทางเรือ เขมรทำศึกสนัดทางบก ก็ต้องคิดตัดทางเรือเสีย อย่าให้เรืออ้ายญวนเข้ามาถึงบ้านถึงเมือง อ้ายญวนจะขึ้นบกมา ก็ให้สู้รบอ้ายญวนจงสามารถ ป้องกันรักษาบ้านเมืองไว้กว่ากองทัพช่วยจะออกไปถึง ถ้ากองทัพออกไปถึงแล้ว ถึงอ้ายญวนจะมามากสักเท่าไร ก็จะทำไมกับบ้านเมืองฝ่ายเราได้ อ้ายญวนจะมากระทำภายนอกไม่ได้แล้ว จะคิดอุบายแต่งเขมรที่ยังเข้าอยู่กับอ้ายญวนเป็นที่ไว้ใจ อ้ายญวนให้แปลกปลอมเข้ามาอยู่ในบ้านในเมือง สืบสวนถ้อยความคอยเหตุคอยผลคิดกระทำเป็นไส้ศึกขึ้นภายใน อย่างหนึ่งจะตัดสะเบียงอาหารให้เขมรอดอยากขัดสน ให้พระองค์ด้วงคิดให้รอบคอบ ป้องกันรักษาตัวทั้งภายนอกภายใน อย่ามีความประมาท ให้หูไวใจเร็วสืบฟังข่าวคราวราชการ ให้รู้บัญญาและความคิดอ้ายญวน ๆ จะคิดประการใดให้รู้ความแต่เนิ่น จะได้จัดแจงการสู้รบอ้ายญวนให้พร้อมสรรพ อย่าให้เสียทีพลั้งพลาดแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าขัดสนเข้าเกลือของกินสิ่งใด

ก็ให้ใช้ผู้คนถือหนังสือบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ จงเนือง ๆ จะโปรดพระราชทานส่งออกไปทางเมืองตราด เมืองตราดกับเมืองโพธิสัตว์ใกล้กัน ให้จัดช้างจัดเกวียนลงมารับบรรทุกขนขึ้นไปแจกจ่ายกันกินกว่าบ้านเมืองจะค่อยเป็นปกติเข้า พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวไม่ต้องพระราชประสงค์ผลประโยชน์สิ่งไรที่ในเมืองเขมร จะเอาแต่พระเกียรติยศสืบไปภายหน้า ว่าทรงกู้เมืองเขมรขึ้นไว้ไม่ให้พระพุทธศาสนาเสื่อมศูนย์

และฝ่ายพุทธจักร์ก็ให้ตั้งพระราชาคณะถานานุกรมให้พร้อมกันกับตั้งพระยาพระเขมร ให้จัดหาพระสงฆ์เจ้าอธิการที่มีวัสสาอายุผู้ใหญ่ที่เขมรนับถือ กอบไปด้วยคุณธรรม มาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ตั้งแต่งเป็นพระราชาคณะถานานุกรมฝ่ายคันถธุระฝ่ายวิปัสนาธุระขึ้นบ้าง พระสังฆราชาเดิมซึ่งเป็นที่เขมรนับถือนั้นไม่อยู่ที่เมืองพนมเป็น ว่าอ้ายญวนเบียดเบียฬพระพุทธศาสนา เข้าไปอยู่เสียที่เมืองมงคลบุรี ให้พระองค์ด้วงคิดอ่านอาราธนาออกไปด้วย ตั้งแต่งพระราชาคณะถานานุกรมขึ้นใหม่ อาราธนาพระสังฆราชาออกไปได้ ก็จะเป็นที่นิยมกับเขมร กิตติศัพท์จะได้พึ่งเพื่องไปทั่วทุกหัวเมืองเขมร ผู้มีศรัทธารู้แล้วก็จะได้โสมนัสสรรเสริญยินดี พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ประดิษฐานตั้งอยู่แห่งใด เทพดาอารักษ์ก็รักษาพระพุทธศาสนาอยู่ก็เหมือนรักษาบ้านรักษาเมืองเหมือนกัน อ้ายญวนเป็นมิจฉาทิฏฐิจะมาทำลายล้างพระพุทธศาสนาบ้านเมืองนั้นไม่ได้ ให้พระองค์ด้วงพระยาพระเขมรทั้งปวงจงมีศรัทธาอุตสาหะถวายไทยทานแก่พระภิกขุสงฆ์อย่าให้อดอยากขัดสน ทนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้วัฒนาถาวรสืบไป เมื่อบ้านเมืองเป็นปกติแล้วก็ให้ฐาปนาวัดวาอารามขึ้นให้บริบูรณ์ดังเก่า

กระแสรับสั่งถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๒

ตั้งแต่ปีชวด พ.ศ. ๒๓๘๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชากับพระองค์ด้วง ยกกองทัพไปรบญวนซึ่งมาตั้งปกครองเมืองเขมร รุกแดนลงไปได้โดยลำดับจนถึงเมืองอุดงฦๅไชย เหนือเมืองพนมเพ็ญซึ่งญวนตั้งอยู่เป็นที่มั่น ระยะทางราว ๑๕๐๐ เส้น (เดี๋ยวนี้ใช้รถยนต์แล่นราว ๓๐ นาที) ด้วยพวกเขมรพากันมาเข้ากับพระองค์ด้วงเป็นอันมาก แต่กระนั้นก็ไม่สามารถจะตีเอาเมืองพนมเพ็ญได้ ด้วยญวนมีกำลังมากกว่าไทยในทางน้ำ เพราะอาจเอาเรือรบเรือลำเลียงขึ้นมาจากเมืองไซ่ง่อนได้สะดวก ข้างฝ่ายไทยไม่มีเรือก็ได้เพียงคอยรบพุ่งกีดกันมิให้ญวนขึ้นบกไปห่างทางน้ำได้ แต่พวกกองทัพญวนที่แยกย้ายกันไปตั้งค่ายอยู่ตามเมืองดอนถูกล้อมจนอดอยาก หนีกลับไปได้ก็มี ที่ต้องยอมออกมานบนอบต่อไทยก็หลายแห่ง พอเปลี่ยนรัชชกาลทางเมืองญวน ด้วยพระเจ้ามินมางสิ้นพระชนม์ พระเจ้าเทียวตรีได้รับรัชชทายาท เห็นว่าการที่จะแปลงเมืองเขมรให้เป็นหัวเมืองญวนไม่สำเร็จ ก็เปลี่ยนกลับไปใช้อุบายอย่างเก่า ให้ส่งพระองค์อิ่มมหาอุปโยราชคืนมาครองเมืองเขมรอยู่ในบ้องกันของญวน เช่นเดียวกับพระองค์ด้วงครองเมืองเขมรอยู่ในบ้องกันของไทย แต่พระองค์อิ่มมาอยู่ที่เมืองพนมเพ็ญได้หน่อยหนึ่งก็ผะเอิญเกิดอหิวาตกะโรคขึ้นที่เมืองพนมเพ็ญ ญวนจึงกวาดต้อนผู้คนทั้งเมืองพนมเพ็ญลงไปตั้งอยู่ที่เมืองโจดกใกล้ชายทะเล ไทยได้เมืองพนมเพ็ญก็ได้บรรดาหัวเมืองทางริมน้ำทางฝ่ายข้างเหนือทั้งสิ้น.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การสงครามได้เปรียบญวน ถ้าตีได้เมืองโจดกอีกเมืองหนึ่ง แล้วถมคลองขุด

ซึ่งเป็นทางคมนาคมเสีย ก็จะกันญวนให้ขาดจากแดนเขมรได้ จึงโปรดฯ ให้เตรียมกองทัพใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพบก เจ้าพระยายมราช (บุนนาค) เป็นนายทัพหน้า และให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรรังสรรค์ (คือพระบาทสมเด็จพระบีนเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นแม่ทัพเรือ จมื่นไวยวรนารถ (คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ) เป็นนายทัพหน้า ยกลงไประดมตีเมืองโจดกเมื่อปลายปีฉลู พ.ศ. ๒๓๘๔ แต่การไม่สำเร็จได้ดังพระราชประสงค์ ด้วยทัพเรือไปอ่อนแอเสียอีกเหมือนหนหลัง ก็ต้องถอยกลับมาทั้งทัพบกและทัพเรือ แต่นั้นเมืองเขมรก็แยกกันเป็น ๒ ภาค ภาคใต้เป็นของพระองค์อิ่ม ภาคเหนือเป็นของพระองค์ด้วง ไม่สามารถปราบปรามกันได้

ถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๘๘ ญวนได้ยกกองทัพใหญ่เข้ามาเมืองเขมรอีกครั้งหนึ่ง มาตั้งทัพหลวงที่เมืองพนมเพ็ญหมายจะรบพุ่งเอาชะนะไทยให้จงได้ กองทัพญวนยกขึ้นมาตีเมืองอุดง เจ้าพระยาบดินทรเดชาแต่งกองทัพช้างศึกออกต่อสู้ ตีกองทัพญวนแตกยับเยินไป แต่นั้นญวนก็ขยาดหากล้ามาตีเมืองอุดงอีกไม่ ต่อนั้นมามีเหตุสำคัญเกิดขึ้นทางฝ่ายญวนด้วยพระเจ้าเวียดนามเทียวตรีก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าตือดึกได้รับรัชชทายาทเปลี่ยนรัชชกาลใหม่ พระองค์อิ่มมหาอุปโยราช ซึ่งญวนยกย่องเป็นเจ้าเมืองเขมรก็สิ้นชีพลงด้วย รัฐบาลทางเมืองญวนเห็นการทางเมืองเขมรไม่สมประสงค์จึงให้แม่ทัพญวนมีหนังสือมาชวนเจ้าพระยาบดินทรเดชาอย่าทัพ และให้ทูตมาเจรจาความแก่พระองค์ด้วง ว่าถ้าพระองค์ด้วงยอมอ่อนน้อมถวายบรรณาการต่อญวนเหมือนอย่างเจ้ากรุงกัมพูชาแต่โบราณ ก็จะส่งพวกราชวงศ์เขมรคืนให้ แล้วจะเลิกทัพกลับไปจากเมืองเขมร พระองค์ด้วงนำความเสนอเจ้าพระยาบดินทร-

เดชา ๆ เห็นความข้อสำคัญมีอยู่ที่นักมารดากับครอบครัวของพระองค์ด้วงอยู่ในพวกที่ญวนจับเอาไปไว้ และรับว่าจะส่งคืนมาให้นั้น จะไม่ให้ยอมเป็นไมตรีเกรงพระองค์ด้วงจะน้อยใจ จึงอนุญาตให้พระองค์ด้วงมีหนังสือไปถึงเมืองไซ่ง่อน ว่าถ้าญวนยอมให้ปกครองบ้านเมืองเหมือนอย่างสมเด็จพระนารายณ์ราชาราชบิดา (ในรัชชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร) ก็จะยอมถวายบรรณาการต่อเมืองญวนอย่างเดียวกัน เมื่อญวนได้รับหนังสือนั้นก็ส่งนักมารดากับครอบครัวของพระองค์ด้วงคืนมา แต่เจ้านายราชวงศเขมรนั้น ว่าต่อพระองค์ด้วงแต่งทูตไปจิ้มก้องต่อพระเจ้าเวียดนามแล้วจึงจะส่งคืนมาให้ แล้วญวนให้มาเตือนเจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ช่วยจัดการให้ตลอดไป ญวนกับไทยจะได้กลับเป็นไมตรีกันอย่างเดิม เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่า ถ้าญวนถอยกองทัพกลับไปจากเมืองเขมรดังว่า ก็คือยอมคืนเมืองเขมรให้แก่ไทยนั้นเอง ข้อที่จะให้เจ้าเขมรส่งบรรณาการ ๓ ปีครั้งหนึ่ง ก็เหมือนอย่างเมื่อครั้งรัชชกาลที่ ๑ ควรรับได้ จึงมีใบบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเชื่อญวน โปรด ฯ ให้มีตราเชิญกระแสรับสั่งตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา ดังพิมพ์ไว้ต่อไปนี้.

๒๙.

กระแสรับสั่งตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา
คัดจากหนังพระราชพงศาวดาร เจ้าพระยาทิพากรวงศแต่ง

(ซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชามีใบบอกมาให้กราบทูลพระกรุณาว่า) ญวนยกขึ้นมาครั้งนี้มาตั้งอยู่เมืองพนมเพ็ญเป็นอันมาก ใช้คนมาบอก

พระองค์ด้วงให้แต่งทูตไปสารภาพยอมขึ้นกับญวนแล้วจะส่งเจ้าผู้หญิงญาติพี่น้องมาอยู่ให้พร้อมมูลกัน การครั้งนี้เป็นการใหญ่ เหลือบั่ญญาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ขอกระแสพระราชดำริจะให้สู้รบหรือจะให้ปราณีปรานอมกันเสียให้แล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่าถ้าจะให้คิดไปตามการแล้ว วิสัยญวนไม่มีความสุจริต ยกตนข่มท่าน คิดแต่จะเอารัดเอาเปรียบเลียบเลียมเอาทุกครั้งทุกที ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ขอเอาเมืองบันทายมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็กันเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิของตัว มาถึงแผ่นดินบั่จจุบันนี้ก็กันเอาเขตต์แดนเมืองเวียงจันท์ไปเหลือที่จะอดทน ซึ่งญวนมาชวนพูดเป็นทางไมตรีนั้นเพราะเหตุอันใดญวนสู้รบผีมือทแกล้วทหารฝ่ายเราไม่ได้หรือ ญวนจึงพูดเบ็นทางไมตรีคิดให้เห็นความก่อน ที่ญวนให้นักมารดาบุตรภรรยาพระองค์ด้วงมานั้นญวนคิดแล้วว่าจะยึดเอานักมารดาบุตรภรรยาพระองค์ด้วงไว้ หาต้องการไม่ ต้องเสียเข้าเกลืออีแปะเปล่า ๆ ส่งมาให้เสียดีกว่า ญวนให้มาก็จะให้ผูกพันพระองค์ด้วงเอาไปเป็นของญวน ทั้งจะได้บุญได้คุณเป็นทางพูดต่อไป เขมรจะได้เห็นความดีว่าญวนไม่มีพยาบาท เป็นความคิดใหม่จะล้างความคิดเก่า ด้วยเจ้ามินมางทำกับเขมรยับเยินเขมรจึงได้แตกร้าวจากญวน ซึ่งญวนว่าให้พระองค์ด้วงแต่งพระยาพระเขมรคุมสิ่งของไปถวายเจ้าเวียดนาม แล้วให้มีหนังสือไปขอเจ้าหลานผู้หญิงซึ่งตกอยู่แก่ญวนนั้น ทรงพระราชดำริไม่เห็นว่าญวนจะให้เจ้าผู้หญิงมา ญวนจะเอาไว้แย่งแผ่นดินเมืองเขมรเล่นมิดีหรือ ถ้าให้มาก็เหมือนให้เมืองเขมรเสียเหมือนกัน ด้วยญวนได้ผลประโยชน์

ในเมืองเขมรเป็นอันมาก โดยความรักเมืองเขมร สู้ลงทุนรอนสะเบียงอาหารรี้พลขึ้นมารักษาติดตามจะเอาเมืองเขมรคืน ไพร่พลล้มตายเสียเป็นอันมาก ญวนก็มีทิฐิมานะเสียดายทุนรอน จะให้เจ้าผู้หญิงมาง่าย ๆ ที่ไหน ซึ่งพระองค์ด้วงพูดไปกับญวนว่าจะมีหนังสือเข้ามาขอญวนแขกยังท่านเสนาบดีก่อน ถ้าโปรด ๆ ก็จะได้ ถ้าไม่ให้ใน ๓ เดือน จึงจะรู้นั้น ถึงกำหนดแล้วญวนก็คงจะมาพึ่งความ ถ้าจะได้พูดจากับญวนต่อไปอีก ก็ให้พระองค์ด้วงพูดว่า พระองค์ด้วงมีหนังสือเข้าไปยังท่านเสนาบดีแล้ว ท่านเสนาบดีมีหนังสือออกมาถึงพระองค์ด้วงว่า ถ้าญวนส่งเจ้าผู้หญิงมาให้อยู่กับพระองค์ด้วงพร้อมญาติวงศกันแล้ว พระองค์ด้วงได้จัดการบ้านเมืองเขมรให้ไพร่บ้านพลเมืองได้อยู่เย็นเป็นสุขเหมือนเมื่อ (สมเด็จพระนารายณ์ราชา) พระองค์เองเป็นเจ้ากัมพูชาครั้งนั้น อย่าว่าแต่ญวนแขก ๔๔ คนเลย ถึงญวนซึ่งได้ส่งเข้าไปไว้ณกรุงเทพมหานครมากน้อยเท่าใด ก็จะคืนให้ทั้งสิ้น

อธิบายมูลเหตุตอนที่ ๓

แต่ในที่สุดทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาอยู่ในท้องที่ อาจทราบเหตุการณ์และความจริงเท็จได้ดีกว่าที่ในกรุงเทพ ๆ โปรดพระราชทานอนุญาตให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาบัญชาการตามเห็นสมควร เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ตอบหนังสือไปถึงแม่ทัพญวนว่า รับจะบอกสนับสนุนเข้ามายังกรุงเทพ ๆ เพื่อให้กลับมีทางไมตรีกับญวน แล้วให้พระองค์ด้วงแต่งทูตไป จึ้มก้องถวายบรรณาการพระเจ้ากรุงเวียดนามยัง

เมืองเว้ ญวนก็คืนราชวงศเขมรมาให้ดังว่า แล้วเลิกทัพกลับไป ในปีมะแม พ.ศ. ๒๓๙๐ ไทยก็ได้ครอบครองเมืองเขมรต่อมาเหมือนอย่างเมื่อครั้งรัชชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรด ฯ ให้อภิเษกพระองค์ด้วง (ซึ่งเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระนโรดม และสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ อันได้รับรัชชทายาทต่อมา) เป็นสมเด็จพระหริรักษ์ ฯ พระเจ้ากรุงกัมพูชา และโปรด ฯ ให้หากองทัพกลับ ดังสำเนาที่พิมพ์ไว้ต่อไปนี้.

๑๕.

ตราให้หากองทัพเจ้าพญาบดินทรเดชากลับจากกรุงกัมพูชา

◎ หนังสือ เจ้าพญาจักรี มาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่สมุหนายก ด้วยบอกเข้าไปว่า พญาราชเดช, พญาบวรนายก, พญาธนนาธิบดี, ซึ่งแต่งให้ไปเมืองเว้ ตามซึ่งบอกเข้ามาแต่ก่อนนั้น ณวัน ฯ ๖ ๓ ค่ำ ปีมะแมนพศก ญวนนำพญาราชเดช, พญาบวรนายก, พญาธนนาธิบดี, มาส่งณอุดงมีไชย ครั้นณวัน ฯ ๑๐ ค่ำ องจันคำมาง, องพ่อคำมาง, นายไพร่ ๙๑๖ คน กับพ้าทะละหะหลง, พญาพระเขมรขึ้นมาณท่ากพงหลวง ญวนนายไพร่กับพ้าทะละหะ, พญาพระเขมรแห่หนังสือเจ้าเวียดนามกับตราทองเหลืองสี่เหลียมกาไหล่ทองดวง ๑ งาช้างเล็กสี่เหลี่ยมดวง ๑ จดหมายรายสิ่งของกับของมาให้พระองค์ด้วง, องจันคำมาง, องพ่อคำมางบอกกับพระองค์ด้วงว่า ให้พระองค์ด้วงแต่งพญาพระเขมรลงไปรับเจ้าผู้หญิงมาเถิด ครั้นณวัน ฯ ๒ ๗ ค่ำ พระองค์ด้วงแต่งให้สมเด็จเจ้าพญา พญากลาโหม พญาเชษฐ์, พญาพระเขมร

ลงไปรับเจ้าผู้หญิงณเมืองพนมเบ็น ณวัน ๖ ฯ ๗ ค่ำ องญวนแม่ทัพให้องลันบิล, องจูซิว, องภู, องจันเกว่, นำเจ้าผู้หญิงกับญาติวงศาพญาพระเขมรขึ้นมาส่งณท่ากพงหลวง แล้วองญวน ๔ นายขึ้นมาหาเจ้าพญาบดินทรเดชา, พระองค์ด้วง, ณอุดงมีไชย ว่าองญวนแม่ทัพให้นำเจ้าผู้หญิงพญาพระเขมรขึ้นมาส่งให้พระองค์ด้วงพร้อมมูลกันแล้ว องญวนแม่ทัพจะเลิกกองทัพถอยกลับเมืองเว้ ณวัน ๑๑ ฯ ๗ ค่ำ เจ้าพญาบดินทรเดชาเห็นว่าองญวนให้นำเจ้าหลานญาติวงศา พญาพระเขมรมาส่งให้พระองค์ด้วงพร้อมมูลกัน ตามที่ได้พูดจาไว้แต่เดิม แล้วองญวนว่าจะเลิกทัพกลับไปบ้านเมือง และกองทัพหัวเมืองซึ่งเกณฑ์ลงมาเข้ากระบวนทัพ ได้ให้ไปตั้งรักษาค่ายด่านทางหลายตำบล ขัดสนสะเบียงอาหารจึงให้เลิกคนเมืองร้อยเอ็จ, เมืองสุวรรณภูม์, เมืองขุขันธ์, เมืองศีศะเกษ, เมืองเขมราฐ, เมืองนครราชสีมา, เมืองปราจิณ, ๗ เมือง เป็นคน ๗๒๓๘ คน ให้กลับไปบ้านไปเมืองทันทำไร่นา คนในกองทัพยังอยู่ที่อุดงมีไชย, เมืองโพธิสัตว์, ๖๔๖๒ คน เจ้าพญาบดินทรเดชา ให้แปลหนังสือญวนออกเป็นไทย ต้นหนังสือเจ้าเวียดนามอักษรญวน ซึ่งเขียนใส่แพรต่วนเข้าผนึกใส่หีบมานั้น เป็นตราตั้งพระองค์ด้วง มอบให้พระองค์ด้วงไว้ ได้ส่งแต่คำแปลกับต้นหนังสือองเลโบ จดหมายรายสิ่งของกับคำให้การพญาราชเดช, พญาธนนาธิบดี, ให้หลวงลิขิตปรีชาเจ้ากรมอาลักษณ์พาพญาราชเดช, พญาธนนาธิบดี, เข้ามาแจ้งราชการณกรุงเทพ ฯ ได้นำหนังสือบอกและสำเนาแปลหนังสือญวน คำให้การพญาราชเดช, พญาธนนาธิบดี, ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้ว

ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ตั้งแต่แผ่นดินเทียวตรีมา ๗ ปี ได้ทรงฟังแต่หนังสือขุนนางญวนแม่ทัพซึ่งมีไปมาถึงเจ้าพญาบดินทรเดชา ก็เห็นเป็นปากร้ายตามทำนองแต่ก่อน พึ่งจะได้ทรงทราบสำนวนเจ้าเทียวตรีรู้ทำนองครั้งนี้ เห็นเป็นปากกล้าใจอ่อนผิดกับทำนองเจ้ามินมาง, เจ้าญาลอง, ทรงพระราชดำริราชการเมืองเขมรเข้าพระทัยว่า ทำนองญวนก็จะเหมือนกันกับทำนองแต่ก่อน ที่ไหนจะให้กลับมาให้สมคิดสมหมายง่าย ๆ พระราชดำริผิดไปแล้ว เจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ คิดราชการถูก อุตส่าห์พากเพียรจนสำเร็จได้ตามความปรารถนา ด้วยเดชะพระบารมีพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ที่จะได้ทนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ตั้งอยู่ในเมืองเขมรฐีติการ ควรที่จะยินดีรับขวัญเอา ได้มาถึงเมืองพร้อมเมืองแล้วก็กระหมวดไว้ให้มั่น แต่ญวนเอาเมืองเขมรของเราไปตั้งแต่ปีวอกจัตวาศก นับได้ถึง ๓๖ ปีแล้ว พึ่งได้คืนมาเป็นของเราเมื่อณวัน ๕ ๖ ๗ ค่ำ ปีมะแมนพศก และเจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ ออกไปลำบากกรากกรำคิดราชการจะเอาเมืองเขมรคืนตั้งแต่ปีมะเส็งเบญศก ช้านานถึง ๑๕ ปี อุปรมาเหมือนหนึ่งว่ายน้ำอยู่กลางพระมหาสมุทร ไม่เห็นเกาะเห็นฝั่ง พึ่งจะได้ขอนไม้น้อยลอยมาได้เกาะเป็นที่ยึดที่หน่วงว่ายเข้าหาฝั่ง เจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ ได้ทีแล้วก็เร่งรีบว่ายเข้าให้เถิงฝั่ง คิดต่อไปเสียให้ตลอด ฉันใด เมืองเขมรจะเรียบร้อยมีความสุขยืดยาวไปนาน ๆ อย่าให้กลับกลายไปในเร็ว ๆ นี้ เหมือนคำบุราณว่า ก้นหม้อไม่ทันดำ ควันไฟไม่ทันดับ จะต้องลำบากยากใจ ให้ไพร่พลได้ความยากแค้นเดือดร้อนต่อไปอีก ไม่ควรเลย ให้เจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ ตริตรองให้จง

หนัก และซึ่งเจ้าเทียวตรีชิงตั้งแต่งพระองค์ด้วงให้มาเป็นเจ้าเมืองเขมร ให้เมืองเขมรเป็นเมืองพึ่งบุญเมืองญวนให้เข้าของพระองค์ด้วงมาทำความดีหนักหนา จะเอาชื่อเสียงให้ปรากฏนั้นก็ทรงเข้าพระทัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกับเจ้าเวียดนามก็จะต้องประมูลอากรกันไป เดี๋ยวนี้เจ้าผู้หญิงเจ้าผู้ชายญาติวงศามาพร้อมมูลกันอยู่ที่อุดงมีไชย ฝ่ายเราจะจัดแจงอย่างไรบ้างก็จัดแจงเอาตามใจเราเถิด เจ้าพญาบดินทร ฯ จะทนุบำรุงพระองค์ด้วงประการใดจึงจะดี จะต้องการสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคประการใด จะต้องการช้าฤาเร็วก็ให้บอกเข้าไป จะโปรดเกล้า ฯ ให้จัดแจงออกมาให้ทันการ ให้เจ้าพญาบดินทรเดชา ฯ เร่งตกแต่งการบ้านเมืองเสียให้มั่นให้เสร็จ จะได้เลิกถอนกองทัพพากันกลับเข้าไปหาบุตรภรรยา ทำบุญให้ทานให้สบายและความชอบ นายทัพนายกอง ซึ่งได้ออกไปลำบากกรากกรำอยู่ช้านานกลับเข้าไปก็จะโปรดเกล้า ฯ ปูนบำเหน็จตั้งแต่งให้มียศถาศักดิ์ตามผู้มีความชอบมากและน้อย หนังสือมาณวัน ๔ ฯ ๘ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๐๙ ปีมะแมนักษัตรนพศก

(สารตรานี้ในสำเนาที่ได้มาจากกระทรวงมหาดไทยจดไว้ว่าโปรดฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ) เรียงแล้วทรงแก้ไข แต่พึงสังเกตเห็นได้ว่ามีพระราชดำรัสบอกข้อความให้เรียง เมื่อเรียงขึ้นถวาย ตรงไหนถ้อยคำไม่ตรงดังพระราชดำรัสก็ทรงแก้ไข สารตราฉะบับนี้จึงควรนับว่าเป็นพระราชนิพนธ์ได้ แต่ตอนเก็บเนื้อความตามใบบอกซึ่งอยู่ข้างต้นนั้น มิใช่พระราชนิพนธ์)

นิทานแทรกในเรื่องนางนพมาศ

มีคำข้าราชการฝ่ายใน ซึ่งได้เคยรับราชการในรัชชกาลที่ ๓ กราบบังคมทูล ฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ในหนังสือเรื่องนางนพมาศตอนหนึ่ง เป็นข้อความเปรียบเทียบทรงบริภาศนางใน แต่จะเป็นตรงไหน ผู้กราบทูล ฯ หาทราบไม่ เมื่อมาค้นดูโดยพิเคราะห์ข้อความและสำนวนประกอบกัน เห็นว่าพระราชนิพนธ์ที่ทรงแทรก คงเป็นนิทาน ๓ เรื่อง ซึ่งคัดมาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้

๑๕.

นิทานเรื่องนางนกกระต้อยติวิต

ยังมีต้นไทรใหญ่อยู่ริมฝั่งคงคาต้นหนึ่ง มีกิ่งร่มปรกลงไปในแม่น้ำ หมู่มัจฉาชาติตัวน้อย ๆ เข้าอาศัยว่ายวนอยู่เป็นอันมาก ภายใต้ต้นไทรนั้นมีสุมทุมอ้อแขม เป็นที่อาศัยแห่งฝูงนกกระต้อยติวิต มีรุกขเทวดาองค์หนึ่งสิงสถิตอยู่บนต้นไทร อันว่านกกระต้อยติวิตทั้งหลายนั้น ถึงเพลาแสบท้องก็ลงไปหาปลาบริโภคตามชายเพื่อยริมฝั่งน้ำ ใต้ต้นไม้ไทรเป็นนิจ และนางนกกระต้อยติวิตตัวหนึ่งนั้น มีดำริคิดเห็นว่า ต้นพระไทรใหญ่ต้นนี้มีพระคุณกับเรายิ่งนัก ได้อาศัยร่มกิ่งใบเป็นที่หลับนอน และเที่ยวหาอาหารเป็นผาสุก ด้วยมิได้ต้องแสงพระอาทิตย์ ให้ได้ความร้อนรน นางนกกระต้อยติวิตจึงประสานปีกทั้งสองยกขึ้นกระทำอัญชลีแล้ว ก็ส่งเสียงอันไพเราะ ร้องสรรเสริญคุณต้นพระไทรตามภาษาของตนวันละสามเพลา และเมื่อนาง

นกลงไปหาอาหารที่ริมฝั่งน้ำครั้งใด ครั้นได้อาหารบริโภคอิ่มแล้ว เมื่อจะกลับขึ้นมายังที่สุมทุมเคยอาศัย ก็อมน้ำขึ้นมารดลงที่ใต้ต้นไทรใหญ่ทุกครั้ง ด้วยนางนกปรารถนาว่าจะให้ต้นพระไทรงามบริบูรณ์ขึ้นกว่าเก่า เดชผลซึ่งนางนกกระทำเคารพต้นพระไทรนั้น ก็บันดาลให้ขนข้างหางปีกงดงามบริบูรณ์ด้วยสีสรรพวรรณะ และมีกำลังกายยิ่งกว่านกกระต้อยติวิตทั้งหลาย ก็ถึงซึ่งสมมุติว่าเป็นใหญ่กว่านกฝูงนั้นอันเป็นบริวาร

ดับนั้น พฤกษเทเวศร์ซึ่งสถิตอยู่ต้นพระไทรใหญ่ ครั้นเห็นนางนกกระต้อยติวิตประพฤติเคารพต้นพระไทรดังนั้น ก็มีจิตต์เมตตากรุณา เมื่อนางนกลงไปแสวงหาอาหารตามชายเพื่อยริมฝั่งน้ำเพลาใด เทวดาก็บันดาลให้มัจฉาอันถึงแก่มรณะ มาลอยวนอยู่จำเพาะหน้านางนกเป็นอันมาก มิให้นางนกได้ความลำบาก ด้วยต้องเที่ยวแสวงหาอาหาร แต่นางนกนั้นน้ำใจโลเล มักรีแรแชเชือน ได้บริโภคอาหารจนอิ่มท้องบ้าง ครึ่งท้องก่อนท้องบ้าง ครั้นได้เห็นและได้พึ่งฝูงนกอันเป็นบริวารตัวใดตัวหนึ่งลงเล่นน้ำก็ดี และนอนแผ่หางกางปีกผึ่งแดดเล่นก็ดี และวิ่งไปวิ่งมาร้องหยอกกันเล่นก็ดี นางนกก็ละอาหารเสีย แล่นไปดูไปเล่นไปนอนไปทำต่าง ๆ ตามนกทั้งหลายในฝูงของตนประพฤติ อันว่านกตัวอื่นครั้นเห็นนางนกนายฝูงละอาหารเสียแล้วก็ชวนกันบริโภคมัจฉาเป็นประโยชน์แห่งตน ๆ เสียสิ้น แต่กาลก่อนนางนกเคยกระทำเคารพต้นพระไทรมิได้ขาด ครั้นนางนกสำคัญใจว่าตัวประเสริฐกว่านกทั้งปวงซึ่งเป็นบริวาร ทั้งได้อาหารบริโภคก็โดยง่าย จิตต์นางนกก็สูงขึ้นข้างการกำเริบร่าเริง ได้เคารพพระไทร

บ้าง ลืมเสียบ้าง พวกบริวารจะชักเชือนแชก็แร่รีไปตามใจ จนนกในฝูงของตัวก็รู้อัชฌาสัย ว่าน้ำจิตต์นางนกนั้นโลเล เมื่อถึงเพลาไปหาอาหารบริโภคก็แสร้งกระทำต่าง ๆ ให้นางนกละอาหารเสียประดุจกล่าวแล้ว

กาลนั้น รุกขเทพดาเห็นนางนกกระต้อยติวิตมีสันดานกำเริบกลับประพฤตินำจิตต์โลเลไปดังนั้น จึงคิดว่านางนกตัวนี้ได้กระทำความดีไว้แต่หลังมาเบื่นอันมาก จำเราจะไปให้โอวาทสั่งสอนดูสักครั้งหนึ่งจึงจะควร เทพเจ้าดำริแล้วก็แปลงเพศเบื่นนกกระต้อยติวิตตัวผู้มีรปร่างงามพึงใจ มาเจรจาประโลมนางนกให้ยินดีในการสังวาส แล้วก็กล่าวคำชี้แจงสั่งสอนนางนกว่า ดูกรเจ้าผู้เบื่นที่รัก แต่ก่อนเราเห็นว่าเจ้ากระทำอันชลีเคารพนบนอบต้นพระไทรเบื่นนิจกาล อันความจำเริญก็บังเกิดมีแก่ตัวเจ้า จนรุกขเทวดาซึ่งสถิตอยู่บนต้นพระไทรนี้ มีแต่ความเมตตากรุณา หวังจะมิให้เจ้าได้รับความลำบากยากเหนื่อย ช่วยบันดาลอาหารให้บริโภคทุกเพลาไม่รู้ขาด บัดนี้เจ้ามาละเลยการคารวะอันเบื่นความจำเริญของเจ้าเสีย มาประพฤติขาดบ้างเหลือบ้าง ทำจิตต์ใจเงื่อยโคลงประดุจขอนไม้อันลอยระลอกกลอกกลิ้งอยู่กลางน้ำ ไม่ควรที่จะดูเช่นเห็นอย่าง กลับเอาสิ่งชั่วมาเบื่นดีช่างไต่ตามหมู่นกอันธพาลสันดานสิ้นคิด แต่ละตัวมีลูกตาเหมือนด้วยนกฮูกนกเค้า และเหมือนด้วยในตาหุ่นยนตร์คนเขาชักขวักไขว่ทำร่างกายจริตกิริยาเหมือนด้วยนกตัวผู้และมีเหนียงแห้ง พอใจรับประทานอาหารจะบริโภคมิได้ดูก็น่านิรเทศเสียจากฝูง ควรหรือเจ้ามานิยมยินดี ข้างรีแรแชเชือน ถือเยี่ยงอย่างนกเหล่านี้หาชอบไม่

ฝ่ายนางนกก็ผินหน้าตอบคำเทววิหค ว่าข้าน้อยก็กระทำเคารพอยู่ แต่ขาดบ้างเหลือบ้างด้วยเคลิ้มสติหลงลืมไป นางนกว่าเท่าดังนั้นแล้วก็นิ่งเสีย

เทพวิหคจึ่งว่าแต่นี้ไป เจ้าอย่าได้มีความประมาท ซึ่งเจ้าได้ร่วมรสฤดีด้วยเราครั้งนี้คงจะเกิดบุตร อันดรุณโปฏกนั้นจะมีบุญพาสนาประเสริฐกว่านกกระต้อยติวิตทั้งสกลชมพูทวีป จะได้เป็นพญานกมีบริวารนับด้วยร้อยและพันเป็นอันมาก เจ้าจงอุตส่าห์พักฟองอย่าให้มีอันตรายสิ่งใดได้ เทววิหคสั่งเท่านั้นแล้วก็อันตรธานหายไป

ขณะนั้น นางนกครั้นได้เห็นก็คิดอัศจรรย์ใจนัก จึงคนึงนึกหมายมั่น ชะรอยรกขเทวดาแสร้งแปลงเพศมาสั่งสอนเราเป็นทางกระทบกระเทียบ นางนกจะได้เชื่อถ้อยถือคำไว้มั่นใจนั้นหามิได้ แต่ว่าค่อยได้สติ สู้ทรมานจิตต์ให้ยั่งยืนแน่นอน ประพฤติตามโอวาทวิหคเทเวศรได้สักสี่ห้าวัน ครั้นได้เห็นนกบริวารลางตัวก็เต้นตามกันไปข้างโน้นมาข้างนี้ เป็นที่สบายใจเริงรื่น นางนกก็กลับใจโลเลกระทำตามหมู่นกอันธพาลไปประดุจหนหลัง อยู่มาไม่นานนางนกก็ตกฟองของตนใบหนึ่งมีสีดุจแสงแก้วไพฑูรย์ นางนกก็พักฟองตามประเพณีนกกระต้อยติวิต ธรรมดานกกระต้อยติวิตนั้นจะนอนก็ดี จะพักฟองก็ดี ย่อมนอนหงายเอาเท้าสองข้างขึ้นชี้ฟ้า ด้วยสำคัญใจกลัวว่าฟ้าจะทุ่มทับลงมา จะได้เอาเท้าทั้งสองนั้นรับไว้ และเมื่อนางนกนอนหงายพักฟองอยู่ได้เจ็ดแปดวัน เพลาวันหนึ่งเป็นเพลาชายแสงพระอาทิตย์ นกในหมู่บริวารตัวหนึ่งนั้นมาร้องบอกพวกกันอื้ออึงว่า พญาหงส์

สีกรัชกายเหลืองงามประดุจทองมาจับอยู่ที่กึ่งพฤกษาริมสุมทุมตรงนั้น นกทั้งหลายต่างตนก็ตะลีตะลานพากันไปดูพญาหงส์ทอง นางนกครั้นได้พึ่งดั่งนั้นก็มีจิตต์เสียวกระสันจนลืมสติ หาทันที่จะกลับตัวเอาเท้าลงเหยียบแผ่นดินไม่ ด้วยใจใคร่จะไปให้ทันพวกพ้อง ก็แผ่หางกางบีกผกเผ่นขึ้นโดยกำลังเร็ว ฟองก็กลิ้งตกแตกเสียในขณะนั้น นางนกหาทันรู้ไม่ ลนลานรีบแร่ไปเชยชมรูปโฉมพญาหงส์ อันเหลืองงามดังพรรณแห่งทอง ครั้นพญาหงส์บินไปจากสถานที่นั้นแล้ว นางนกก็ยังเจรจาสรรเสริญรูปทรงพญาหงส์อยู่กับพวกพ้องอีกช้านาน จะได้คิดระลึกถึงฟองที่ตนพักอยู่นั้นสักขณะจิตต์หนึ่งก็หามิได้ ครั้นกลับมาที่อยู่ เห็นฟองแตกทำลายก็ตกใจ ยืนเหลียวซ้ายแลขวาพอเห็นนกตัวหนึ่งอยู่ที่นั้นหาได้ไปดูพญาหงส์ทองไม่ นางนกโทมนัสพลางโกรธพลาง ๆ ร้องว่ากับนกตัวนั้น ว่าทำไมอยู่กับที่นี่จึงไม่ช่วยระวังไข่ของเรา หารู้ไม่หรือว่าเราจะไปดูพญาหงส์ทอง นกตัวนั้นหาบัญญามิได้ก็ไม่เถียงทะเลาะ หลีกไปเสียจากที่นั้น พอพ้นปาก ในเพลานั้นนางนกคิดเสียใจนัก ก็เที่ยวกระสับกระส่ายเสือกสนอยู่ตัวเดียว

ขณะนั้น เทพดารุกขพระไทร เห็นความชั่วของนางนกกระต้อยติวิต จึ่งร้องลงมาว่าดูกรนางนก ตัวเจ้ามีรูปก็งดงาม ทั้งลำเนียงเสียงร้องก็ไพเราะ แต่น้ำใจนั้นลามกดูประดุจใบไม้อันต้องลม มีแต่หวั่นไหวอยู่เป็นนิจนิรันดร์ อันสันทัศปาปมิตร์ย่อมอัประมงคล หาควรจะอยู่ใต้ต้นพระไทรใกล้เคียงกับเราไม่ เทพเจ้าร้องว่าเท่านั้นแล้วก็บันดาลให้เพลิงป่ามาไหม้สุมทุมและให้น้ำพัดชายเพื่อย ซึ่งนกกระต้อยติวิตทั้งฝูงเคยอาศัยหลับนอนและหาอาหาร ให้อันตรธานสาปศูนย์เสีย

สั้น อันว่านกกระต้อยติวิตฝูงนั้น ก็ถึงอัประภาคยากแค้น ได้ความเดือดร้อนด้วยอาหารการกิน เที่ยวระเหระหนทนเทวษอยู่สั้นทั้งฝูง ต่างติเตียนนางนกผู้เป็นนายว่าสันดานโลเลเร่ร่อน ทำให้เราพลอยอนาถาหาที่อยู่ที่กินมิได้ แต่นางนกกระต้อยติวิตตัวต้นเหตุนั้น ครั้นสั้นคิดเข้าแล้วก็ได้แต่โทมนัส นึกในใจขอให้รุกขเทวดาองค์นี้จุติไปเสียจากต้นพระไทร เราจะได้กลับคืนเข้าอยู่ยังถิ่นฐาน เป็นผาสุกสบายใจเช่นกาลก่อน

นิทานเรื่องนางช้าง

แต่กาลก่อนโพ้นยังมีพญากุญชรชาติสุประดิษฐช้างหนึ่ง มีสีกายงามดั่งสีเมฆสนธยา ทรงพหลกำลังอาจประจญพญาไกรสรราชสีห์ ให้ถึงซึ่งอัปราชัยพ่ายแพ้ฤทธิ์ ทั้งดำเนิรมรคาก็รวดเร็วได้วันละร้อยโยชน์โดยกำหนด เป็นคเชนทรชาติอาชาไนยตัวประเสริฐ จะได้รู้สะดุ้งตกใจเกรงกลัวภัยอันตรายสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นหามิได้ ประกอบไปด้วยสติปัญญาสามารถจะหยั่งรู้วาระน้ำจิตต์คชพังพลายซึ่งเป็นบริวาร ว่ามีหมู่นี้เป็นมิตร์ หมู่นี้เป็นศัตรู ทั้งฉลาดรู้ในคชธรรมสี่ประการ ให้โอวาทสั่งสอนช้างบริษัท ว่าท่านจะเจรจาสิ่งใดอย่าได้มุสาประการหนึ่ง ท่านอย่ารู้ถือโทษโกรธขึ้งทะเลาะวิวาทกันประการหนึ่ง ท่านจงมีจิตต์เมตตากรุณา รู้รักใคร่กันประการหนึ่ง ท่านจงประพฤติสิ่งที่ดี ดูเยี่ยงอย่างกันประการหนึ่ง เป็นธรรมสี่ประการดังนี้ และพญาคชสุประดิษฐนั้นมีสิ่งพิเศษในกายสามประการ คือหาโรคโรคามิได้นั้นด้วยได้เสพโอสถอันเป็นทิพย์ที่เขาคันธมาทน์ และมีพหลกำลังมากนั้น

ด้วยได้บริโภคผลไม้หว้าประจำทวีป ซึ่งมีสีสรรพ์วรรณแดงงาม ประดุจแสงพระอาทิตย์เมื่อสนธยานั้น ด้วยได้ลงอาบน้ำชำระกายในสระอโนดาต และมีสิ่งซึ่งสำราญหฤทัยพญาช้างนั้นก็สามประการ คือ เร่ร่ายเชยชมสมพาสนางกุญชรชาติตระกูลต่าง ๆ ซึ่งเป็นบริวารนั้นประการหนึ่ง คือนางคชสารอันเป็นอากาศจารี ซึ่งสัญจรอยู่ยังนภดลเวหาลงมาร่วมสังวาสด้วยพญาช้างนั้นประการหนึ่ง คือพญาช้างมาเที่ยวร่วมรสฤดีด้วยนางกริณี อันอยู่ในแดนมนุษย์นั้นประการหนึ่ง และพญาคเชนทรชาติสุประดิษฐนี้ สถิตอยู่ยังแดนพระหิมพานต์อันบริบูรณ์ด้วยโบ่งป่า โตรกเตรียนเนินบรรพต เถื่อนถ้ำห้วยละหานธารท่านที อันประดับด้วยดรุณคณานางไม้ทั้งติณะชาติต่าง ๆ เขียวขจิตรพึงใจ และพญาช้างนั้นมีบริวารคชพังพลายหลายตระกูล คณนานับมากกว่าหมื่น ล้วนประกอบไปด้วยรูปร่างต้องลักษณะนามตามพะกระมุทบุษประทันต์ปัณฑะเสาวโภมเผือกเนียม ซึ่งจะมีช้างโทษเข้าระคนปนอยู่แต่สักตัวหนึ่งนั้นหามิได้ อันว่าโอวาทของพญาช้างทั้งสี่ประการ หมู่คชบริพารก็ประพฤติสามัคคีรส สโมสรพร้อมเพรียงกันเป็นอันดี และพญาสุประดิษฐนั้นจะได้มีความลำบาก ด้วยต้องแสวงหาภักษหญ้าอาหารหามิได้ ด้วยช้างโคตรพลายเพรียวอันเป็นบริวารบั่นเวรกันไปเที่ยวหักกิ่งโพบายไตรตร่างรวกรังแขมข่อยอ้อยช้างกล้วยป่าหญ้าละมานมากองไว้ในที่อันสมควรเป็นนิจนิรันดรมิได้ขาด จึงมีนางกริณีอันเป็นที่พึงใจพญาคชสาร เปลี่ยนเวรกันวันละสองช้างสำหรับนำพฤกษาหารเข้ามาให้พญาช้างบริโภค ถ้าและนางคชสารตัวใดได้เป็นเวรบำเรอพญาช้างแล้ว ก็ถึงซึ่งบริบูรณ์ด้วยลาภสักการ

คือได้บริโภคกึ่งไม้และใบหญ้า ในส่วนอันเป็นอาหารพญาช้างนั้นด้วย อนึ่งเล่า แม้นพญาช้างสารไปเสพโอสถทิพย์ก็ดี ไปบริโภคผลหว้าประจำทวีปและน้ำในสระอโนดาตก็ดี พญาช้างบริโภคแล้วย่อมนำของวิเศษมาด้วยปากด้วยงวงให้กับนางกริณี ซึ่งเป็นเวรปฏิบัติด้วยทุกครั้ง เหตุดังนั้นนางคชคชินทร์อันเป็นผู้บำเรอ จึงจำเริญรูปสิริและสีสรรพ์วรรณะประเสริฐยิ่งกว่าคชบริวารทั้งมวล อันว่าพญาหัสดินสุประดิษฐ สถิตยังแดนป่าพระหิมพานต์ ย่อมบริบูรณ์ด้วยน้ำหญ้าพฤกษาหารมิได้ขัดสน สะพรั่งพร้อมด้วยคชาชาติพลายพังทั้งหลาย ซึ่งเป็นยศบริพาร ก็ปราศจากภัยอันตราย มีแต่ความเกษมสุขบันเทิงเริงรื่นสิ้นกาลเป็นนิจ

สมัยหนึ่งปลายฤดูคิมหันต์ วัสสวลาหกพึ่งจะตกประปราย เป็นเทศกาลพรรณหมู่ไม้ระบัดใบอ่อนทั้งผลิดอกออกผล มัคคะมรดาก็ดาดาดด้วยติณชาติต่างๆมีพรรณอันเขียว จึงพญาคชลักษณสุประดิษฐคิดจะไปบริโภคผลไม้หว้าประจำทวีป ก็สัญจรออกจากฝูงไต่เต้าไปแต่ผู้เดียว เหตุว่าพญาช้างทรงพหลกำลังมาก แม้จะไปทางไกลยิ่งด้วยร้อยโยชน์โดยด่วน คชบริวารพลายพังทั้งหลายไม่สามารถจะติดตามไปได้ ด้วยว่ามีกำลังน้อย พญานาเคนทรสุประดิษฐจึงต้องดำเนิรไปแต่ผู้เดียวเป็นธรรมดาดังนี้ทุกเมื่อ ครั้นพญาช้างไปถึงสถานที่ต้นไม้หว้าประจำทวีป ก็บริโภคผลสุกห่ามตามปรารถนาพอควรกับประโยชน์แล้ว ก็นำมาซึ่งผลหว้าขอนหนึ่งอันใหญ่ประมาณสามอ้อมบุรุษ เพื่อจะให้กับนางคชสารอันเป็นเวรบำเรอนั้นบริโภค พญาช้างชาติสุประดิษฐเมื่อกลับมาถึงที่อยู่พอพระสุริยบ่ายชายแสง

ในเพลานั้นเป็นเวรนางพัง อันมีนามชื่อว่าทันตกุมภะ กับนางพังอันชื่อว่ามารมุขี ทั้งสองช้างนี้จะได้บำเรอพญาสุประดิษฐ และนางพังซึ่งชื่อทันตกุมภะ เหตุว่ามีขนายใหญ่เหมือนด้วยรูปหวดสมกับโฉมจึงได้ชื่อทันตกุมภะ อนึ่ง นางพังอันชื่อมารมุขีนั้นเล่า เหตุว่ามีโทสะหน้าบึ้งเหมือนดังโกรธอยู่ตาบี จึ่งได้ชื่อว่ามารมุขีโดยลักษณะ และนางคชสารทั้งสองนี้ไม่ประพฤติตามโอวาทพญาช้าง มีน้ำใจอิจฉาฤษยาซึ่งกันและกันด้วยการบำเรอ อันนางทันตกุมภะนั้นมีสันดานมากไปด้วยมารยา พึงใจที่จะทำเล่นตัวอวดช้างข้างนอกให้รู้ ว่าพญาช้างต้องอ่อนง้อขอรักด้วยเหตุเรียกหาพาใจ เพลานั้นนางทันตกุมภะทำนิ่งเฉยเสีย มิได้นำพฤกษาหารไปบำเรอพญาช้าง ด้วยใจคิดว่าพญาช้างไปประพาสทางไกล แรมค้างอยู่หลายทิวาราตรี เห็นจะมีหฤทัยนึกคนึงถึงเราเป็นอันมาก เราจะนิ่งเสียให้นางพังมารมุขีเข้าไปบำเรอก่อนเรา พญาช้างก็มิได้พึงใจ คงจะให้นางพังมารมุขีมาเรียกเรา ช้างข้างนอกก็จะเห็นว่าเราดีกว่านางพังมารมุขี ฝ่ายข้างนางมารมุขีนั้นเล่าก็เป็นใจเจ้าแง่เจ้างอน คิดว่าเวลานี้พญาช้างได้ผลหว้ามาก็คงจะให้กับนางพังทันตกุมภะ ถ้าเราจะเข้าไปบำเรอบัดนี้ก็เห็นประหนึ่งว่าเราทะยานอยากของวิเศษยิ่งนัก อนึ่งเล่า ถ้าพญาช้างจะกลับใช้ให้เรามาเรียกนางทันตกุมภะเข้าไปให้ผลหว้ากับเขา ตัวเราจะมิได้ความอัประยศแก่ฝูงช้างข้างนอกเป็นสองซ้ำสามซ้ำและหรือ อันว่านางพังทั้งสองต่างทำมารยาแง่งอนถือชั้นเชิงกันอยู่อย่างนี้ จนขาดการซึ่งจะนำพฤกษาหารเข้าไปบำเรอพญาช้างในเพลานั้น

ฝ่ายพระยาหัสดินสุประดิษฐ เมื่อได้เห็นนางพังทันตกุมภะและนางพังมารมุขีหานำพฤกษาหารมาให้บริโภคไม่ ก็คิดอัศจรรย์ใจ จึง

ใช้นางพังตัวหนึ่งให้ไปถามนางคชสารทั้งสอง ว่าเหตุไรจึงไม่นำพฤกษาหารมาให้เราบริโภค นางพังผู้รับใช้ก็ให้ไปถามสองนางกริณีดุจคำพระยาช้างสั่ง นางทันตกุมภะก็บอกว่า เพลานี้เราเป็นไข้สารสนิศคือเป็นไข้ประจำตัวช้าง ให้หาวด้วยลมกำเริบ ข้างนางพังมารมุขีนั้นบอกว่า ครั้นเราจะไปรับการบำเรอเล่า ก็กลัวนางทันตกุมภะจะว่าเราไปชิงของวิเศษซึ่งจะได้กับเขา ด้วยเขาเคยว่ากล่าวกระทบกระเทียบเปรียบปรายเรามาหลายครั้งแล้ว นางพังผู้รับใช้ก็กลับมาแถลงความดุจถ้อยคำนางคชสารทั้งสองให้พระยาช้างทราบ

ขณะนั้นพระยาคเชนทรชาติสุประดิษฐได้สดับ ก็สอดส่องบัญญาหยั่งทราบโดยถ้อยคำนางพังทั้งสองกล่าว เห็นเป็นชั้นเชิง ถือเปรียบแก่งแย่งกันดังนั้น พระยาช้างมีความโกรธยิ่งนัก จึงร้องก้องโกญจนาทด้วยสุรเสียงเป็นอันดัง ว่าช้างชาติชั่วสันดานลามก ดีแต่จะเล่นตัวหาชั้นเชิงไปทุกอย่าง ตั้งใจอิจฉาพยาบาทกันเหมือนดังช้างหาชาติหาตระกูลมิได้ เมื่อไม่ประพฤติสามัคคีรสตามโอวาทเราแล้ว ก็อย่าอยู่ในหมู่ในฝูง ให้เป็นอัประมงคลกับกุญชรชาติพลายพังทั้งหลายเลย พระยาช้างจึงสั่งนางพังแม่หนักให้กัดหาง นางพังทันตกุมภะกับนางพังมารมุขีเสียเพียงเข่าให้เสียโฉม แล้วก็ให้ช้างพลายโคตรที่พลายเพรียวไล่แทงนางคชสารทั้งสอง นิรเทศเสียจากฝูงในขณะนั้น

อันว่านางพังทันตกุมภะและนางมารมุขีทั้งสองคชกริณีนั้น ก็ได้ความอายอัประยศแก่นางพังทั้งหลายผู้เพื่อนฝูง ทั้งต้องออกจากหมู่เที่ยวทนทุกขเวทนาอยู่แต่สองช้าง จะได้บริโภคน้ำหญ้าพฤกษาหารก็ยากแค้น ด้วยต้องอยู่ที่ชายป่าอันกันดาร ครั้นได้คิดก็เสียใจ คิดขึ้นมาทีไรก็ให้ครางครวญอยู่เป็นนิจ

ในลำดับนั้นอันว่านางกุญชรชาติอากาศจารี เคยมาสู่สำนักพระยาช้างแต่กาลก่อน วันหนึ่งนางอากาศจารีเหาะมายังที่อยู่พระยาคชาชาติสุประดิษฐ เมื่อมิได้เห็นนางพังทันตกุมภะและนางมารมุขีในที่ใกล้เคียงพระยาช้าง เหมือนด้วยนางพังผู้บำเรอทั้งปวงเช่นกาลก่อน จึ่งเที่ยวไต่ถามนางกริณีทั้งหลาย ก็ทราบความว่าต้องนิรเทศ เหตุด้วยการมิควรจะพึงประพฤติ นางอากาศจารีจึ่งคิดแต่ในใจว่า แต่ก่อนนางคชสารทั้งสองนี้ ถ้าเห็นเรามาสู่ที่พราะยาช้างครั้งใดแล้ว ก็มักทำลูบขนายส่ายงวง ทำตะบัดตะบ่องแสร้งเล่นตัวอวดเรานี้ต่าง ๆ บัดนี้ต้องนิรเทศเสียจากฝูง เราจะไปว่ากล่าวถากถางให้สาใจ ครั้นคิดดังนั้นแล้ว นางอากาศจารีก็ดำเนิรเที่ยวแสวงหามาจนพบนางพังทันตกุมภะกับนางมารมุขี ยืนปรบหูอยู่ที่ใต้ต้นตะเคียนใหญ่ จึ่งเดิรเข้าไปใกล้แล้วทำถามว่า เหตุไรท่านทั้งสองมาอยู่ในที่นี้ นางพังทันตกุมภะมีความละอายใจ ก็เมินหน้าเสียหาตอบประการใดไม่ แต่นางพังมารมุขีนั้นผินหน้าตอบว่ากรรมมาถึงเราแล้ว ใช่การท่าน ๆ อย่าได้ถามเราเลย นางอากาศจารีจึ่งว่า นี่แน่ะเจ้า ชะช่างคิดชอบถูกชั้นเชิงกันนี่กะไร ข้างโน้นก็อวดดีข้างนี้ก็ไม่รับแพ้ ดีแต่จะเล่นตัวไปอย่างเดียว ยิ่งเห็นว่ารักก็ยิ่งหนักขึ้นเจียวจนต้องนิรเทศ ดูกรท่านทั้งสองผู้เป็นชาติคชสารเหมือนด้วยตัวเรา เออจะหยั่งปัญญาคิดบ้างก็เป็นไร อันพระยาหัสดินชาติสุประดิษฐนี้ มีบุญญาธิการมากประดุจเทพดาในชั้นสวรรค์ ทั้งทรงพหลกำลังและเดชานุภาพ ก็เหมือนด้วยพระยาไกรสรสีหราช มีสีกายแดงงามปานดังแสงพระอาทิตย์เมื่ออัสดงคต งาทั้งสองสลวยงามเปรียบประหนึ่งท่อนแก้วมณี แล้วก็ทรงซึ่งปัญญา อาจหยั่งรู้น้ำจิตต์คชสารอันเป็นบริษัทมากกว่าหมื่น ทั้งประดับด้วยนางกริณีอันมีตระกูล

ต่าง ๆ เป็นบริพารยิ่งด้วยร้อย นี่แน่ะท่านทั้งสอง อันพระยาช้างมีบุญประเสริฐเลิศล้ำถึงเพียงนี้ หรือจะให้เผ้าวอนง้อขอรักเรียกหาพาใจไปทั้งตาชาติตาบี ช่างไม่เหลียวดูร่างกายและตระกูลของท่านบ้างว่ามีบุญพาสนาเป็นดังฤๅ เราก็รู้อยู่ว่าท่านผู้มีนามทันตกุมภะนี้เกิดในตระกูลคังไคยคชสาร คือช้างสถิตอยู่ริมฝั่งน้ำ มีสีกายขาวแลเลื่อมประดุจสีน้ำไหล มีขนายใหญ่สมด้วยโฉมหน้า อันท่านผู้ปรากฏนามชื่อว่ามารมุขีนี้เล่า ก็กำเนิดในตระกูลกาฬหัสดี คือชาติช้างดำ แต่ทว่าบุญอำนวยจึงมีสีกายขาวหลัวโฉมหน้าดูบึ้งบึ้น เมื่อพาสนาอาภัพก็เพียงนี้ แต่ได้ดีเพียงนั้นก็เกินตัว ขออภัยเสียเถิด เราว่าเป็นความจริง ใช่จะแกล้งกล่าวให้เจ็บช้ำน้ำใจท่านนั้นหามิได้ อันธรรมดาเกิดมาเป็นชาติคชสารดังตัวเราตัวท่านทั้งสองนี้ก็ดี และเกิดเป็นสัตว์จัตุบาทมีตระกูลต่าง ๆ ก็ดี ครั้นเติบใหญ่หากินได้เองแล้วก็ย่อมลืมบิดามารดาคณาญาติ ถึงผู้ใดจะทำทุจริตผิดผันจนถึงต้องตัดหางนิรเทศเสียจากฝูง ให้เที่ยวโซเซโอ้เทวษอยู่อย่างท่านทั้งสองดังนี้ ก็คงจะได้อัประยศอดอายก็แต่ตัวของผู้นั้น แม้นเกิดเป็นชาติมนุษย์แล้ว ข้างบิดามารดาญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ก็จะพลอยได้อับอายขายหน้าทุกเช้าค่ำคืนวันเดือนปี จนกายตายแล้วก็ไม่ศูนย์ชื่อ ดูกรท่านทั้งสอง ซึ่งกิดเหตุเภทภัยขึ้นทั้งนี้ อย่าได้โทษเอาผู้หนึ่งผู้ใดมีพระยาช้างเป็นต้น ท่านจงโทษเอาที่พึงใจจะเล่นตัวทำชั้นเชิงแง่งอนไปต่าง ๆ นั้นและจึงจะชอบ เออก็เมื่อรักอย่างนั้นแล้ว มันก็ต้องเกรียมกรมกัมหน้าน้ำตาตกตลอดปลายวงสู้เสวยกรรมไปชาติหนึ่งเถิด ท่านค่อยอยู่จงดี เราจะขอลาไปแล้ว นางอากาศจารีก็เหาะไปยังสถานที่อยู่ของตน

นิทานเรื่องนางนกกะเรียน

ในกาลก่อนยังมีราชธานีเมืองหนึ่ง ชื่อเมืองวัฒนานคร สมเด็จพระมหากษัตริย์อันเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามพระเจ้าวัฒนราช มีพระอัครมเหษีชื่อนางตรุณี ประดับด้วยพระสนมกำนัล และเสนางคนิกร ช้างม้าสมณะชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรเพียบพื้นภูมิมณฑล มีราชปุโรหิตผู้หนึ่งรู้พระเวทผูกน้ำใจสกุณวิหคอันเป็นของเลี้ยง แม้ได้ร่ายมนตร์เสกอาหารเป็นต้นว่าเข้าน้ำให้ทิชาชาติทั้งหลายซึ่งเลี้ยงไว้บริโภคแล้วก็เชื่องสนิท อาจให้ขันให้ร้องเมื่อใดก็ได้ดังปรารถนา และพระเจ้าวัฒนราชนั้น พึงพระทัยทอดพระเนตรนกกะเรียน และทรงพังซึ่งสำเนียงนางนกกะเรียนร้องยิ่งกว่าการขับรำและดุริยางคดนตรี อันเป็นพนักงานนางในจะพึงบำเรอต่าง ๆ จึงดำรัสสั่งราชบุรุษให้กระทำสระใหญ่ไว้ตรงหน้าสิงหบัญชรแห่งหนึ่ง แล้วให้นำนกกะเรียนทั้งหลายมาเลี้ยงไว้ในราชอุทยานเป็นอันมาก ปุโรหิตก็เสกอาหารให้นกกะเรียนบริโภคจนเชื่องสนิทสิ้นทุกตัว ๆ ครั้นถึงเพลาเช้าและกลางวันเพลาเย็นและเที่ยงคืนในยามสงัด พระเจ้าวัฒนราชเสด็จสถิตสำราญพระทัยอยู่ในปรางค์ปราสาท ฝูงนกกะเรียนก็พากันมาร้องด้วยศัพทสำเนียงอันไพ.เราะ ให้เป็นที่สบายหฤทัยมิได้ขาด บางทีก็เผยสิงหบัญชรออกทอดพระเนตรนกกะเรียนซึ่งลงเล่นน้ำอยู่ในสระ และพระเจ้าวัฒนราชนั้นมีพระกมลหฤทัยผูกพัน ตั้งแต่ทอดพระเนตรและทรงพังเสียงนกกะเรียนอยู่เป็นนิจนิรันดร จนทราบสนัดในชาติธรรมดาสกุณโกญจาถ่องแท้ อาจตั้งเป็นตำรับไว้ได้ในแผ่นดิน อันนกกะเรียนตัวผู้นั้นมีสำเนียงมิได้ไพเราะ สั่งให้ราชบุรุษกำจัดเสียจากที่ อันจะร้องถวายเสียง คงให้มีอยู่แต่นางนกเป็นอันมาก

และสกุณโกญจานั้นมีประเภทเป็นสองพรรณ ๆ หนึ่งนั้นมีขนสีแดงอยู่ห้าแห่ง คือที่สร้อยคอริมศีร์ษะนั้นแห่งหนึ่ง ที่กลางอกตรงเหนียงนั้นแห่งหนึ่ง ที่หัวปีกทั้งสองข้างนั้นข้างละแห่ง ที่สนับหางนั้นแห่งหนึ่ง โลกสมมุติว่าเป็นนกศักดิ์สูงดีดว่านกที่ไม่มีขนสีแดง เหตุว่าจะบินราร่อนเล่นลมบนกลางอากาศ ชาตินกที่มีสีแดงนั้น บินร่อนได้สูงกว่านกที่หาขนสีแดงมิได้ และนางนกกะเรียนบรรดาซึ่งมาเปล่งศัพท-สำเนียงถวายเสียงร้องบำเรออยู่นั้น พระเจ้าวัฒนราชบรมกษัตริย์ทรงจำรูปจำเสียงได้แจ้งประจักษ์ทุก ๆ ตัวนางนก แม้ว่านางสกุณโกญจาตัวใดเป็นนกชาติสูงศักดิ์ ด้วยมีขนสีแดงห้าแห่ง ถึงจะมิหมั่นมาร้องถวายเสียงก็ทรงไว้พระอารมณ์ ว่าเป็นนกมีชาติมีตระกูล ก็จำจะเลี้ยงดูให้ดีสักหน่อย อนึ่งเล่า นางนกตัวใดถึงเป็นนกต่ำชาติต่ำตระกูล ด้วยหาขนสีแดงมิได้ แต่ทว่าหมั่นมาบำเรอเสียงร้องทุกเพลา พระมหากษัตริย์ก็ทรงพระเมตตา ว่ามีอุตสาหะไม่เกียจคร้าน นางนกทั้งสองจำพวกนี้โปรดประทานสร้อยทองวลัยทองให้สวมคอใส่เท้า ให้บริโภคน้ำท่าอาหารด้วยภาชนเงินทองทุก ๆ ตัว และนางนกตัวใดมีชาติตระกูลก็สูงศักดิ์ แล้วก็มีอุตสาหะหมั่นมาร้องถวายเสียงมิได้ขาด กรุงกษัตริย์ก็โปรดปรานประทานเครื่องตกแต่งให้ยิ่งขึ้นไปโดยมีพระทัยกรุณา อนึ่งเล่า นางนกจำพวกที่มีชาติตระกูลอันต่ำ ทั้งเกียรคร้านมักป่วยเจ็บแช ๆ เชือน ๆ นาน ๆ มาร้องถวายเสียงบ้างแต่สักครั้งสักคราวแล้วก็หายศูนย์ไป พระเจ้าวัฒนราชก็ทรงวางพระอารมณ์เสีย ว่าเป็นธรรมดาเลี้ยงสัตว์เดียรัจฉานแล้ว ก็ต้องให้ทานกินพออิ่มท้อง อันว่าความจำเริญและมิจำเริญก็บังเกิดมีแก่นางสกุณโกญจาทั้งหลาย บรรดามาบำเรอร้องถวายศัพทสำเนียง ดุจกล่าวมาดังนี้แท้จริง

ครั้นนานมานางนกกะเรียนตัวหนึ่งนั้น อันอยู่ในพวกหมู่หมั้นร้องหาขนสีแดงมิได้เป็นชาตินกต่ำตระกูล แต่ทว่าได้รับพระราชทานสร้อยทองวลัยทอง และภาชนทองรองอาหารบริโภค และนางนกกะเรียนตัวนั้นไซ้ ชาวชะแม่พระสนมกำนัลทั้งปวง ชวนกันให้นามเรียกว่านางระย้าย้อย เหตุว่านายช่างทองทำสายสร้อยสวมคอให้นั้นยานย้อยลงไปถึงกลางอก วันหนึ่งนางระย้าย้อยคิดสบายใจ จึงขึ้นบินร่อนราบีกหางในกลางอากาศ เล่นลมบนพอเหนื่อยแล้ว ก็ลงอาบน้ำในหนองแห่งหนึ่งอันมีอยู่ภายนอกพระนคร จึงเหลือบแลไปเห็นนางนกไส้ตัวหนึ่งจับอยู่ที่กอสามหาว มีตัวอันน้อยเท่านกกระจาบ สีกายหม่น ๆ เหมือนหนึ่งสีผลหว้าแก่ จะงอยปากแดงดังสีดอกเซ่ง นางนกกะเรียนให้มีน้ำใจรักนางนกไส้เป็นกำลัง จึงร้องถามไปว่าดูกรนางนกไส้ ถิ่นฐานรวงรังของเจ้าอยู่ที่แห่งใด เจ้ามาบริโภคสิ่งไรเป็นอาหารอยู่ที่นี้ เราได้เห็นเจ้าก็มีจิตต์คิดรัก จะใคร่เข้าไปจับให้ใกล้เคียง สั่งสนทนาด้วยกับเจ้าตามวิสัยนก แต่หากกลัวว่าเจ้าจะมิรักก็จะบินหนี นางนกไส้จึงตอบไปว่า อันตัวข้านี้ทำรังอยู่ยังต้นเต่าร้างริมขอบหนองบัดนี้มาเที่ยวหาเกสรดอกสามหาวบริโภคเป็นอาหาร ซึ่งท่านว่าให้มีใจรักตัวข้านี้พึ่งดูก็มิบังควรยิ่งนัก ด้วยตัวท่านเป็นชาตินกใหญ่ อาจถาบถาราร่อนขึ้นไปได้ถึงกลางอากาศ อันข้านี้เป็นแต่ชาตินกน้อย ได้แต่บินไปจับพฤกษาต้นโน้นแล้วมาต้นนี้ จะมักใหญ่ใฝ่สูงเข้าใกล้เคียงกับท่านนั้นเห็นไม่สมควร ข้าจะขอถามท่านบ้าง อันสถานที่รวงรังของท่านนั้นอยู่ยังด้าวแดนใด ท่านมาถึงหนองน้ำตำบลนี้ด้วยประสงค์สิ่งไรหรือ ๆ จะแกล้งมาพูดล้อล่อลวงใจข้าผู้เป็นนกน้อยเล่นแล้วก็จะกลับไป นางนกกะเรียนได้พึ่งถ้อยคำนางนกไส้กล่าวดังนั้นก็ยิ่งมีจิตต์คิดรัก จึง

ตอบว่า ดูกรนางนกไส้ อันตัวเรานี้อยู่ในพระราชอุทยานของสมเด็จพระเจ้าวัฒนราช เราสำหรับได้ถวายเสียงร้องบำเรอพระทัยกรุงกษัตริย์ทุกทิวาวันคืนมิรู้ขาด จนได้รับพระราชทานสร้อยทองวลัยทอง ซึ่งเรามาถึงหนองน้ำในวันนี้ ใช่จะมาด้วยธุระอื่นนั้นหามิได้ เรามาด้วยมีความปรารถนาจะใคร่พบเจ้า หวังจะชวนพูดเล่นเจรจาให้สบายใจ อันธรรมดาเป็นสกุณวิหคด้วยกัน ถึงจะเป็นชาตินกใหญ่นกน้อยต่างภาษากันก็ดี สุดแต่ว่าน้ำจิตต์คิดรักกันแล้วก็อยู่ร่วมรวงรังด้วยกันได้ เราว่านี้เป็นความจริงใจ มิใช่จะแกล้งพูดล่อลวงให้เจ้าลุ่มหลง อย่ามีความรังเกียจเลย เจ้าจงมาจับไม้กิ่งนี้ให้เราเชยชมรูปร่างให้อิ่มรัก จะได้เป็นไมตรีกันไปในวันหน้า นางนกไส้ได้สดับถ้อยคำดังนั้น ก็ให้กระสันเสียวจิตต์คิดรักนางนกกะเรียนยิ่งนัก จึงนึกในใจว่านางนกกะเรียนมาพูดจาอ่อนหวานเห็นปานดังนี้ น่าจะมีน้ำใจรักเราจริง อันตัวเราก็เป็นชาตินกน้อย แม้ได้เป็นมิตรไมตรีด้วยนางนกกะเรียนชาตินกใหญ่อันมีวาสนาได้ใส่สร้อยทองวลัยทอง เห็นทิชาชาติทั้งหลายก็จะนับถือเกรงกลัว สรรเสริญเราว่านางนกไส้ตัวนั้นได้เป็นมิตรกับนางนกกะเรียนดูน่าอัศจรรย์นัก คิดแล้วนางนกไส้ก็สนองวาจานางนกกะเรียนว่า อันตัวข้าน้อยนี้เป็นนกน้อยก็ต้องเจียมตัว กลัวแต่ท่านจะล่อลวงอย่างเดียว แม้ข้าจะเข้าใกล้เคียงพูดเล่นเจรจา เป็นมิตรไมตรีด้วยดังถ้อยคำของท่านว่า เห็นก็จะไม่ได้นานช้าสักเพียงใด ประเดี๋ยวหนึ่งท่านก็จะกลับเข้าไปยังราชอุทยาน ตัวข้าน้อยอยู่ภายหลังก็จะตั้งแต่รัญจวนจิตต์ คิดถึงท่านทุกคืนวันมิรู้วาย เพราะเหตุดังนี้จึงสู้ขัดแข็งถ้อยคำท่าน ขอท่านอย่าได้ถือโทษเลย นางนกกะเรียนจึงตอบว่า นี่แน่นางนกไส้ ซึ่งเจ้ามีความวิตกว่าเราจะทิ้งเจ้าเสียนั้นไม่ควรคิด อันความที่

เรารักเจ้าแม้จะเปรียบก็เหมือนด้วยดวงจิตต์ใครหรือจะให้จากร่าง แม้เจ้ากับเราได้เป็นมิตรกันแล้ว เราก็จะพาเจ้าเข้าไปอยู่ยังราชอุทยานด้วยกันให้เป็นผาสุกสนุกสนานสำราญใจ แม้เจ้าปรารถนาจะบริโภคอาหารสิ่งใดก็สารพัดจะมีบริบูรณ์ทุกอย่าง ครั้นว่าเท่านั้นแล้ว นางสกุณโกญจาก็ขึ้นจากน้ำสลัดขนแผ่หางกางปีกออกผึ่งแดดพลาง ทางเรียกนางนกไส้ให้มาไซ้ขน ต่างพูดจาตามวิสัยโดยชั้นภาษาวิหคเพลิดเพลินใจ ไปจนพระสุริยฉายบ่ายแสงจวนจะย่ำสนธยา นางนกกะเรียนคิดจะกลับคืนมายังรวงรัง จึงให้นางนกไส้ขึ้นเกาะหลังแล้วก็พาบินมายังราชอุทยาน

ตั้งแต่นั้นมา นางนกกะเรียนกับนางนกไส้ก็อยู่หลับนอนร่วมรังเดียวกัน อันว่าความบันเทิงเริงรื่นก็บังเกิดมีแก่นางนกทั้งสองทุกทิวาราตรี นางนกกะเรียนนั้นก็ลืมเพลาที่จะร้องถวายเสียงแก่กรุงกษัตริย์ลางเวลาระลึกได้ก็มา ลางเวลาก็มาทันแต่ครึ่งแต่กลาง มิได้เป็นใจที่จะเปล่งศัพทสำเนียงส่งเสียงร้องบำเรอให้ไพเราะ ด้วยน้ำจิตต์คิดแต่จะใคร่กลับคืนไปรวงรังอยู่กับนางนกไส้ จนพระสนมกำนัลทั้งหลายต่างติเตียนว่านางระย้าย้อยเดี๋ยวนี้ร้องไม่ไพเราะ สุ้งเสียงเราฟังดังกะตะ ๆ เรียกตามภาษามนุษย์ว่าให้ไอให้จาม อันว่านางระย้าย้อยนั้นครั้นสิ้นเพลาบำเรอแล้ว ก็รีบกลับไปรังมิได้หยุดยั้ง พึงใจแต่จะให้นางนกไส้เข้าซอกไซ้ใต้ปีกใต้หางไม่ว่างเว้น กับฝูงนางสกุณโกญจาทั้งหลายซึ่งเป็นชาติภาษาเดียวกัน เคยพูดเล่นเจรจามาแต่ก่อนก็ละเลยลืมเสียสิ้น ฝ่ายว่านางนกไส้ก็อุตส่าห์ประพฤติตามน้ำใจนางนกกะเรียนไปทุกอย่าง มิให้ขัดเคือง ครั้นเวลาแสบท้องก็ไปบริโภคดอกเต่าร้าง และยางบัวใบยาวเป็นอาหารทุก ๆ วัน

อยู่มานางนกไส้ ให้มีจิตก่ำเริบขึ้น ด้วยถือตัวว่าได้เป็นที่รักของนางระย้าย้อย จึงออกเที่ยวพูดพลอดฉอดฉ่อยบ่อยปากถากถางกระทบกระเทียบเปรียบปรายร่ายเร่ยุแยงแสร้งใส่ความ อ้างให้ถามนางระย้าย้อยก็พลอยรับ กลับเอาความข้างนี้ไปชี้ข้างนั้น จนเกิดทะเลาะวิวาทกันอื้อ ๆ ฉาว ๆ แตกร้าวปราศจากสามัคคีรสกันไปสิ้นทั้งฝูงนางสกุณโกญจา ใครเห็นหน้านางนกไส้ก็ให้รังเกียจเกลียดกลัวไม่พ้องพาน ตั้งแต่นั้นมานางนกกะเรียนทั้งหลายก็มิได้มีความผาสุกสนุกสบายเหมือนเช่นหลัง ใช่แต่เท่านั้น อันว่าความวิบัติอุบาทว์บ้านอุบาทว์เมืองก็บังเกิดมีแก่กรุงกษัตริย์วัฒนนคร เป็นต้นว่าน้ำมากท่วมสวนผลไม้ ไร่นาประชาราษฎรให้ศูนย์เสียจนเข้ายากหมากแพง ทั้งมงคลคชสาร และสินธพชาติ อันเป็นพระที่นั่งต้นก็ล้มเสียมากหลายจนช้นมยุราปลาเต่าเป็นของเลี้ยงสำหรับทรงประพาสก็พลอยฉิบหายตายสิ้น

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าวัฒนราชบรมกษัตริย์ เห็นภัยอันตรายก็หลากพระทัยนัก จึ่งดำรัสถามราชปุโรหิต ว่าอาณาประชาราษฎรได้ความยากแค้นด้วยบ้านเมืองวิบัติคือน้ำมาก ท่านอาจหยั่งปัญญาพิเคราะห์เห็นว่าจะเป็นด้วยเหตุดังฤๅ ราชปุโรหิตจึ่งกราบทูลว่าข้าพระองค์ก็ได้คำนวณสวนสอบชาตา พระนครกับนพเคราะห์ฤกษ์บนและเหตุลางต่าง ๆ จะเห็นวิบัติสักสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็หามิได้ แต่มาสงสัยใจอยู่ด้วยฝูงสกุณโกญจาในราชอุทยานนั้น เห็นหาเป็นปกติเหมือนแต่ก่อนไม่ ข้าพระองค์เคยเสกอาหารไปให้บริโภคครั้งใด ก็ย่อมมารับพระราชทานพร้อมมูลกันทุกครั้ง กาลบัดนี้ นางนกกะเรียนซึ่งเรียกชื่อว่าระย้าย้อยนั้นเห็นแตกร้าวกับนางนกทั้งหลาย ถ้านางนกทั้งหลายมาบริโภคอาหารอยู่ก่อนแล้ว แต่พอเห็นนางระย้าย้อยมาก็พากันไป

เสียสิ้น บางทีเม้นางระย้าย้อยมาบริโภคอาหารอยู่ก่อน นางนกทั้งหลาย จะได้มาบริโภคด้วยนั้นหามิได้ ข้าพระองค์พิเคราะห์ดูเห็นว่าเหตุจะมีสักสิ่งเป็นแม่นมั่น แต่ยังหาได้ขึ้นค้นคว้าดูที่รวงรังให้เห็นเหตุไม่ ด้วยกลัวว่าฝูงสกุณโกญจาจะตกใจแตกตื่นไปเสียสิ้น พระเจ้าวัฒนราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงสั่งราชปุโรหิตว่าท่านเร่งไปคิดอ่านจับเอาเหตุวิบัติให้จงได้ในกาลบัดนี้ ราชปุโรหิตรับราชบรรหารแล้วก็ไปยังราชยุทยาน เรียกยายมาลาการมาไต่ถามว่า ดูกรยาย บัดนี้เราเห็นฝูงนางนกกะเรียนทั้งหลาย หามาบริโภคอาหารพร้อมมูลกันโดยฉันปกติประดุจหนหลังไม่ ยายอยู่ในราชอุทยานเป็นนิจยังจะเห็นเหตุเพศผลเป็นประการใดบ้างแลหรือ ยายมาลาการก็สนองคำราชปุโรหิต ว่าข้าแต่ท่าน ในสองสามเดือนนี้ ข้าพเจ้าเห็นนกน้อยตัวหนึ่ง มาอย่ด้วยนางระย้าย้อยที่ในรัง เข้าไซ้บีกไซ้หางให้วันละสองเพลาสามเพลา ถ้านางระย้าย้อยจะบินไปเข้าฝูงนางนกกะเรียนตัวใดแล้ว นกน้อยตัวนั้นก็บินตามไปด้วยทุกครั้ง แล้วก็เห็นนกน้อยตัวนั้นพูดพลอดด้วยเสียงเป็นอันดัง นางนกกะเรียนทั้งหลายต่างตัวก็บินหนีไปสิ้น และนกน้อยตัวนั้นสีกายม่วงหม่น ๆ ขนข้างยานยุ่งหยอง มีจะงอยปากแดงดังแต้มชาด เที่ยวจิกกินดอกเต่าร้างยางบัวใบยาวเกสรสามหาวในสระนี้ทุกเพลาเช้าเย็น ข้าพเจ้าได้เห็นสิ่งประหลาดในราชอุทยานแต่เท่าที่แถลง นอกจากนี้จะได้เห็นสิ่งใดแปลกสังเกตตากว่าแต่ก่อนนั้นหามิได้ ราชปุโรหิตครั้นได้พึ่งคำยายมาลาการแจ้งดังนั้น ก็นึ่งนึกตรึกตรองเห็นว่าชะรอยนางระย้าย้อยจะบินไปเที่ยวถึงบ่า ชักพาเอานกไส้อันเป็นของอุบาทว์ใหญ่เข้ามาไว้ในราชอุทยาน จึงให้เกิดอุบัติเหตุต่าง ๆ

ดังนี้ ครั้นเพลาพลบค่ำราชปุโรหิตก็ให้บุรุษอันมีกำลังปีนต้นพฤกษาขึ้นไปค้นดูในรังนางระย้าย้อย ก็จับได้นางนกไส้ตัวนั้นลงมาส่งให้ปุโรหิต ราชปุโรหิตก็ให้เอานางนกไส้ใส่กระโปรงขังไว้จนเพลารุ่งเช้าแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าวัฒนราช ทูลแถลงแจ้งประพฤติเหตุซึ่งจับตัวนางนกไส้อันเป็นอุบาทว์เมืองนั้นได้ ให้บรมกษัตริย์ทรงทราบทุกประการ พระเจ้าวัฒนราชก็สิ้นสงวิตก จึงตำรัสถามราชปุโรหิตว่าบัดนี้เราก็จับตัวอุบาทว์ได้แล้ว ท่านจะให้ทำเป็นประการดังฤๅ บ้านเมืองจึงจะพ้นภัยอันตรายให้มีความจำเริญสวัสดิมงคล ทั่วทั้งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความสุขเป็นปกติเหมือนแต่หลัง ราชปุโรหิตก็กราบทูลว่าขอพระองค์จงโปรดให้กระทำการพระราชพิธีเสียเคราะห์พระนคร แล้วให้ทำแพด้วยไม้สะเดาบั่กกึงชะบา เอานางนกไส้ใส่กระโปรงให้มีน้ำท่าอาหารบริโภค แล้วแขวนประจานลอยไปตามกระแสน้ำไหล กับขอให้เขียนอักษรเป็นพระราชบัญญัติห้ามอย่า ให้นรชนชายหญิงเอานางนกไส้ตัวนั้นขึ้นเลี้ยงไว้ในบ้านในนิคมเป็นอันขาด แม้แพจะเข้าติดเข้าเกยอยู่แห่งใดตำบลใด ใครเห็นก็ให้เสือกไสลอยไปเสีย จนตกท้องพระมหาสมุทร กับขอให้นิรเทศนางนกระย้าย้อยเสียจากพระราชอุยทานด้วย แม้ได้กระทำการเสียเคราะห์เมืองดังนี้แล้ว อันว่าอุบาทว์จัญไรก็จะอันตรธานศูนย์หาย กรุงวัฒนราชมหานครคงจะคืนไพบูลย์พูนสุขเหมือนเช่นหลัง ทั้งพระองค์ก็จะทรงพระจำเริญด้วยพระโชคลาภบริบูรณ์ยิ่งกว่าแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าวัฒนราชได้ทรงฟังจึงสั่งราชบุรุษอันเป็นชาวพนักงานให้จัดแจงการทั้งปวง กระทำตามราชปุโรหิตกราบทูลทุก

ประการ แล้วบรมกษัตริย์จึงตรัสถามราชปุโรหิตสืบต่อไปว่า อันนกไส้นั้นไซ้ก็นับเข้าในหมู่ทิชาชาติ เหตุใดจึงได้เป็นตัวอุบาทว์แรงร้ายเห็นปานดังนี้ อนึ่งเล่า สรรพสัตว์จำพวกดังฤาก็จัดเป็นอุบาทว์ร้ายแรงอีกบ้าง ท่านจงบรรยายไปตามตำรับไตรเพทให้เราสิ้นวิมุติสงสัยจงพิสดาร ราชปุโรหิตจึงกราบทูลว่า สัตว์จัตุบาททวิบาทอันเป็นตัวอุบาทว์บ้านเมืองนั้นมีอยู่ ๒ จำพวก คือนกไส้นี้จำพวก ๑ เป็นสัตว์ ๒ เท้า คือเหี้ยจะกวดอีกจำพวก ๑ เป็นสัตว์ ๔ เท้า ควรจะอยู่แต่ในป่าในท่าน้ำ แม้เข้ามาในราชธานีได้แล้ว ก็เป็นอุบาทว์ให้บังเกิดวิบัติต่าง ๆ ทั่วทั้งราชอาณาเขตต์พระนครนั้น ถ้าเข้าบ้านและนิคมใด ๆ บ้านนั้น นิคมนั้น ก็ย่อมจะเกิดภัยอันตรายมีไฟไหม้เรือนเป็นต้น และลักษณะนกไส้นั้นมีร่างกายผอม สีหม่นขนดกกระด้างหยาบยาว ยุ่งหยุกหยุย ถ้าถูกเนื้อมนุษย์เข้าแล้ว ก็เจ็บแสบไปสิ้นวันยังค่ำ อันน้ำใจก็มักกำเริบโทโสร้าย มีแต่จะแช่งชักสาบานจนคชสารก็ไม่ละลด แม้วิหคจำพวกใดไปคบหาอยู่ร่วมรังเช่นนางนกระย้าย้อยฉะนี้แล้ว นกไส้ก็มีจิตต์กำเริบหยิ่งเย่อขึ้นเทียว พูดพลอดฉอดฉ่อยไปต่าง ๆ ด้วยว่าบริโภคดอกเต่าร้างยางบัวใบยาวเกสรสามหาวเป็นอาหาร จึ่งให้คันปากอยากพูดพล่อยอยู่เป็นนิจ อนึ่งเหี้ยจะกวดนั้นเล่าลิ้นเป็น ๒ สันดานง่วงงุนน้ำใจไม่ยั่งยืน ถึงมาตรว่าจะมีผู้เอามาเลี้ยงให้ประเสริฐเลิศล้ำสักปานใดก็ดี สัญชาติว่าเหี้ยจะกวดแล้ว ที่จะเจรจาสัจจริงนั้นหาได้ไม่ ด้วยว่าลิ้นเป็น ๒ ลิ้นมีแต่จะกล่าวเท็จเป็นธรรมดา แล้วก็พึงใจแต่ที่จะซุกซ่อนนอนหลับ จนลืมเวลาแสวงหาอาหารบริโภค ทั้งประเวณีการสังวาสก็ไม่เป็นคู่ ๆ กันยั่งยืน เหมือนสัตว์บกสัตว์น้ำทั้งหลาย ย่อมปนละวนกันไปโดยน้ำใจมักมาก เพราะเหตุดังนั้น

อันสัตว์ ๒ จำพวก คือนกไส้และเหี้ยจะกวดนี้ จึงได้เป็นสัตว์อัประมงคล แม้เข้าบ้านเมืองใดก็เกิดอุบาทว์ ให้วิบัติด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ขอจงทราบเบื้องบาทดังข้าพระองค์กราบทูล เหตุลามกสัตว์ ๒ จำพวก โดยลัมภีร์ไตรเภท สมเด็จพระเจ้าวัฒนราชได้ทรงสดับก็สิ้นวิมุติกังขา จึงออกพระโอษฐตรัสสรรเสริญ ราชปุโรหิตว่าท่าน มีบัญญารู้เหตุการณ์รอบคอบประเสริฐนัก สมควรที่เป็นราชปุโรหิตสำหรับแก้กันภยันตรายอันเกิดกับบ้านเมือง ให้สมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรได้อยู่เย็นเป็นสุข ด้วยอำนาจบัญญาของท่าน แล้วบรมกษัตริย์ก็พระราชทานรางวัลให้แก่ราชปุโรหิตเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมากรุงวัฒนานัคเรศก็เป็นปกติ บริบูรณ์ด้วยธัญญาหาร ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็พ้นจากทุกข์ภัย คือไข้เจ็บ สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า ก็ทรงพระจำเริญด้วยโชคลาภต่าง ๆ มีนรชาติชายหญิงอันอยู่ภายนอกพระราชอาณาเขตต์ สามิภักดิ์พาครอบครัวมาสู่บรมโพธิสมภารมากกว่าแสน ทั้งได้พระยาคชสารศรีเศวตอันเป็นมงคล เฉลิมพระเกียรติกรุงกษัตริย์ สารพัดจะบริบูรณ์พูนเกิดทุกสิ่งทุกประการ

บทกลอนเบ็ดเตล็ด

โคลงบู่เจ้า

โคลงพระราชนิพนธ์นี้ โปรด ฯ ให้เขียนไว้ที่ฝาผนังชานพักพระที่นั่งไพศาลทักษิณทางด้านตะวันออก ที่ฝาผนังนั้นเขียนรูปยักษ์บู่เจ้าไว้ด้วย

◎ น้ำหมากน้ำมูกเพื่อ ฝอยผง ไซ้นา
อย่าถ่มอย่าเทลง ที่ห้าม
มิพ้งยักษ์จักปลง ชนมชีพ เสียนอ
ใช่ขู่แต่พอคร้าม บู่เจ้าเอาจริง ฯ

ที่ชานพักพระที่นั่งไพศาลทักษิณทางฝ่ายตะวันตก โปรด ฯ ให้เขียนรูปภาพเทวดา จตบุญบาปของมนุษย์ขึ้นทูลเสนอพระอินทร์และพระยายมราช ในภาพแผ่นทองและหนังสุนัข ก็ให้เขียนพระราชนิพนธ์เป็นรายงานของเทวดาไว้ แต่เดี๋ยวนี้ตัวหนังสือลบเลือนเสียแล้ว

๑๙.

บทสักรวา

สักรวาบทนี้กล่าวกันว่าทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานให้พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมนัสวัฒนาวดี ทรงท่องเล่นเมื่อยังทรงพระเยาว์ แต่จะทรงแต่งว่าใครหาทราบไม่

๑๙.

◎ สักรวาจ้าจ้ามะเขือเปราะ มากะเทาะหน้าแว่นน่าแค้นจิตต์ ว่าน้ำมากอยากจะเที่ยวไม่สมคิด ต้องตำราสุภาสิตไม่ผิดเลย ว่าเรือใคร ไปกระทั่งซึ่งต้นกุ่ม จะได้ผัวหนุ่มหนุ่มนะพี่เอ๋ย เขาฦๅแน่แซ่เสียงอย่าเถียงเลย ว่าเรือพี่นี้แหละเกยต้นกุ่มเอย ฯ

บทสร้อยเพลง

สร้อยเพลงบทนี้กล่าวกันว่าทรงพระราชนิพนธ์บริภาษคุณพุ่ม (ที่เป็นกวีหญิง) ธิดาพระยาราชมนตรี ภู่ ๆ เป็นเจ้ากรมข้าหลวงเดิม ครั้นธิดาเจริญวัยขึ้นก็ให้ถวายตัวทำราชการ โปรด ฯ ให้เป็นนางพนักงาน เจ้าตัวไม่พอใจ อยู่ได้คราวหนึ่งกราบถวายบังคมลาออกจากราชการกลับไปอยู่บ้านไปมีชื่อเสียงโด่งดัง ด้วยผู้มีบรรดาศักดิ์สูงชอบคบหาแล้วด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อมากลับเข้าไปถวายตัวทำราชการอีก พอท้าวนางกราบทูลนำถวายตัวไม่มีพระราชดำรัสประการใด เป็นแต่ทรงสร้อยกลอนบทนี้แล้วก็เสด็จขึ้น เล่ากันมาดังนี้ คุณพุ่มนั้นยังอยู่มาจนในรัชชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าบทเจ้ากลอนมีชื่อเสียงคนหนึ่ง และเป็นผู้บอกบทสักรวาวงของหลวง ยังมีสำนวนกลอนปรากฏอยู่

๑๙.

◎ เจ้าช่อมะกอก เจ้าดอกมะไฟ เจ้าเห็นเขางาม เจ้าตามเขาไป เขาทำเจ้ายับ เจ้ากลับมาไย เขาสิ้นอาลัย เจ้าแล้วหรือเอย ฯ

โคลงฤษีดัดตน

ดัดตนแก้เกียจ

บทที่ ๑ ◎ สังกะสีดีบุกเข้า รคนเจือ
หล่อคณะนุ่งหนังเสือ สถิตไว้
กามันตะกีเขือ ข้อยหนุ่ม นักนอ
เหยียดยืดหัตถ์ดัดได้ แต่แก้เกียจกาย ฯ

ดัดตนแก้เอวขดขัดขา

บทที่ ๒ ◎ ชฎิลดัดตนนี้น่า นึกเอะ ใจเอย
ชื่อสังปะติเหงะ หง่อมง้อม
ฉวัดเท้าท่ามวยเตะ ตึงเมื่อย หายฮา
แก้กะเอวขดค้อม เข่าคู้โขยกโขยง ฯ

ดัดตนแก้ลมในอกในเอว

บทที่ ๓ ◎ อายันญาณยิ่งผู้ ผนวชแขก
เนาพนัศผ่าแฝก หาบห้ิว
โรคลมแล่นดุแดก วางหาบ ดัดแฮ
แอ่นอกเอี้ยวเอวสั้ว แสยะหน้าเงยหงาย ฯ

ดัดตนแก้ขัดเอว

บทที่ ๔ ◎ วัจนัขเนาพนัศห้วย หุบเหว
นอบนบเพลิงเปล่งเปลว ค่ำเช้า
อาพาธขบขัดเอว โอ้เทวษ ฉังเอย
เก็งข้อกดตะคากเข้า ศอกคู้ขมึงทึง ฯ

ดัดตนแก้ลมปวดศีร์ษะ

บทที่ ๕ ◎ พระมโนชสำนักค้าว ดงยูง ยางแฮ
จิตต์พรั่นหวั่นหวาดฝูง มฤคร้าย
กำเริบโรคขบสูง สังเวช องค์เอย
นั่งดัดหัตถ์ขวาซ้าย นบเกล้าบริกรรม ฯ

ดัดตนแก้เท้าขัด

บทที่ ๖ ◎ มิคาชินทรมักไต่เต้า เตร่เตร็จ
ล้มพลาดแพลงแคลงเคล็ด ขอดเส้น
ดัดแก้กอบกละเม็ด นั่งแบะ บาทเฮย
เข่าหนึ่งชนมือเน้น นวดแข้งขยำคลำ ฯ

เพลงยาวกลบทและกลอักษร

เพลงยาวพระราชปรารภ

เป็นคำนำเพลงยาวกลบทซึ่งโปรด ฯ
ให้แต่งขึ้นจารึกในบริเวณวัดพระเชตุพน

◎ เฉลิมลักษณ์กลอนเพลงบันเลงแถลง

โดยนิยมสมเด็จเสร็จแสดง จัดจำแนกแจกแจงสังวาสรส
ประมวญหมู่มาตยาปรีชาฉลาด ฉลองพระราชนิพนธ์ยุบลบท
ให้บริบูรณ์พูนเพิ่มเฉลิมพระยศ น้อมประณตบูชาพระอาราม
ซึ่งทรงพระราชอุทิศประดิษฐ์ประดับ ประสงค์สำหรับผู้รู้กลอนอักษรสยาม
จะได้เห็นเช่นภิปรายแยบคายความ พยายามลอกเขียนรำเรียนรัก
ด้วยก่อนเก่าเหล่าลูกตระกูลปราชญ์ ทั้งเชื้อชาติชนผู้ดีมียศศักดิ์
ย่อมหัดผึกศึกษาข้างอาลักษณ์ ล้วนรู้หลักพากย์พจน์กลบทกลอน
ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบ ประพฤติบาปไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร จึงขอพรพุทธาไตรยาคุณ
อันกุลบุตรจะสืบสายไปภายหน้า จงปรีชาแช่มชื่นทุกหมื่นชุน
ให้ผึกใฝ่ในกุศลผลบุญ อย่ามัวมุ่นผืนฝาสุราบาน
พึงส้องเสพสัปรุสสุจริต รู้ชั่วชอบประกอบกิจเป็นแก่นสาร
สดับเรื่องเรืองบัญญาปรีชาชาญ สุภาสิตพิศดารหมั่นอ่านเรียน
อันอักษรกลอนเพลงนักเลงเล่น จะรักใคร่ให้พอเป็นแต่พาเหียร

อย่าหลงใหลในผีปากคิดพากเพียร แท้บาปเบียฬตนตามรูปนามธรรม
ก็ทรงทราบว่าสังวาสน้ำบาดจิตต์ ย่อมเป็นพิษกับสัลเลขคือเนกขัม
แต่บูชาไว้ให้ครบจบลำนำ เป็นที่สำราญมนัสผู้มัสการ
อุทิศแทนสังคีตเครื่องดีดสี อยู่ชั่วหล้าธาตรีตราบเพลิงผลาญ
พระทัยประสงค์จำนงในพระโพธิญาณ จงสมพระประณิธานทุกสิ่งเอย ฯ

ฯ ๒๐ คำ ฯ

๑. เพลงยาวกลบทฉัตรสามชั้น

◎ หวนสวาทโหยถวิลโหยสวาทหวน

ครวญคนึงคเนนึกคนึงครวญ ใจเศร้าโศกแสนกำสรวญโศกเศร้าใจ
เอ่ยอกโอ้หวังวิตกโอ้อกเอ่ย ไฉนฤๅนี่จึงเฉยนี่ฤๅไฉน
ไกลสถานที่สถิตที่สถานไกล แค้นใจเจ็บด้วยอาลัยเจ็บใจแค้น
ประจักษจริงทุกข์ด้วยหญิงทุกข์จริงประจักษ แสนสุดรักโฉมนุชรักสุดแสน
แดนดินแผ่นภพสิ้นแผ่นดินแดน อนงค์นวลโฉมไม่แม้นโฉมนวลอนงค์
สารแสดงแรงรักแรงแสดงสาร ประสงค์สมจงสมานจงสมประสงค์
คงคำสัตย์ที่พี่ร่ำสัตย์คำคง ลวงล้นล่อมิได้จงล่อล้นลวง
น้องเอ่ยโอ้พี่หวังเชยโอ้เอ่ยน้อง สรวงสังเวยพร่ำพร้องสังเวยสรวง
บวงบนทรัพย์ใครไม่รับทรัพย์บนบวง ทุกข์ระทมกรมทรวงระทมทุกข์
เจ้ารักพี่แม้นเหมือนที่พี่รักเจ้า สุขสำราญเราเราสำราญสุข
พลุกพล่านใจด้วยอาลัยใจพล่านพลุก ทำเนียมทำนุกชื่อฉัตรสามชั้นเอยฯ

ฯ ๑๒ คำ ฯ

๒. เพลงยาวกลบทสร้อยสน

◎ สารศรีศรีสวัสดิ์อาวรณ์ถวิล

ถวิลหวังหวังสวาทยุพาพิน ยุพินพี่พี่นี้จินตนาวรณ์
อาวรณ์หวังหวังจะฝากไมตรีจิตต์ จิตต์จงจงมิตร์สมัคสมร
สมรหมายหมายมุ่งพงางอน พงางามงามอรไม่เอออวย
เอออกอกเอ๋ยจะทำไฉน ไฉนพี่พี่จะได้เจ้าสะสวย
สวยสะสะสมภิรมย์รวย รวยระระรื่นด้วยสุดาเดียว
สุดาดวงดวงใจพี่ให้โหย โหยดิ้นดิ้นโดยกระสันเสียว
เสียวจิตต์จิตต์จงเจ้าจริงเจียว จริงใจใจพี่เหนียวเสน่ห์น้อง
เสน่ห์นุชนุชนาฏอย่านึกแหนง แหนงจิตต์จิตต์ระแวงมนัสหมอง
หมองสวาทสวาทอนงค์ไม่จงครอง ครองแต่ทุกข์ทุกข์ด้วยปองภิรมย์รัก
ภิรมย์รื่นรื่นรสบงกชมาศ มาดนุชนุชนิราสสมานสมัค
สมัคมิตรมิตรเอ็นดูช่วยชูพักตร พักตรพี่หมองหมองนักด้วยรักแรง
รักรอนรึงรึงอุราเมตตาพี่ พี่สอดสอดสารศรีมาแจ้งแถลง
แถลงน้องน้องอย่าหมางระคางแคลง สารแสดงชื่อสร้อยสนกลบทเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๓. เพลงยาวกลบทอักษรกลอนตาย

◎ เจ็บจิตต์คิดวิตกอัดอกอึด

เทวษนักรักจะหลุดสุดจะยึด คิดเคียดขัดอัดอึดประพฤติมุ
พิโรธรักฉะยักยอกฉิกลอกกลับ เถิดจะลับมีดเชือดคิดเดือดดุ
ผิดก็มอดชีพหนะเพราะงะงุ กับติดกรุตรากยากวิบากซัด

จะพรากรักชักมิตรประดิษฐ์พูด อกจะดรากปากจะบูดบอกระหัส
ชาติมหิดผิดก็แหลกแตกสักนัด ประมาทระมัดละเมิดเถิดถูกละ
วิตกเกลือกนุชนาฏจะบาดจิตต์ ยกหยิบผิดผูกพิโรธโกรธนักหนะ
เหตุรักญาติอาจคิดจิตต์มะนะ กลับสละสัตย์สบัดสิเฉียดชวด
จะสุดฤทธิ์เงียบแงบแทบบั่ศวาส ชีพจะขาดโศกรักตกคลักดวด
ระภุกนุชสุดวิตกอกออกงวด จิตต์เจ็บปวดเปรียบพระจักรรัตน์ราช
ทศพักตร์ลักขนิษฐ์ปลิดจากหัดถ์ พระพรากพลัดอัคเรศเทวษสวาท
ยกพยุหประชิดคิดภิฆาฏ สัตบาปราพวิณ์วินาศประสบนุช
ถูกกับอกตกจะละมะนะศึก เกียจตริตรึกขนิษฐ์นาฏจะขาดหลุด
ชอบปลุกเสกอิทธิฤทธิ์คิดประทุษฐ์ สารสมมุติชื่ออักษรกลอนตายเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๔. เพลงยาวกลบทอักษรล้วน

◎ มีมิตรไม่เหมือนหมายมาม่ายหมาง

เจ็บจิตต์จริงเจียวเจ้าจะจำจาง รักฤๅรื้อแรมร้างเริศราโรย
คิดคำเคืองแค้นคำคำคมคด เห็นหันเหียนเหี้ยนหดให้หวนโหย
โอ้อกเอ๋ยอกโอ้โอ้อกโอย ชั่งชมโชยชายเชือนเช่นเชิงชี้
ดูเด็ดดวงแดดิ้นได้โดยด่วน สิ้นสื่อสวนสิงสงสัยสิใสสี
ทำทบทวนเทียมเทียบที่ท่วงที กับเกศแก้วกากีก็กลกัน
งามงอนงอนงามงามงำเงื่อน ยามยิ้มแย้มแย้มเยื้อนแยบเย้ยหยัน
จับจิตต์เจิมใจจงเจ้าเจียนจันทน์ กล้ำกลืนกลั่นกลบกลั้วกลืนเกลี้ยงเกลา
แบบบัวแบ่งบานแบะบุ้งเบียนบ่อน จัดเจนจรจนจักจี้ใจเจียวเจ้า

หล่อนเลยเหลิงละเลิงหลงแล้วลาดเลา เหมือนมัวเมามั่งมีมิตรมี่เมือง
ฉะโฉมฉายเฉิดฉาดเฉียดฉาวโฉ่ ให้แห่งหนแห่โห่หับหูเหือง
คิดคำคนค่อนแค่นควรแค้นเคือง กระด้ำกระเดียมกระด้างกระเดื่อง
กระดากกระเด็น
เสียสัตย์เสียสิ่งสื่อสานสื่อสงวน ให้หิวโหยโหยหาหวนเห็นห่างเห็น
เราริร่างร่ำเรื่องเรื่องรักเร้น ไว้เป็นเช่นอักษรล้วนควรดูเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๕. เพลงยาวกลบทธงนำริ้ว

◎ กุ๋ยกุ๋ยหน้าไม่เก้อละเมอหึงส์

พึ่งพึ่งก็เหมือนแกล้งแพร่งความอึง คิดคิดแล้วให้ขึ้งขุ่นเคืองใจ
ดูดูก็น่าหัวตัวเต้นหยาง ชะชะนางช่างเอาอายออกส่ายไส้
จริงจริงฤๅหนอที่ว่าสิ้นอาลัย นี่นี่ใครให้สำนวนดูควรเบื่น
เปล่าเปล่าก็เดาโดนเผ้าโพนทนา นิจานิจาตาบอดสอดตาเห็น
แลแลก็ตลอดลอดตัวเล็น ฉาวฉาวราวกับเล่นประชันงาน
นึกนึกจะใคร่ว่าให้สาสม ไหนไหนก็ลมลิ้นหล่อนมันอ่อนหวาน
ทำทำนองต้องตำราบุราณกาล เหมือนเหมือนกับนิทานนางโสทร
รอรอฤทธิ์ลงเสียบ้างเถิดนางเอก ช้าช้าหน่อยจะค่อยเชกเบื่นจอมสมร
อย่าอย่าคิดแค่นขันประชันกลอน แสนแสนงอนหย่อนพยศลดลิ้นคาง
ใครใครเขาได้รู้อดสูเขา แน่แน่เจ้าขอแต่ปากอย่าถากถาง
พิศพิศโฉมเล่าก็เฉิดประเสริฐสำอาง คิดคิดข้างประยูรศักดิ์ก็สูงทรง

เออเออไฉนใจจึ่งไม่สม ค้าคารมข่มมิตรน่าพิศวง
รักรักได้แต่รื่นไม่ยืนยง ชื่อว่าธงนำร้ิวปลิวปลายเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ

๖. กลบทครอบจักรวาฬ

◎ ขามจิตต์อิดข้อหมางระคางขาม

ความจริงใจนี่ไฉนจึงแหนงความ ควรจะถามก็ไม่ถามกันตามควร
พี่นางแกล้งแปลงเรื่องให้เคืองพี สรวลซิกซี้กันเสียได้ไม่ไต่สวน
จวนจะชื่นช่างมาคืนให้รัญจวน ออสำนวนพี่นางอย่างน้ออ
เชิดแต่ชั่วกลัวแล้วพี่ดีแต่.ชิด ขอเสียเถิดนะอย่าพร่องน้องได้ขอ
พอทีฤๅให้อื้ออึงช่างพึงพอ ดังพากย์หนังหน้าจออ่อโด่งดัง
ไฉนจึงไม่แจ้งน้องว่าปองไฉน หวังอย่างไรน้องจะให้ได้สมหวัง
ชังกันไม่เหมือนรักอย่างชักชัง คิดหน้ามั่งหลังหน่อยค่อยได้คิด
จับเท็จจริงสิ่งใดได้ตั้งใจจับ ผิดข้อลับฤๅข้อแจ้งจงแจงผิด
มิตรน้องทราบสิ้นความเชิญถามมิตร ใครประดิษฐ์ก่อก่อนนั่นนั้นคือใคร
สองสามครั้งตั้งใจว่าเบื่นสอง ไหนชู้ชื่นอื่นของน้องอยู่หนองไหน
ใจซื่อถือว่าพี่ที่วางใจ กาลไม่นานปานใดสิเสียการ
แหนงในจิตต์ขนิษฐ์บ้างอย่างเรียมแหนง หวานนักมักแสลงด้วยลมหวาน
ราญรักเข้าเรื่องกลคนบุราณ ท่านเรียกครอบจักรวาฬสารนี้เอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๗. กลบทหงส์คาบพวงแก้ว

◎ ไอ้ยลน้องน้องนวลพักตรพักตรผ่องผิว

เจ้างามโฉมโฉมชื่นจิตต์จิตต์เจียนปลิว ดูดังลิ่วลอยเลื่อนเลื่อนลงดิน
จะหาไหนไหนจะเหมือนเหมือนโฉมสมรจริตงอนงอนงามเฉิดเฉิดโฉมฉิน
มารยาทยาตร์เยื้องอย่างอย่างกินริน พี่แดดิ้นดิ้นโดยรักรักรึงใจ
เมื่อเยื้อนย้ายย้ายวนคมคมขำค้อน งามชะอ้อนอ้อนอกเรียมเรียมพิสมัย
ดูทำทีทีให้เห็นเห็นเบื่อนัย จึงค้อนให้ให้รู้แยบแยบยนต์สเทิน
โอ้อกเราเราจะคิดคิดฝากรัก จะหาพักตรพักตรผู้ช่วยช่วยเดิรเหิร
จะได้ใครใครหนอเราเราจะเชิญ ให้ช่วยเดิรเดิรสื่อชักชักโฉมอนงค์
ก็เห็นแต่แต่พี่นางนางเคยพึง ก็โกรธขึ้งขึ้งเคียดว่าว่าลืมหลง
จะแจ้งความความจะกลับกลับยุยง เห็นไม่จงจงใจช่วยช่วยทุกข์ร้อน
ไฉนหนอหนอจะแจ้งแจ้งจิตต์เจ้า ว่าพี่เศร้าเศร้าโศกทอดทอดใจถอน
ถึงยามกินกินแต่ทุกข์ทุกข์นั่งนอน ดังต้องศรศรเสียบอกอกอาทวา
นี่สุดคิดคิดเหลือคิดคิดเสียงสาร มาแจ้งการการสังวาสวาสนา
ขอจงน้องน้องอย่าแหนงแหนงวิญญา ชื่อเหมราคาบพวงแก้ว

แพร้วพรายเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๘. กลบทตะเข็บไต่ขอน

◎ ระทวยระทดสลดสละขนิษฐ์ขนาง

ระเหระหนกระวนกระวายระคายระคาง จะแรมจะร้างอนงค์อนาถนิราสนิรา
เพราะยลเพราะยินระบิลระหัสสนัดสนั่น จะเกียดจะกันก็สุดจะสอน

จะวอนจะว่า

ระซิกระซี้ระรี้ระรมระอมระอา จะไปจะมาระร่าระเริงตะเลิงตะลุย
จะลี้จะลับก็กลับก็แกล้งจักแจ้งจักโจ่ง ดุดังดุโด่งมิแตกก็แหลกอิแฉกอิฉุย
กะมิตร์กะญาติก็สาดก็ส่ายกระจายกระจุย ตะกรายตะกรุยจริตกระบิด
กระบวนระบำ
จะเช้าจะสายจะบ่ายจะเย็นก็เล่นก็เลาะ ประสงค์ประสาจะเฉาะจะชิม
มิอีมมิหนำ
มิยืนมิยงมิคงสนิทประจิตประจำ จะเร่จะร่ำระยำระยี่กระดี้กระเดียม
นิแน่หนะเจ้าหนะเราจะวอนจะสอนจะสั่ง จะเชื่อจะฟังก็ยังก็จบสงบเสงี่ยม
จะงามจะงดจะสดจะใสหนะใครจะเทียม ลออลอองจะอ่องจะเอี่ยมจิรังเจริญ
ประยูรญาติจะพร้อมจะพรักจะรักจะใคร่ ทั้งบกทั้งเรือแลเหนือแลใต้
จะสรรเสริญ
จะโกรธจะขึ้งจะตึงจะตัดมนัสสเทิน ก็เห็นจะเนิ่นจะนานสวาท
จะขาดจะรอน
เพราะรักเพราะแรงแถลงนุสนธ์ยุบลจะง้อ แสดงลิขิตประติดประต่อ
สมานสมร
ประสงค์จะสมภิรมย์สนิทประดิษฐ์ชออน ชื่อตะเข็บไต่ขอนงอนง้อเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๙. กลบทนาคเกี้ยวกระหวัด

◎ อนุชาอัประยศกำสรดแสน
แสนกำสรดด้วยเพราะมิตรคิดทดแทน แทนทดให้น้องแค้น
แน่นทรวงระกำ

ระกำทรวงล่วงมาส่ายแสนอายหน้า
หน่ำใจสิที่ใจมิเจ็บจำ
คมเหลือชั้นเนื้อน้องดังต้องหนาม

น่าอายโอ้สมสากะใจหน่ำ
จำเจ็บด้วยน้ำคำเขาเหลือคม
หนามต้องไม่เท่าความทุกข์ทับถม

ถมทับอุรานองเป็นหนองตรม
ลวนลามได้ด้วยน้องไม่มีจิตต์แหนง
หวนหันประชันพี่มิเคยควร
กลัวเกรงใจพี่นางอย่าหมางจิตต์
ชั่วชื่อชู้เช่นนั้นไม่พันพัว
ใจหมองหนักด้วยรักพี่นะพี่เอ๋ย
ไฉนนี่มิถือถ้อยว่าพลอยไป
เกินก้ำกันก็แต่ฉันดอกหนะพี่
เหินห่างไกลอาลัยรักขอชักเชิญ
นุชเสน่ห์หวังจะผั่งชีวิตฝาก
สุดที่จะร่ำพจมานสารสมมุติ

กรมหนองก็เพราะลมลั้นลามลวน
แหนงจิตต์คิดระแวงจะหันหวน
ควรเคยชอบจะชวนกันเกรงกลัว
จิตต์หมางอย่างคิดผิดต้องชื่อชั่ว
พัวพันจะพามัวหม่นหมองใจ
เอ๋ยพี่นางช่างไม่เปรยเลยนี่ไฉน
ไปพลอยให้ลั้นคำเขาก้ำเกิน
พี่หนะอย่าสเทินทีทำห่างเหิน
เชิญชักเชฏฐาเจริญเสน่ห์นุช
ฝากชีวิตจิตต์จากเป็นที่สุด
นามชื่อภุชงค์เกี้ยวกระหวัดเอยฯ

ฯ ๑๖ คำ ฯ

๑๐. กลบทนาคราชแผลงฤทธิ์

◎ ทุกเช้าค่ำกำสรวลรัญจวนถึง

รึงใจทุกข์ฉุกจิตต์คิดคำนึง
ขึ้งแค้นนางอย่างประหนึ่ง
จะคลั่งไคล้

ให้เคล้มคลุ้มกลุ้มอุรานิทราตรึก นึกโศกตรองน้องเอ่ยอึก
ด้วยเหตุไฉน

ได้เห็นนวลเมื่อวันนั้นคิดหวั่นใจ ใยว่าเจ้าจึงมิให้พี่ใกล้เคียง
เพียงกล้ำกลืนด้วยได้ชี้เป็นที่พึ่ง บึ่งเทียมพี่มีแต่ชังถึงขั้นเสียง
เถียงคำสัตย์ตัดพ้อเล่นพอเพียง เลี่ยงพาดพันหมั่นเมียงเข้าวัดวา
ข้าหวังไว้ไม่เดาเงาในกระจก นกกระจ้อยหงอยงกต้อง
เกี่ยวหญ้า

ตากียลคนอย่างนี้ย่อมมีมา อย่าหมายเมืองนิรยกาสุดาจันท์
สันดานเจ้าเมามุ่นทำบุญเสมอ เธอบาปมองจ้องเจอก็คงฉัน
กันเข้าช่องต้องตะกางด้วยรางวัล ดั้นรกวนไม่เวียนหันออกหาทาง
อ้างหงส์ทองของหนามให้งามเช่น เห็นเงื่อนโฉมเฉียดจะเล่น
เลี่ยนบีกหาง

ลางเบ็ดเหตุจึงให้ผันเช่นนั้นนาง ช่างนึกขนางระคางรักไม่รอคิด
มิตรร่วมไข้ตายด้วยกันมาพลันเจื่อน เหมือนแผลเจ็บโรคเรื้อน
ที่เหลือบีด

ผิดล้นปางไม่เหมือนอย่างปาราชิต นามนาคราชแผลงฤทธิ์
คิดยากเอย ฯ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๑๑. กลบทบัวบานกลีบขยาย

◎ เจ้างามพักตร์ผ่องเพียงบุหลันฉาย

เจ้างามเนตรประหนึ่งนัยนาทราย เจ้างามขนงก่งลม้ายคันศรทรง
เจ้างามนาสายลดังกลขอ เจ้างามสอเสมือนคอสุวรรณหงส์

เจ้างามกรรณกลกลีบบุษบง
เจ้างามวงวิลาสเรียบระเบียบไร
เจ้างามปรางเปล่งปลั่งเปรมปราโมทย์
เจ้างามโอษฐแย้มยวนจิตต์
น่าพิสมัย

เจ้างามทนต์กลนิลช่างเจียรไน
เจ้างามเกศดำประไพเพียงภุมริน
เจ้างามบีกตัดทรงมงกุฎกระษัตริย์
เจ้างามทัดกรรณเจียกผมสม
พักตร์สั้น

เจ้างามไรไม่แซงคดหมดมลทิน
เจ้างามประทีนกลิ่นเกศขจายจร
เจ้างามเบื้องปฤษฎางค์ห่างพิศวง
เจ้างามทรวงสมทรงอนงค์สมร
เจ้างามถันเทียมเทพกินร
เจ้างามกรอ่อนดังงวงเอราวัณ
เจ้างามนั้วนะขาน่ารักหนอ
เจ้างามลออเอวบางเหมือน
นางสวรรค์

เจ้างามเพลากลกัทลีพรรณ
เจ้างามบาทจรจรัลจริตงาม
เจ้างามละม่อมพร้อมพริ้งยิ่งนางมนุษย์
เจ้างามดุจลอยฟ้ามาสู่สนาม
เจ้างามอุดมสมลักขณานาม
เจ้างามยามประจงจัดกรัชกาย
เจ้างามศักดิ์สมบูรณ์ประยูรยศ
เจ้างามหมดประมวลสวาท
พีมาดหมาย

เจ้างามจริงทุกสิ่งสรรพ์ดังบรรยาย
ชื่อบัวบานกลีบขยายหมาย
นามเอย ฯ

ฯ ๑๖ คำ ฯ

๑๒. กลบทพวงแก้วกุดั่น

◎ จะรักดูจะใคร่ดูอะไรหนอ

ดูที่ดูชู้ในน้ำใจคอ
ดูที่พอใจรักจักอยากดู
จะดูมวยดูปล้ำดูรำเต้น
ดูเจ้าเซ็นงิ้วหนังยังไม่อู่

ดูที่มีดีชั่วทั่วชมพู ดูไม่สู้ดูชู้ที่ชูใจ
จะดูหน้าดูเนตรดูเกศแก้ม ดูยั่วแย้มดูยวนจิตต์พิสมัย
ดูคนอื่นหมื่นแสนแม้นดูไป ดูก็ไม่เหมือนดูที่ชู้เชย
ยิ่งดูชู้ชู้ดูยิ่งชูชื่น ดูแทบกลืนกันได้สุดใจเอ๋ย
ถึงดูเงินดูทองมากองเกย ดูแล้วเลยเก็บสงวนไม่ชวนดู
ดูข้างเดียวเหลียวดูอยู่กระนั้น ดูไม่ผันยิ้มรับจับตาหู
ยิ่งดูชู้ชู้ชวนให้ชื่นชู ดูต่อดูดูรับจับตากัน
ดูสิบดูอยู่ไกลไม่เหมือนใกล้ สิบดูไม่เหมือนเรียงเข้าเคียงขวัญ
ดูเบื้องบทดูหมดคำที่สำคัญ ชื่อพวงแก้วกุดั่นเชิญดูเอย ฯ

ฯ ๑๒ คำ ฯ

๑๓. กลอักษรคมในฝัก

◎ ปางเริ่มรักรักเริ่มปางจะห่างเหิน

สองใจเบื่นเบื่นใจสองต้องหมองเมิน เขินขามคิดคิดขามเขินสเทินอาย
ว่าหวังรักรักหวังว่าจะช้าชื่น รื่นรวยรสรสรวยรื่นเร็วคืนหาย
ชิดเชยกลืนกลืนเชยชิดยังติดกาย วายว่างเว้นเว้นว่างวายเสียดายที
ใส่แสร้งทำทำแสร้งใส่สะไบสบัด บัดบ้องกรกรบ้องบัดสลัดหนี
ผินผันพักตรพักตรผันผินยั่วยินดี ยียวนใจใจยวนยีในทีงอน
ชื่นจิตต์จริงจริงจิตต์ชื่นเมื่อยื่นสลา ตาต่อเนตรเนตรต่อตาสุดาสมร
น้ำเลียมลองลองเลียมน้ำผูกคำค้อน วอนว่าสุดสุดว่าวอนจึงผ่อนตาม
แสนรักเหลือเหลือรักแสนจะแขวนไว้ ไหนปานรักรักปานไหนอย่า
ได้ถาม

คลึงเคล้าคลาศคลาศเคล้าคลึงสักกึ่งยาม หวามไหวจิตต์จิตต์ไหวหวาม
ด้วยความรัก

มุ่งมาดคิดคิดมาดมุ่งบำรุงสงวน ควรฤาน้องน้องฤาควรคิด
หวนหัก

ใยขาดเยื่อเยื่อขาดใยอาลัยนัก ชักเชิงเชือนเชือนเชิงชัก
ย้ายยักเพลง

ร้อนรนแรงแรงรนร้อนจึงซ้อนสอง ฆ้องร่ายร่ำร่ำร่ายฆ้องเล่น
หนองเหน่ง

ชั่วชื่อไว้ไว้ชื่อชั่วใส่ตัวเอง เครงครั้นข่าวข่าวครั้นเครง
นักเลงเลียม

แคลงเคลือบใจใจเคลือบแคลงเจ้าแหนงหน่าย ชายชาติเชื้อเชื้อชาติชาย
ต้องอายเหนียม

ซ้ำใจเจ็บเจ็บใจซ้ำพี่จำเจียม เทียบเทียมทำทำเทียบเทียม
ธรรมเนียมมี

ดินแดนด้าวด้าวแดนดินไม่สิ้นหญ้า หาพอเช่นเช่นพอหาดอกยาหยี
เนื้อน้ำแปดแปดน้ำเนื้ออย่าเชื่อดี รี่เร็วไปไปเร็วรี่หาที่เคย

งามไหนเห็นเห็นไหนงามก็ตามเถิด เชิดชูโฉมโฉมชูเชิดให้เบิดเผย
เกรียมกรมอกอกกรมเกรียมถึงเรียมเลย เอ่ยอกโอ้โอ้อกเอ่ยต้องเลยลม

เป็นตายตัดตัดตายเป็นกระเด็นเด็ด เหน็ดเหนื่อยรักรักเหนื่อย
เหน็ดเพราะเข็ดขม

ติดต่อกลอนกลอนต่อติดประดิษฐประดม ชื่อว่าคมในฝักย้อนยักเอย ฯ

ฯ ๒๒ คำ ฯ

โคลงบอกอักษรคมในฝัก

◎ ดาพคมในฝักส้อน คมห่อน เห็นนา
อ่านหนึ่งถึงสามถอน ทบเท้า
กลับต้นแต่อักษร นับท่วน นพเอ
ดูอย่าให้เพื่อนเค้า ไม่รู้เรียนถาม ฯ
กรมหมื่นไกรสรวิชิต

๑๔. กลอักษรงูกลืนหาง

◎ โอ้อกเอ๋ยแสนวิตกโอ้อกเอ๋ย

กะไรเลยระกำใจกะไรเลย จะจากไกลไม่เคยจะจากไกล
สงสารนุชสุดแสนสงสารนุช จะโหยไห้ไหนจะหยุดจะโหยไห้
รันทดใจให้สลดรันทดใจ ต้องไกลจรกรรมไฉนต้องไกลจร

ชลเนตรจะไหลหลั่งถั่งชลเนตร สอื้นอ้อนโอ้เทวษสอื้นอ้อน
เมื่อยามนอนจะหนาวเนื้อเมื่อยามนอน ไม่วายวันกระสันสมรไม่วายวัน
ภิรมย์สองมิทนสมภิรมย์สอง ประคองขวัญนุชน้องประคองขวัญ

นิรากันด้วยบัญชานิรากัน จะสั่งนวลด่วนมิทันจะสั่งนวล
มาแรมเดือนเรือนรับมาแรมเดือน เรืองกำสรวลประมวลเหมือนเรืองกำสรวล

ศรีปราชญ์ครวญยิ่งนิราศศรีปราชญ์ครวญ เมื่อยามเย็นยิ่งรัญจวนเมื่อยามเย็น

หอมระรื่นพื้นพะยอมหอมระรื่น ได้มาเห็นจะชื่นมื่นได้มาเห็น
น้ำกระเซนเผ่นผาง้ำน้ำกระเซน สุขสบายเจ้าจะเล่นเบิ่นสุขสบาย
พรรณพฤกษ์ชะอ้อชอุ่มพุ่มพรรณพฤกษ์ ดูหลากหลายแลพิภกดูหลาก
หลาย

หล่นเรี่ยรายดอกผลหล่นเรี่ยราย กลิ่นผกาขจรขจายด้วยกลิ่นผกา
วิหคโหนโผนผกวิหคโหน กึงพฤกษาวายุโยนกึงพฤกษา
คณะนาคณามฤคคะณะนา ในท้องธารพ่านมัจฉาใน
ท้องธาร

ไม่วายโศกประพาสไพรไม่วายโศก ด้วยไกลสถานคาลวิโยคด้วย
ไกลสถาน

ยุพาพานพี่จินตนายุพาพาน ล่วงฤดูเดือนวารล่วงฤดู
คิดหาสองปองจิตต์คิดหาสอง จะครองคู่ก็แต่น้องจะครองคู่
ค้ำชูช่วยด้วยกุศลช่วยค้ำชู ชื่อว่างูกลืนหางไว้อย่างเอย ฯ

ฯ ๒๐ คำ ฯ

โคลงบอกกลอักษรงูกลืนหาง

◎ กลเพลงอุรคราชร้าย กลืนหาง
เกลื่อนกลบกึ่งสรรพางค์ เช่นนั้น
สารสามส่วนปฤษฎางค์ ผสมต่อ ต้นแฮ
ดังนิยมแบ่งบั้น แบบนี้เบิ่นกล ฯ
กรมหมื่นไกรสรวิชิต

๑๕. กลอักษรนกกางปีก

◎ แสนรักร้อนร้อนรักหนักอกเอ๋ย

ฉันใดจะได้ชมชิดชิดชมเชย
แต่ได้เห็นโฉมงามงามโฉมเฉลิม
สวาทแสนแสนสวาทเพียงขาดใจ
จะสื่อสวนสวนสื่อดีฤๅหนอ
ด้วยเคยคุ้นคุ้นเคยกันแต่ก่อนมา
จะใช้สารสารใช้ไปวอนโฉม

ทั้งพ้อภัดภัดพ้อเอาพอเพียง
ฤๅจะเที่ยวสืบสาวสาวสืบหา
แม่มดหมอหมอมดบรรดามี
ก็ไม่เห็นที่ไหนไหนที่จะรับ

พึ่งฤทธิบุญบุญฤทธิทุกกริดกรม
ฤๅหนึ่งจะลักลอบลอบลักเล่า

จะคิดคดคดคิดผิดแผ่นดิน
ยิ่งคิดคิดยิ่งตรองไม่ต้องอย่าง
ควรเพียรพากพากเพียรเจียนสุดมือ
โอ้น้องเอ๋ยเอ๋ยน้องพี่หมองพักตร
จึงกล่าวกลอนซ่อนสนสนซ่อนพลาง

ไม่ลืมเลยเลยลืมปลื้มอาลัย
ก็พูนเพิ่มเพิ่มพูนจิตก์พิสมัย
จะคิดไฉนนี่นี่ไฉนนะอกอา
ฤๅจะขอสู่สู่ขอต่อเชฏฐา
เกลือกจะว่าว่าจะไม่ควรคู่เคียง
ประโลมปลอบปลอบประโลม
จะเกี่ยงเลี่ยง

จะเบี่ยงบ่ายบ่ายเบี่ยงฉันใดดี
เจ้าบ่าบ่าเจ้าไพรใช้ภูตผี
ให้กระทำทำกระนั้นพอได้ชม
คิดกลิ้งกลับกลับกลิ้งเข้าอิง
ประสม

ให้ขู่ข่มข่มขู่มาอยู่กิน
เช่นเรื่องเรื่องเช่นอิเหนา
เข้าป่าถิ่น

คนทั้งสั้นสั้นทั้งเมืองจะเลื่องฦๅ
จะละวางวางละจะชอบฤๅ
จะไว้ชื่อชื่อไว้ว่าได้นาง
ด้วยความรักขัดข้องข้องขัดขวาง
นามนกกางปีกอ่านวิจารณ์เอยฯ

ฯ ๑๘ คำ ฯ

โคลงบอกกลอักษรนกกางปีก

◎ กลวิหกกางปีกไว้ หวังกล
สามสถิตที่สองสน สีบเค้า
วรรคหนึ่งอย่าพึงยล อย่างแรก วรรคเอย
ซ้ำที่หกห้าเข้า แปดได้ดุจเดียว ฯ

กรมหมื่นไกรสรวิชิต.

๑๖. กลอักษรคุลาซ่อนลูก

◎ พี่รักเจ้าน้อยฤาเจ้าเผ้าหน่ายหนี

ไม่ควรเป็นน้อยฤาเป็นได้เช่นนี้ ไม่พอที่น้อยฤาที่ทำมารยา
อย่างไรหนอน้อยฤาหนอแกล้งล่อหลอก ว่างูตอดน้อยฤาตอดเอาต่อหน้า
นกเปรียวปรอน้อยฤาปรอไปต่อตา สตรีกล้าน้อยฤากล้าร่ารับชาย
เจ้านับญาติน้อยฤาญาติสนิทเนื้อ ให้หลงเชื่อน้อยฤาเชื่อว่าเชื้อสาย
ช่างทำลับน้อยฤาลับไม่อับอาย งูเขียวกลายน้อยฤากลายเป็นงูเรือน
ฉลอดล่วงน้อยฤาล่วงเข้าล้วงตับ ไม่คิดกลับน้อยฤากลับพูดกลบเกลื่อน
ละไลไหลน้อยฤาไหลให้ลายเลือน ดูก็เหมือนน้อยฤาเหมือนกับแม่มด
ผีเข้าสิงน้อยฤาสิงวิ่งเข้าออก ผีให้หลอกน้อยฤาหลอกเล่นสดสด
ถึงเสียกลน้อยฤากลได้ยลพยศ พึ่งเห็นคดน้อยฤาคดเหมือนเคียวมอญ
เสียแรงรู้น้อยฤารู้ไม่เทียมเท่า เห็นล้นเจ้าน้อยฤาเจ้าเผ้าหลอกหลอน
ฉะช่างทำน้อยฤาทำชะอ้อนวอน สื้นอ้อนน้อยฤาอ้อนแทบอ่อนแด
อันน้ำคำน้อยฤาคำยังช้ำเจ็บ ดูรอยเล็บน้อยฤาเล็บยังเป็นแผล
เดียวนี้นี่น้อยฤานี่ทำชี้แย ในที่แท้น้อยฤาแท้จะแก้อาย

ให้ฦๅชั่วน้อยฦๅชั่วทั่วพิภพ จะล้างลบน้อยฦๅลบเหลือหลบหาย
ยังแค้นชายน้อยฦๅชายมาหมิ่นชาย เห็นเชิงง่ายน้อยฦๅง่ายด้วยง่ายงาม
ทนงหาญน้อยฦๅหาญว่าการสนิท ครั้นคิดคิดน้อยฦๅคิดน่าใคร่ถาม
จะฉาวความน้อยฦๅความน่าอายความ จึงให้นามชื่อคุลาซ่อนลูกเอย ฯ

ฯ ๑๘ คำ ฯ

โคลงบอกกลอักษรคุลาซ่อนลูก

◎ กลคุลาซ่อนบุตรโอ้ อัศจรรย์
ถอนทุกวรรคผูกพัน เงื่อนไว้
ซ้ำความเล่ห์ความขัน คิดยาก จริงหนอ
ดูทุวรรคตนได ตลอดถอยทกล ฯ
กรมหมื่นไกรสรวิชิต.

๑๗. กลอักษรถอยหลังเข้าคลอง

◎ เจ้างามสรรพสารพางค์ดังนางสวรรค์

โพยมแจ่มจันทร์เปรียบพอเทียบทัน ทันเทียบพอเปรียบจันทร์แจ่มโพยม
โฉมชะอ้อนอับสรทรงเสมอสมร สมรเสมอทรงอับสะชะอ้อนโฉม
ฤทัยโทรมโทรมเศร้าประเล้าประโลม ประโลมประเล้าเศร้าโทรม
โทรมฤทัย
ไฉนคิดจะชิดชมสนมสนิท สนิทสนมชมชิดจะคิดไฉน
เจียมใจด้วยไหวหวั่นเพราะพรั่นใจ ใจพรั่นเพราะหวั่นไหวด้วยใจเจียม
เสงี่ยมงามเจ้าแจ้งประจักษ์รักแถลง แถลงรักประจักษ์แจ้งเจ้างามเสงี่ยม

ร้อนอกเรียมเทียมระทมกรมเกรียม เกรียมกรมระทมเทียมเรียมอกร้อน
ถอนฤทัยทอดนอนกรกอด กอดกรนอนทอดฤทัยถอน
คิดครวญใคร่สมรมึงวิงวอน วอนวิงมึงสมรใคร่ครวญคิด
จิตต์จริงเจ้าสวาทจงอนงค์นาฏ นาฏอนงค์จงสวาทเจ้าจริงจิตต์
ร้างแรมไม่คิดหวังผึ้งชีวิต ชีวิตผึ้งหวังคิดไม่แรมร้าง
ขนางใจใยสุดาสัญญาให้ ให้สัญญาสุดาใยใจขนาง
นวลแหนงด้วยหมางบาดสวาทวาง วางสวาทบาดหมางด้วยแหนงนวล
สงวนงามเจ้าทรามรักขอซักถาม ถามซักขอรักทรามเจ้างามสงวน
พรายแพร่งไม่ม้วนมิดต้องคิดควร ควรคิดต้องมิดม้วนไม่แพร่งพราย
หมายมุ่งเหมือนเดือนดับลับเมฆเกลื่อน เกลื่อนเมฆลับดับเดือนเหมือนมุ่งหมาย
นึกแน่โอ้วายชีวีครั้งนี้ชาย ชายครั้งนี้ชีวีวายโอ้แน่นึก
ตรึกตรองหวังยังจิตต์คิดรอรั้ง รั้งรอคิดจิตต์ยั้งหวังตรองตรึก
ลำลำใจนึกคลั่งโอหังฮึก ฮึกโอหังคลั่งนึกใจลำลำ
ค่ำเช้าทุกข์ใจร้อนนอนจับไข้ ไข้จับนอนร้อนใจทุกเช้าค่ำ
คนึงครวญคร่ำถวิลกินระกำ ระกำกินถวิลคร่ำครวญคนึง
ถึงคิดให้จิตต์จนพิกลจิตต์ จิตต์พิกลจนจิตต์ให้คิดถึง
น้องนี้ฉะอ้องอ้ำทำมึนตึง ตึงมึนทำอ้ำอ้องฉะนี้น้อง
สองภิรมย์ชมชิดประสิทธิสม สมประสิทธิชิดชมภิรมย์สอง
กลบทบรรยายย้ายทำนอง ชื่อถอยหลังเข้าคลองตรองอ่านเอย ฯ

โคลงบอกกลอักษรถอยหลังเข้าคลอง

◎ กลสารเสาวเลขน้ำ นามสนอง
ถอยท่อนหลังเข้าคลอง เคลือบไคล้
ใครอ่านเร่งตริตรอง ประหยัดเยี่ยง กลนา
แม้บ่ต้องตามใช้ เช่นแล้วเสียความ
กรมหมื่นไกรสรวิชิต

๑๘. กลอักษรลิ้นตะกวด (ที่ ๑)

◎ ได้ทราบสารเสนหาน่าเสสรวล

จะมาเย้ายั่วใจให้เรรวน เห็นเล่ห์ล้วนลวงล่อข้อจงใจ
ซึ่งว่าแสนรัญจวนหวนโหยถวิล ทั้งโดยด้นอกจะหักรักหลงใหล
มอบชีวังผั่งฝากปลงฤทัย จะคงให้ความสัตย์จริงสิ่งรักแรง
ไม่น่าเชื่อเจือใจในลิ้นหวาน พั่งสิ้นสารตรองตรึกนึกหนักแหนง
ใช่ใจหญิงนี้จะกลิ้งเหมือนพั่กแฟง สิ้นหลักแหล่งเลื่อนลอยคอยลมลิ้น
อย่ามาล่อยอโฉมให้เหลือเหลิง หลงเชื่อเชิงได้ดังหวังสมถวิล
จนตายจากก็ไม่อยากนิยมยิน ทิ้งถมดินเสียเถิดรักอย่าควรคิด
จะโลมเล่นเช่นชู้รู้เท่าถึง ขืนเดาดึงดื้ออาลัยให้หวนจิตต์
แม้นจริงจังหวังจักชักชวนชิด อย่าม้วนมิดเที่ยวหาหน้าว่าบนุบาน
มาสู่ขอต่อชนกยกให้ขาด ที่ใจมาดจะได้เหมือนนุสนธิ์สาร
ขอเทวัญในชั้นฉ้อช่วยคลคาล ให้พ้นพาลสารเสน่ห์เล่ห์ลิ้นทอง
แม้นเชื่อชายง่ายงามตามติดต้อย มีนิดหน่อยคงปอกลอกจนสิ้นของ

เสนหาเหมือนยาพิษมิตรกินลอง มิร้องดั้นเหยียบดินผิดคิดคร้ามใจ
อย่าน้อยหน้าเลยนะชายหมายลักลอบ ไม่รักตอบเพราะวิตกอกหวามไหว
อย่ากังวลบ่นถึงให้จามไอ บอกนามไว้ลั้นตะกวดอวดชายเอย ฯ

ฯ ๑๖ คำ ฯ

๑๙. กลอักษรลั้นตะกวด (ที่ ๒)

◎ ได้ทราบสารเสนหาน่าสรวลเส

จะมาเย้ายั่วใจให้รวนเร เห็นล้วนเล่ห์ลวงล่อข้อใจจง
ซึ่งว่าเสนรัญจวนหวนถวิลโหย ทั้งดั้นโดยอกจะหักรักใหลหลง
มอบชีวังผั่งฝากฤทัยปลง จะให้คงความสัตย์จริงสิ่งแรงรัก
ไม่น่าเชื่อเจือใจในหวานลั้น พั่งสารสั้นตรองตรึกนึกแหนงหนัก
ใช่ใจหญิงนี้จะกลั้งเหมือนแฟงพั่ก สั้นแหล่งหลักเลื่อนลอยคอยลั้นลม
อย่ามาล่อยอโฉมให้เหลิงเหลือ หลงเชิงเชื่อได้ดังหวังถวิลสม
จนตายจากก็ไม่อยากยินนิยม ทิ้งดินถมเสียเถิดรักอย่าคิดควร
จะโลมเล่นเช่นชู้รู้ถึงเท่า ขืนดึงเดาดื้ออาลัยให้จิตต์หวน
แม้นจริงจังหวังจักชักชิดชวน อย่ามิดม้วนเที่ยวหาหน้าว่าบานบน
มาสู่ขอต่อชนกยกขาดให้ ที่มาดใจจะได้เหมือนสารนุสนธิ์
ขอเทวัญในชั้นฉ้อช่วยดาลดล ให้พาลพ้นสารเสน่ห์เล่ห์ทองลั้น
แม้นเชื่อชายง่ายงามตามต้อยติด มีหน่อยนิดคงปอกลอกจนของสั้น
เสนหาเหมือนยาพิษมิตรลองกิน มิร้องดั้นเหยียบดินผิดคิดใจคร้าม
อย่าน้อยหน้าเลยนะชายหมายลอบลัก ไม่ตอบรักเพราะวิตกอกไหวหวาม
อย่ากังวลบ่นถึงให้ไอจาม บอกไว้นามลั้นตะกวดอวดชายเอย ฯ

ฯ ๑๖ คำ ฯ

โคลงบอกกลอักษรลิ้นตะกวด

๏ คันโลงลักษณเช่นชี้ เชิงเชลง นี้นา
โดยแยบแบบบรรเลง เหล่านี้
ลิ้นตะกวดประกวดเพลง ยาวคู่ เคียงแฮ
อ่านบทบนล่างลี้ ล่างแล้วเล็งบน ฯ

กรมหมื่นไกรสรวิชิต.

๒๐. กลอักษรดอกไม้พวง

๏ นิจาเอ๋ยกะไรเลยไม่เคยเห็น

นิจาเอ๋ยกะไรน่าน้ำตากระเด็น นิจาเอ๋ยกะไรเบ็นได้เช่นนี้
แค้นใจเจ็บใจงมหลงลมล่อ แค้นใจเจ็บใจหนอไม่พอที่
แค้นใจเจ็บใจเหลือเพราะเชื่อดี แค้นใจเจ็บใจกระจี้บัดสีใจ
อ่อกระนี้ดอกฤๅชายไม่อายหน้า อ่อกระนี้ดอกฤๅกล้าสัญญาได้
อ่อกระนี้ดอกฤๅสัตย์สบัดไป อ่อกระนี้ดอกฤๅใจช่างไม่คิด
เสนาะเหลือเมื่อยามรักอักษรสาร เสนาะเหลือเมื่อยามหวานฉะหวานสนิท
เสนาะเหลือเมื่อยามชังไม่หวังมิตร เสนาะเหลือเมื่อยามจิตต์จะผิดกัน
น้ำคำช้ำเจ็บแสบแยบหยิบยก น้ำคำช้ำเจ็บอกเพราะหกหัน
น้ำคำช้ำเจ็บใจดังใครพั่น น้ำคำช้ำเจ็บอั้นแค้นตันทรวง
เถิดคะไม่ละปากจะฝากหยาบ เถิดคะไม่ละหลาบจาบจ้วง
เถิดคะไม่ละพักตรจะตักตวง เถิดคะไม่ละล้วงจะล่วงเกิน
เพราะเชื่อชู้รู้พูดจึงพูดเพราะ เพราะเชื่อชู้รู้เหาะจึงเหาะเหิร
เพราะเชื่อชู้รู้ชมจึงงมเพลิน เพราะเชื่อชู้รู้ประเชินต้องเมินรัก
ถึงตายเบ็นได้เห็นสัตย์สลัดหาย ถึงตายเบ็นได้เห็นลายลิ้นชายประจักษ์

ถึงตายเป็นได้เห็นเวทวิเศษนัก
เป็นไรมีดีแล้วนางช่างพรางแผล
เป็นไรมีดีแล้วชายทำคล้ายคลับ
ถนอมกล่อมเลี้ยงนุชให้สุดอย่าง
ถนอมกล่อมเลี้ยงหล่อนสู้งอนง้อ
เกิดเป็นหญิงจริงชั่วชาติเดียวเถิด
เกิดเป็นหญิงจริงจนยุบลไว้

ถึงตายเป็นได้เห็นพักตรคนลักลับ
เป็นไรมีดีแล้วแม่จงแร่หรับ
เป็นไรมีดีแล้วลับหลับตาพอ
ถนอมกล่อมเลี้ยงนางขั้นห้างหอ
ถนอมกล่อมเลี้ยงหนอพอเพียงใจ
เกิดเป็นหญิงอย่าเกิดในชาติใหม่
ชื่อดอกไม้พวงพู่จงรู้เอย ฯ

ฯ ๒๒ คำ ฯ

โคลงกลบท

ในโคลงต้นของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเมื่อรัชชกาลที่ ๓ มีความปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงกลบทที่จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในวัดพระเชตุพนหลายบท แต่เมื่อตรวจโคลงกลบทดู ไม่มีทางที่จะทราบได้ว่าบทไหนเป็นพระราชนิพนธ์ และบทไหนเป็นของผู้อื่น ในฉบับของกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ บอกไว้ยี่สิบบทว่าเป็นพระราชนิพนธ์ แต่เมื่อตรวจดูสำนวนโคลงนั้น เห็นบางบทเป็นโคลงครั้งกรุงศรีอยุธยา และบางบทเชื่อสำนวนได้ว่าไม่ใช่พระราชนิพนธ์ เป็นอันหาหลักที่จะรู้แน่ไม่ได้ จึงมิได้เอาโคลงกลบทมาพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้

เพลงยาวปลงสังขาร

เพลงยาวบทนี้ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโคลงกรมหลวงวรเสรฐ ฯ ทรงพระนิพนธ์ด้วย

๑ พระนิพนธ์พระบาทไท้ ดำรง ไผทแฮ
ทูลกระหม่อมหม่อมฉันทรง สฤษฎ์ไว้
พันร้อยศักราชตรง เก้าสิบสี่ เศษนา
เกล้ากระหม่อมจำได้ ประณตน้อมทูลถวาย ฯ

๑ สงสารตัวกลัวภัยในเบ็ญจขันธ์

เป็นที่เกิดทุกข์เทวษเภทภยัน ทั้งโรคันอันตรายระคายเคือง
นักปราชญ์ปรีชาชาญย่อมหาญหัก มิได้รักรูปชีวิตสู้ปลิดเปลื้อง
เจริญเรียนวิปัสนาบัญญาเรือง บรรลุเมืองอมรโมกข์ศิวาลัย
นิจจาเอ๋ยกะไรเลยโอ้เบ็ญจขันธ์ จะผูกพันตรากตรึงไปถึงไหน
ยามนอนก็ได้นอนสักอึดใจ ควรหรือไม่เห็นว่าขันธ์นั้นมิดี
ยังจะหลงหมักหมมด้วยสมบัติ ไม่หลีกละสละสลัดเอาตัวหนี
อันบาปมิตรสนิทต่อหน้าทั้งตาบี จะยินดีก็แต่ได้สมใจนึก
บุราณท่านย่อมว่าบัญญาปราชญ์ ควรฉลาดในทำนองจะตรองตรึก
ฉันใดจะได้ผลธรรมอันล้ำลึก จงรู้สึกสติตรองสอดส่องความ
ถึงจะเรืองด้วยบุญเดชาก็อย่าประมาท ยุงกัดดังมัจจุราชไม่เกรงขาม
แม้นตื่นอยู่จะดูเล่นให้เห็นงาม ถ้าหลับตาแล้วอย่าถามถึงใคร เอย ฯ

อนึ่ง พระราชนิพนธ์ในเรื่องเมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคต ก็มิได้เอามาพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ เพราะได้รวมพิมพ์ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๑ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวิมาดาเธอ ฯ ครบสัปตมวารแล้ว.

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาจังหวัดชลบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เลียงเซียงจงเจริญ เลขที่ ๒๕๓ สี่แยกสำราญราษฎร์ ถนนบำรุงเมือง พระนคร
นายเตียวจุ้ย แซ่เตียว ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๑๑ โทร. 23798